

26.195

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1963

4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 79. ÉVF. 4. SZÁM 301 - 388. I. BUDAPEST, 1963. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai : BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, M. PÁSZTOR JÓZSEF szerkesztő, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, SZIGETI KILIÁN tanár, Pannonhalma, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VALKÓ ARISZTID, a Mezőgazdasági Múzeum munkatársa, KELECSÉNYI ÁKOS tudományos kutató, SCHER TIBOR, a történettudományok kandidátusa, egyetemi docens, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY BARNÁ tudományos kutató, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, BOHUS JENŐ tudományos kutató, Poprád, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MÁTÉ KÁROLY egyetemi rk. tanár, TOMBOR TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, DÉRI MIKLÓSNÉ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BARLAY LÁSZLÓ könyvtáros, KÉKI BÉLA, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának h. igazgatója, KÓHALMI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, N. SEBESTYÉN IRÉN, a nyelvtudományok doktora, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

BERLÁSZ JENŐ

Dernschwam János könyvtára
A hazai humanizmus történetéhez

(Első közlemény)

I.

DERNSCHWAM János nevét történetírásunk egyes szakterületein hosszabb idő óta ismerik. Legrégebben és leginkább gazdaságtörténészeink tartják számon — a hazai bányászatnak a XV—XVI. század fordulóján történt kapitalizálódásával kapcsolatban.¹ DERNSCHWAM volt ti. az emlékezetes THURZÓ-FUGGER-féle besztercebányai rézbányászati és rézkereskedelmi vállalkozásban a FUGGEReknek évtizedeken át (1525—1548) magyarországi megbízottja. Működésének emlékét e téren elsősorban saját memoárja tartotta fenn az utókor számára, egy 1563-ban készült, kortörténeti szempontból sem érdektelen emlékirat. Az ebben foglalt tények — bár a kéziratot már a XVIII. században megtalálta, sőt közzé is tette ÉNGEL János Keresztély² — csak századunk elején váltak közismertté a besztercebányai erdő- és bányabirtok történetének ZIVUSKA Jenő által publikált okmánytára révén.³

Nem sokkal később, századunk második évtizedében más tudományszakok, az etnológia és az írástörténet is felfigyeltek DERNSCHWAM nevére. A magyar rovásírás kutatóinak egy másik DERNSCHWAM-kézirat került a kezükbe: egy 1553—1555-ben tett konstantinápolyi és kisázsiai utazásról készült útinapló, benne török földön gyűjtött számos feliratmásolattal. E jobbára antik inscriptio-szövegek között előbukkant egy 1515. évi konstantinápolyi rovásírásos felirat mása is, s ez egy időre nemzetközi érdeklődés tárgya lett: Franz BABINGER marburgi kutatón,⁴ a másolat felfedezőjén kívül SEBESTYÉN Gyula magyar

¹ Neve és működése a XIX. századi történetirodalomban először WENZEL Gusztáv tanulmányában: *A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében*. Bp. 1882. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. 10. k. IV. sz.) fordul elő (27. l.), továbbá egy másik WENZEL-közleményben: *Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és rézvállalatának történetéhez*, a függelékben, Történelmi Tár. 1883. 489. l.

² ÉNGEL, Johann Christian von: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. I. Theil. Halle, 1797. (Allgemeine Welthistorie 49. Theil.) Az emlékirat *Extract aus der Beschreibung des Mitternhauss, in Neusohl gelegen, durch Hansen Turnschwamb, der Herrn Fugger gewesen Factorem daselbst, samt anderm, was sich in der Kron Hungern zugetragen, geschrieben im Ein Thausend Fünfhundert drey und sechzigsten Jahr* címmel a 190—209. l.-on található. — Egy XVIII. századi kézirat másolata megvan az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában Quart. Germ. 273. jelzet alatt.

³ *A besztercebányai m. kir. erdőigazgatóság régi okiratainak tartalomjegyzéke*. Összeállította és bevezetéssel ellátta ZIVUSKA Jenő. Besztercebánya, 1906. ZIVUSKA DERNSCHWAM memoárját magyarra fordította (7—30. l.), s hozzá történetírói megjegyzéseket fűzött, nemegyszer tévesen.

⁴ BABINGER, Franz: *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55)*. München—Leipzig, 1923. (Studien zur Fugger-Geschichte. Hrsg. von

etnológus⁵ és Wilhelm THOMSEN világhírű dán nyelvész is behatóan foglalkoztak vele a szakirodalomban.⁶ Magáról az útinaplóról egyébként a német tudományos élet — H. KIEPERT és H. ZIMMERER recenziója révén — már 1887, illetve 1899 óta tudott.⁷ Ismerte a külföld DERNSCHWAM tudományos tevékenységét a klasszika epigráfia területén is; Theodor MOMMSEN és munkatársai korszakos jelentőségű nagy feliratkiadványukban, a *Corpus inscriptionum Latinarum*-ban ismételten közöltek olyan anyagot, amely DERNSCHWAMnak egy harmadik kéziratából, a bécsi udvari könyvtár őrizetében fennmaradt, 1520—1530. évi magyarországi és erdélyi feliratgyűjteményéből került elő.⁸

Mindezek a tények a kutatás figyelmét fokozott mértékben irányították DERNSCHWAM Jánosra. Szükségessé vált annak tisztázása, ki is volt tulajdonképpen ez a tudománytörténeti szempontból oly érdekes ember, s milyen események kísérték életét. Emellett hátrahagyott iratainak közzétételére is sort kellett keríteni. A feladatra elsősorban ismét német történészek vállalkoztak. Alapvető volt a már említett Franz BABINGERnek 1923-ban megjelent munkája: a FUGGEREK augsburgi levéltárában őrzött eredetiből sajtó alá rendezett keleti útinapló és ennek bevezetőjében DERNSCHWAMnak mintegy másfél nyomtatott ívre terjedő életrajza. Tanulmányában BABINGER saját kutatásai mellett számba vett mindent, ami a szóban forgó időig a német és magyar szakirodalomban idevágólag napvilágot látott.⁹ Egy évtizeddel később magyar folyóirat-kiadvány, az *Ungarische Jahrbücher* közölt a FUGGER-levéltárból egy negyedik DERNSCHWAM-kéziratot az erdélyi sóbányászat 1528-i állapotáról — J. STRIEDER müncheni gazdaságtörténész közreadásában és kísérő tanulmányával.¹⁰ Ez a memoár DERNSCHWAMnak ismét a hazai bányásztörténetben játszott szerepét világította meg új oldalról. Ugyanezt a vonatkozást tárta fel részletekbe menően egy erdélyi százsz kutató, G. GÜNDISCH 1941-ben, *Lupaş emlékkönyv*beli tanulmányában.¹¹ Végül a közelmúltban, 1958-ban G. von PÖLNITZnek hatalmas FUGGER-monográfiája, a kitűnő Anton FUGGER-életrajz számos új adalékkal bővült DERNSCHWAM-képünket szerves összefüggéseibe illesztette be.¹²

Jacob STRIEDER. 7. Heft.) — Erről az útról, a BUSBEK-VERANCICS-ZAY-féle követségjárásról ld. a magyar történetirodalomban THALLÓCZI Lajos: *Csömöri Zay Ferenc. 1505—1570*. Bp. 1885. 71—106. l. THALLÓCZI DERNSCHWAMról, aki csak magánemberként csatlakozott a követséghez, semmiféle említést nem tesz. Forrásai között sem szerepel DERNSCHWAM útinaplója.

⁵ SEBESTYÉN Gyula: *A magyar rováírás hiteles emlékei*. Bp. 1915. A DERNSCHWAM-féle ún. konstantinápolyi felirattal a munka IV. fejezete foglalkozik (69—81. l.).

⁶ *Uo.* 70. l.

⁷ KIEPERT, Heinrich: *Hans Dernschwam's orientalische Reise 1553—1555. aus Handschriften im Auszuge mitgetheilt*. Globus. LII. (1887) 186., 202., 214., 230. ZIMMERER, Heinrich: *Eine Reise nach Amasia im Jahre 1555*. Programm des K. Gymnasiums Ludwigshaven am Rhein. 1899. Ezek BABINGER adatai: *I. m.* XIX., XXXII. l.

⁸ *Inscriptiones Romanae e lapidibus in territorio Hungariae et Transylvaniae annis 1520—1530. collectae*. Vö. *Tabulae codicum manuscriptorum*. VII. Bd. Wien, 1875. S. 269. Nr. 13821. (Supplementum 1601. d. XIX, 20, 8°.) Szintén BABINGER adatai: *I. m.* XVIII. l.

⁹ BABINGER: *I. m.* XIV—XXXVI. l.: *Hans Dernschwam's Leben und Wirken (1494—1568)*. A FUGGER-levéltárta nézve ld. DEININGER, Heinz Friedrich: *A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története*. Levéltári Közl. IV (1926) 177—208. l.

¹⁰ STRIEDER, Jacob: *Ein Bericht des Fuggerschen Factors Hans Dernschwam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*. *Ung. Jahrb.* XIII (1933) 260—290. l.

¹¹ GÜNDISCH, Gustav: *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531*. Bucaresti, 1941. (Sonderabdruck aus der Festschrift „Omaggio profesorului Ioan Lupaş“.)

¹² PÖLNITZ, Götz Freiherr von: *Anton Fugger*. Bd. I. 1453—1535. Tübingen 1958. Különösen a 72., 135—151., 182—189., 193—225., 234—236., 298. l.

Az ismertett irodalomból mint kétségtelen tény szűrődik le a csehországi német származású DERNSCHWAM Jánosnak kiváltképpen magyar történeti jelentősége. DERNSCHWAMnak tulajdonképpen Magyarország volt a hazája: 20 éves korában (1514-ben) szakadt hozzánk, s alkalmi utazásait leszámítva, 74 éves korában történt haláláig (1568) Magyarországon élt, Magyarországon dolgozott. Itt rendezte be otthonát, itt házasodott meg, magyarokból került ki baráti körének zöme, s — habár a FUGGER-érdekeket szolgálta — hivatalos tevékenységével és humanista tudományos passzióival teljesen a magyar gazdasági és kulturális életbe ágyazódott be, a magyar társadalomnak a tagja lett.

Ebből a körülményből a magyar történettudomány számára szükségképpen adódik a DERNSCHWAM-kutatás feladata. Historiográfiánknek vállalkoznia kell DERNSCHWAM életének és életművének további feltárására, magától értetődően együttműködve a szintén érdekelt szomszédos népek, németek és szlovákok történészeivel.

Rész jut e feladathoz a magyar könyvtártörténelemnek is. Útmutatást a BABINGER-féle életrajz ad. Ebből ti. kiderül, hogy DERNSCHWAM hosszú élete folyamán beszercebányai otthonában nagyszerű nyomtatvány-könyvtárt gyűjtött, amely halála után, 1570-ben az örökösöktől adásvétel útján a bécsi udvari könyvtárba került.¹³ Közlésének hitelességét kétségbevonhatatlanul igazolja az osztrák könyvtártörténeti irodalom. Az udvari könyvtár múltját feltáró első monográfia írója, Ignaz Fr. MOSEL már 1835-ben megemlékezett a DERNSCHWAM-hagyatékáról, mint a Bibliotheca Palatina Vindobonensis egyik alapvető gyűjteményéről.¹⁴ Azóta e tény átment a német tudományos köztudatba,¹⁵ s századunk elején újabb megerősítést nyert Rudolf BEER által, aki a császári kéziratgyűjteményről értekezve, beszámolt a DERNSCHWAM-könyvtár egykorú eredeti inventáriumának a Hofbibliothekban történt megtalálásáról.¹⁶

Ettől fogva a DERNSCHWAM-könyvtárral kapcsolatos feladat világosan ki volt tűzve a magyar könyvtártörténeti kutatás számára, sőt a feladat megoldásához szükséges alapvető forrás is rendelkezésre állt. Annak idején azonban könyvtártudósaink úgy látszik nem figyeltek fel erre a BEER-féle cikkekre, s így a hazai szaktudomány a legújabb időkig nem szerezhette tudomást a DERNSCHWAM-gyűjteményről.¹⁷ SAMBUCUS könyvtára mellett az egyedüli magyarországi humanista bibliotékáról, amely nem szóródott szét a világban, nem semmisült meg; amelynek nyomtatott könyvanyaga nemcsak fennmaradt, hanem úgy látszik együtt is maradt mindmáig.

¹³ BABINGER: *I. m.* XX., XXI., XXVIII—XXX. 1.

¹⁴ MOSEL, Ig. Fr. von: *Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien*. Wien, 1835. 26. l.

¹⁵ BOGENG, G. A. E.: *Die grossen Bibliophilen*. Geschichte der Büchersammler und ihre Sammlungen. Leipzig, 1932. I. k. 239. l. Különös, hogy a *Lexikon des gesamten Buchwesens* (Hrsg. von Karl LÖFFLER und Joachim KIRCHNER unter Mitwirkung von Wilhelm OLBRICH. I—III. k. Leipzig, 1935—1937) nem szentelt figyelmet DERNSCHWAMnak. (Rövidítése a következőkben LGB.)

¹⁶ BEER, Rudolf: *Zur Geschichte der kaiserlichen Handschriftensammlung*. Wien, 1912. (Sonderabdruck aus der Weihnachtsbeilage der Wiener „Montags-Revue“.) 5—7. l.

¹⁷ Sem IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600* (Bp. 1937), sem GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig* (Magy. Könyvszle. Új folyam XXX (1923) 27—94, 176—199. l. és XXXI (1924) 13—74. l. és Uő.: *Bibliotheca Joannis Sambuci. Sámbock János könyvtára* (Bp. 1941) nem tud a DERNSCHWAM-könyvtárról. GULYÁS mint bibliográfus utóbb (*Magyar írók élete és munkái*. Új sorozat, 5. kat. Bp. 1943. 638. h.) felfigyelt ugyan DERNSCHWAMra, de könyvgyűjteményéről még ekkor sem szerzett értesülést. Egyáltalán nincs nyoma DERNSCHWAM nevének és könyvtárának a *Magyar Könyvszemlében* sem: *A Magyar Könyvszemle írói és írásai 1876—1945*. Összeállította GALAMBOS Ferenc. 1954. Kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban.

A DERNSCHWAM-könyvtár jegyzékének a magyar tudományhoz való eljuttatása csak napjainkban történt meg. Az eljuttatás érdeme GYULAY Zoltán műegyetemi tanáré, aki bányászattörténeti kutatásai közben bukkant rá erre a rendkívül becses emlékre. Neki köszönhető, hogy a jegyzék teljes egészében lefényképezve a kezünkbe került, s tanulmányozása alapján a DERNSCHWAM-könyvtár megismertetése e helyen lehetővé vált.¹⁸

II.

A DERNSCHWAM-gyűjtemény inventáriumát az Österreichische Nationalbibliothek ma is ugyanazon jelzet, Cod. 12652 szám alatt őrzi, mint félszázaddal ezelőtt, amikor R. BEER hírt adott róla. Részletes leírására akkoriban nem került sor: a cikk csak egy-két adattal jellemezte a kódexet. Ezek közül nekünk, akik az eredetit nem láthattuk, csak egyet kell figyelembe vennünk, azt, amely szerint az inventárium kis-ívrét nagyságú bőrkötéses könyv.¹⁹ Erősen kicsinyített fényképmásolatunkból ugyanis ez nem tűnhet ki.

A GYULAY-féle felvétel alapján az inventáriumról a következő leírást adhatjuk.

Fotokópiánk 163 darab 21×15 cm nagyságú levélben tárja fel a kódexet. Függeléként elől még 4 levélnyi felvétel csatlakozik hozzá; e levelek közül azonban csak egy tekinthető a kódex szerves részének, a többi egy kései, valószínűleg a múlt század végén íródott DERNSCHWAM-vonatkozású nyomtatott cikk mása. Meg kell jegyezni, hogy a felvételek nem egyenként ábrázolják a kódex lapjait, hanem kettesével, vagyis a szétnyitott könyvnek mindig teljes tükrét mutatják: valamely fólió verzóját és a következő fólió rektóját egyszerre.

Az első felvétel kódexünk kötéstábláját szemlélteti. Tipikus XVI. századi vaknyomatos bőrkötés-ornamentika áll előttünk. A felső és az alsó táblát ugyanaz a jellegzetes reneszánsz-keret övezi: fel nem ismerhető személyek portréiból és stilizált növényi díszekből szerkesztett, görgőkkel nyomott minta, jobb- és baloldalon álló, fenn és lenn fekvő helyzetben. E szegélyen belül elhelyezkedő mezőt függőleges, vízszintes és haránt irányú vonalak, vonalsorok osztják kisebb-nagyobb részekre. A felső tábla közepén egy átlós rombusz uralkodik, — az alsó tábla hat, egymás mellé helyezett átlós téglalapjával rácsos ablakhoz hasonlít. Felírást csak a felső táblán látunk, a legfelső mezőben. Ez a capitalisokból összeállított háromsornyi könyvkötői címirat betűhíven a következő:

INVENTARIVM LIBRORVM
IOAN. DERSCHWAM
MDLII

Valószínűleg a kötéstábla belső oldalán szerepel egy másik, közel egykorú kéziratos cím is. Ez a részben rajzolt capitalisokból álló, részben humanista kurzív írással rögzített feljegyzés már a császári könyvtár registruma: CATALOGVS LIBRORVM IOANNIS DERN SCHWAMMII, *ita ut mense Julio 1575. a Mag. CO D. Helfrico Gutt et Hugone Blotio recensione facta, fuit inventus.*

¹⁸ Hálas köszönetet kell mondanom GYULAY Zoltán professzornak, nemcsak az inventáriumnak tudományos feldolgozásra való átengedéséért és az általa gyűjtött idevágó irodalmi anyagnak rendelkezésemre bocsátásáért, hanem sokoldalú támogatásáért is.

¹⁹ BEER: *I. m. 5. l.*

Ami a kódex bensőjét (terjedelmét és beosztását, írását és bibliográfiai szerkezetét) illeti, arról a következőket állapíthatjuk meg. Kötetünk eredetileg — az egykorú lapszámolás tanúsága szerint — összesen 346 paginára terjedt. Benne a szorosan vett lajstrom — néhány üresen maradt lapot is beleszámítva — az első 273 paginát töltötte ki, a 282—346. paginákra pedig a lajstrom segédletét alkotó index került. (Az indexet követő 2. paginán eredeti, de az inventáriumhoz nem tartozó feljegyzés található, egy 1437—1532-ig terjedő, Közép-Európa történetére vonatkozó kronológiai táblázat.) Kódexünk azonban sajnos ma már nem teljes. Az eleje az idők során megcsönkült: az első két fólió kiszakadt és elveszett. Fényképünkön az inventárium az 5. paginával kezdődik. A kötet belsejében és végén azonban csönkülésnek nincs nyoma.

Az inventárium és indexe elejétől végéig, csaknem teljes egészében egyazon kéz írása. Más kezek nyomát csak szórványosan, rövid margináliákban s más apró-cseprő részletekben ismerhetjük fel. A főkéz írása — jellegét tekintve, félkurzív humanista könyvírás bastard vonásokkal — tisztán kiírt, biztosan olvasható, nagy írásgyakorlottságot, magas kultúrát eláruló manuscriptum. A scriptor műveltsége két tényben fejeződik ki: egyfelől az írás kifinomultságában, másfelől az alapos nyelvi tudásban, a latin, német, olasz idiomával való biztos bánásban.

Bibliográfiai tekintetben a kódex különösen érdekes tanulmányt nyújt. A mintegy harmadfélszáz lapra terjedő jegyzék gondos áttekintése nyomán legelsősorban a szerkezetben érvényesülő józan egyszerűsége, feltűnő mesterkéletlenségre kell rámutatnunk. Különösen meglepő az ekkoriban már általában dívó szakcsoportosítás teljes mellőzése. A szisztémát egyedül a forma szerinti elrendezés képviseli minden egyéb tagolás nélkül. A könyvek négy osztályban sorakoznak: in folio, in quarto, in octavo és in sedecimo. Az egyes kategóriákon belül nincsen sem szerzői betűrend, sem tárgyi címszavak szerinti alfabetum, sem kronológiai egymásután, hanem csupán egyszerű, minden külső és belső szemponttól független folyószámolás. Némi komplikációt legfeljebb abban láthatunk, hogy a numerus currens rend kettős: az egyes formacsoportokon belül 1-gyel kezdődő sorszámokat — ezektől törtvonallal elválasztva — négyjegyű, de szintén folyamatosan növekvő számolás kíséri. Pl. 1/7108, 2/7109 stb. Hogy azonban ez sem valami oktalan bonyolultság, az a későbbiek során majd kiderül.

Hasonlóképpen világos és messzemenően következetes a címleírás módja. E tekintetben is teljesen logikus, a modern címleírás elveivel összhangban álló szerkezetiséget figyelhetünk meg. Az alapstruktúra a következő:

Szerző — cím — impresszum — forma
vagy: *Cím — szerző — impresszum — forma.*

Pl. Alexandri ab Alexandro Iurisperiti Neapolitani Genialium
dierum Libri sex, Varia ac recondita eruditione referti.
Impress. Colonie Anno 1539. in folio.

Polyanthea, Opus suauissimis floribus exortum. Authore
Dominico Nano Mirabellio auctius factum.
Impress. Salingiaci Anno 1539. in folio.

A szerző tehát olykor nemesak pusztán névvel van megjelölve, hanem egyéb adatokkal (foglalkozásával, lakóhelyével) is; persze nyilván csak olyankor, ha ez a címlapról megállapítható volt.²⁰

²⁰ Az említett két példát ld. *Inventarium*. Fol. 43/a, 43/b.

Ha valamely művet magyarázatok, kommentárok kísérik, vagy ha a mű fordítás, akkor a kommentátor, illetőleg a fordító neve is bekerül a leírásba a cím után. Ugyancsak helyet kapnak a címfelvételekben más fontos körülmények is, mint amilyen a műnek indexszel való felszereltsége vagy illusztrált kivitele.

- Pl. Apuleius de Asino Aureo cum Commentarijs Philippi Beroaldi, et cum figuris.
Impress. Venetijs Anno 1516. in folio.
Vitruuij de Architectura Libri X per Gualterum Ruom in germanicum translati. Impressum N[o]r[im]b[er]ge Anno 1548.
Joannis Bocatij de Montium, Sylvarum, Fontium, Lacuum, Fluiorum, Stagnorum et Marium nominibus Liber I. Index fabularum copiosissimus.
Impress. Basilee Anno 1532. in folio per Heruagium.

Látjuk: itt az impresszumban a nyomdász is meg van nevezve. Így történt ez az esetek többségében, mindannyiszor amikor a címlapról a tipográfus leolvasható volt.²¹

Több kötetes művek, ha egyszerre jelentek meg, inventáriumunkban közös cím alatt szerepelnek; ha részcímesek, helyet kapnak a leírásban a részcímek is.

- Pl. Eusebii Pamphili Cesariensis Opera omnia, que hactenus inueniri potuerunt. Quorum Catalogus sequitur.
Tomus primus
De Euangelij preparatione Georgio Trapezuntio interprete Libri XIII —
Tomus Secundus
De Euangelij demonstratione, quas Donatus Veronensis transtulit Libri X. etc.
Impss. Basilee per Henricum Petri Anno 1542. in folio.²²

Ha azonban valamely több kötetes mű folytatólagosan, különböző években került ki a sajtó alól, akkor köteteit külön-külön mint önálló műveket tekinti a katalógus.

- Pl. Commentariorum lingue latine Tomus Primus Stephano Doletto Gallo Aurelio autore.
Impress. Lugduni Anno 1536. in folio per Griphium.
Commentariorum lingue latine Tomus Secundus Stephano Doletto Gallo Aurelio autore.
Impress. Lugduni Anno 1538. in folio per Seb. Griphium.²³

Részletező címléírást kapunk gyakran a több „könyv”-ből álló nagyobb művekről, s még inkább a különböző szerzők kisebb munkáit egyesítő gyűjteményes kiadásokról.

- Pl. C. Plinij Secundi Naturalis Historie Libri XXVII.
Elenchos librorum omnium
Primo Prefatio Operis ad Titum Vespasianum Imp.
Secundo De Mundo, Elementis et Syderibus.
Tertio Primus et Secundus Europe sinus.
Quarto Tertius Europe sinus.
Quinto describitur Africa
Sexto Asie descriptio continetur.
etc.

²¹ Példák: *Inventarium*. Fol. 57, 152, 95/b.

²² Példa: *Inventarium*. Fol. 116.

²³ Példák: *Inventarium*. Fol. 39, 40.

Annotationes Sigismundi Gelenij in Plinium.
Indices Duo copiosissimi, primus Materias, Secundus
Geographica continentes.
Impress. Basilee Anno 1535. in folio Regal. per Heruagium.²⁴

Teljes címléírást ad az inventárium a kolligátumoknak egyes darabjairól is.

Pl. Epitome compendiosaque introductio in Libros Arithmeticos
Boetij per Jacobum Fabrum Stapulensem. Cum Commentario
Judoci Clichtouei Neoportuensis. Impss. Parisijs Anno 1503.

Arithmetica Speculatiua Casparis Lax Arragonensis de Sarinyena
Duodecim Libris demonstrata. Impss. Parisijs 1515.

Eiusdem proportiones. Impress. Parisijs Anno 1515. in folio.

Nicolai Copernici Torinensis De Reuolutionibus orbium Celestium
Libri Sex. Impressum N[o]r[im]b[er]ge Anno 1543. in folio.²⁵

Ezt a feltűnően akribiás leíró lajstromot az anyagnak szerzők szerint való indikálása követi. Nélkülözhetetlen kiegészítő része ez az index az inventáriumnak, mivel csakis általa volt pótolható a jegyzékbe foglaláskor mellőzött szorosabb elrendezés. Ezzel kapta meg az érdeklődő az eligazodáshoz szükséges támpontokat. Mintegy 60 sűrűn teleírt lapon, két hasábban, a latin ábécé 20 betűjének rendjében, gondos besorolásban követik egymást a lajstromozott művek szerzői s egyéb szellemi kimunkálói: sajtó alá rendezői, magyarázóí, fordítói, — vagy szerző nélküli művek esetében a lényegét kifejező tárgyi címszavak (*Biblia*, *Formularium*, *Dictionaryum* stb.). A szerző nevét minden esetben rövidített könyvcím is kíséri, hogy azonnal tudni lehessen, a szerzőnek melyik művéről van szó. Az utalás három adattal történik: lapszám (charta), sorszám (liber) és alak (forma) megjelölésével. A formátumot az index azért közli, mert — mint tudjuk — a könyvek sorszámozása az inventáriumban a négy formacsoporton belül újra kezdődik. Azt is említettük, hogy az inventáriumban kétszeres a sorszámozás: az 1-gyel kezdődő folyószámokat törtvonallal elválasztott négyjegyű (6000—7000-es) folyószámok kísérik. Megmutatkozik ez a kettősség az indexben is; az inventárium folyószámai közül a törtvonal feletti kisebb számot az indikált szerzőnév után a liber feliratú rovatban kapjuk, a törtvonal alatti négyjegyű számot pedig az indikált szerzőnév előtt. Az index szerkezete tehát így alakul:

		Charta	Liber	Forma
6837.	Alexandri Corthesij de Regis Mathie Laudibus bellicis	35	96	Q
7135.	Alexandri Hugeni formulare in Germanica lingua	74	177	F

Meg kell még jegyezni, hogy az index nemcsak szerkezetében gondos, hanem utalásaiban is. Sokszoros próbatételekkel arról győződünk meg, hogy a hibás eligazítás benne a legnagyobb ritkaság.

*

²⁴ Példa: *Inventarium*. Fol. 73, 74.

²⁵ Példa: *Inventarium*. Fol. 153.

A DERNSCHWAM-inventárium formai ismertetése nem lenne teljes, ha a fenti leíráson túl kísérletet nem tennénk annak a jelentős kérdésnek megvizsgálására, kik voltak ennek a kitűnő gonddal készült lajstromnak és indexének összeállítói.

Szó volt már arról, hogy az inventárium s a hozzá csatlakozó index túlnyomórészt egyazon kéz írása, de szerepelnek benne két további kéztől származó részletek is. Ha ez utóbbi részleteket közelebbről megfigyeljük, kitűnik, hogy ezek mind kiegészítő jellegűek, a lajstromhoz és mutatójához utólagosan hozzáírt pótlások. Közéjük tartoznak az ismételen emlegetett négyjegyű homályos értelmű sorszámok is. A három írás jellege közötti különbséget gyakorlott szem biztosan felismeri: az első kéz, mint fentebb mondtuk, bastard vonásokat is mutató félkurzív humanista betűket vetett papírra, a második és harmadik kéz inkább humanista kurzívát írt. Kérdés: kit kereshetünk a főírás, s kiket a másik két kézírás mögött? Szerencsés véletlen folytán a kérdésre aránylag könnyen meg tudunk felelni: maga az inventárium adja kezünkbe a kulcsot mindhárom scriptor meghatározásához.

Formai leírásunk kezdetén bemutattuk az inventárium elején olvasható két címratot. Ezek közül a másodikról, a kötéstáblán belül szereplőről megemlítettük, hogy részben ez is humanista kurzívával íródott. Közelebbi szemrevétel nyomán kiderül, hogy a cím ugyanattól a kéztől származik, amely az inventáriumban az utólagosan bejegyzett margináliák egy részét — leginkább a hiányokat jelző „Deest” megjegyzéseket — is írta. De — láttuk — ennél többet is elárul a címrat: név szerint megjelöli azokat a személyeket, akik 1575 júliusában császári megbízásból az udvari könyvtárba bekebelezett DERNSCHWAM-gyűjteményt átvették. Nyilvánvaló tehát, hogy az inventárium utólagos bejegyzőit ezekben a császári megbízottakban: Helfreich GUTT udvari tanácsosban és Hugo BLOTIUSban, a Hofbibliothek ekkortájt kinevezett könyvtárosaiban, a híres humanista tudósban kell keresnünk.²⁶ Ők hasonlították össze a Bécsbe került DERNSCHWAM-bibliotéka állományát a hozzátartozó s valószínűleg vele együtt átvett inventáriummal; ők pótolták a lajstromban nem szereplő, de a gyűjteményben meglevő könyvek címeit; ők kísérték a revíziót különböző széljegyzetekkel. Most már megvilágosodik az is, hogy az inventárium kettős sorszámozása is az ő munkájukból származik: ők voltak azok, akik az eredeti folyószámokat ama bizonyos négyjegyű (6000—7000-es) számokkal kombinálták azzal a céllal, hogy a császári könyvtár állományához csatolt DERNSCHWAM-gyűjtemény darabjai ezentúl a császári bibliotéka raktári numerus currens rendjében is megtalálhatók legyenek. Az új számozás azt mutatta, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár 1575 nyarán az akkor már 6741 könyvtári egységből álló császári könyvállományhoz csatlakozott, és a 6742—7739-ig terjedő számsort foglalta el. A további írásösszehasonlítás során az is kiderül, hogy ezek az inventáriumbeli és indexbeli kiegészítő sorszámok s velük együtt a címanyag-pótlások nem a belső címrat és a Deest-jegyzetek írójától, vagyis nem a második kéztől erednek, hanem a harmadiktól. De éppen ez a harmadik írás az, amelynek scriptora szinte önmagától megmutatkozik, s így egyszerűen tisztázódik: melyik írás melyik császári revizortól származik. Az inventárium 263. pagináján a sedecim formacsoport végén ugyanis ugyanezzel az írással egy kétsoros vizsgálati záradékot (recognitiot) találunk, alatta H. GUTT aláírásával. A harmadik kéz írása tehát vitathatatlanul

²⁶ H. GUTTRÓL MOSEL: *I. m.* 34—35. l.; BLOTIUSRÓL *uo.* 33—38. l.

Helfreich GUTTÉ; a másodiknak így minden valószínűség szerint Hugo BLOTIUSÉ-nak kell lennie.

Hátra volna még az első, a főírás scriptorának megállapítása. Viszonylag ez is könnyen és biztosan végbemehet. Nyomravezetőnk az a köztörténeti kronológiai táblázat, amely — mint a formai leírásunk kezdetén említettük — a lajstromkönyvben, túl az indexen, az utolsó lapok egyikén foglal helyet, és 1437-től kezdve 1532-ig bezárólag a közép-európai országok életének némely kiemelkedő eseményeit rögzíti, különös tekintettel a magyar—török küzdelmekre. Ennek a táblázatnak utolsó sora így szól: „An[n]o 1494. Die 23. Martij natus ego Jo : Dernschwam in Brux.” Minthogy pedig ezt a sort ugyanaz a kéz vetette papírra, amely az inventáriumot és indexét is zömében írta, vagyis az első kéz, — kimondhatjuk, hogy a mintaszerű könyvjegyzék a könyvtár tulajdonosának és gyűjtőjének, magának DERNSCHWAM Jánosnak műve és írása, minden valószínűség szerint a kötésen szereplő 1552 körüli évekből.

III.

Az inventárium szerkezetének, bibliográfiai rendszerének, összeállítójának és kiegészítőinek megismerése — úgy véljük — még nem nyújt elegendő alapot a benne foglalt könyvanyag vizsgálatához. Ki kell szélesíteni ezt DERNSCHWAM János életének, életkörülményeinek némely, tárgyunk szempontjából kiváltképpen fontos mozzanatával. Rá kell mutatnunk a kutatás által már feltárt olyan adatokra, amelyek a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének társadalmi hátterét világítják meg.

Mint elhatározóan fontos tényre legegőbb DERNSCHWAM János származására kell utalnunk. A fent elmondottakból már tudjuk, hogy DERNSCHWAM egy Cseh-Erchégyységbeli német városban, Brűxben született 1494-ben.²⁷ De alapvetően fontos tudni azt is, hogy szülei minden bizonnyal módos polgárok voltak, hiszen családjának egyik tagját mint szenátort emlegetik a város annalesei.²⁸ Ez a társadalmi helyzet — csehországi német polgári környezet — a XV—XVI. század fordulóján általában kitűnő lehetőségeket nyitott az iskolázásra, a műveltségszerzésre. Ismeretes, hogy az egész szláv-német kultúrkörben Csehország volt az a terület, amelyen először alakult meg az írásbeliség és az írásos kultúra széles körű kibontakoztatására hivatott intézmény, az egyetem. 1348 óta Prágában, a német-római császári székhelyen működött Közép-Európa első univerzitása, s működésének nyomán kezdett megvilágosodni a társadalom tudatában ezen a tájon az írásba foglalt tudás (*scientia, doctrina*) értéke és jelentősége.²⁹

²⁷ BABINGER: *I. m.* XIV. 1. ZIVUSKA Jenőnek azt az állítását (*i. m.* 2. l.), hogy DERNSCHWAM a Szepességben született, feltétlenül tévesnek kell nyilvánítanunk. Az idevágó idézett forráshelyek is tévesek. A „Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii* IV. 1. (a)” utalás nem létező irodalmi hely; az *Analecta Scepusii sacrae et profanae* csak I—II. kötete jelent meg (I. köt. H. n. 1776, II. köt. Viennae, 1774.); a *Supplementumok*ból is csak I—III. pars: 1802-ben BÁRDOSY János, 1889-ben SCHMAUK Mihály és 1908-ban WEBER Samu gondozásában. De DERNSCHWAMFA vonatkozó okmány ezek egyikében sem fordul elő. Téves a PRAY György-féle *Epistolae procerum regni Hungariae* Pars I. Posonii, 1806. 356. l.-ra való utalás is; itt szerepel ugyan egy DERNSCHWAMOT felemlítő irat, de ebben születéshelyéről nem esik szó. Különben is perdöntő magának DERNSCHWAMnak saját kezű bejegyzése az inventárium végső lapján.

²⁸ BABINGER: *I. m.* XV. 1.

²⁹ PAULSEN, Friedrich: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. 2. Aufl. 1. Bd. 26., 129—130. l. A hazai marxista irodalomban újabb alapos tájékoztatást kapunk idevágólag KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp. 1955. c. munkájából (39—43. l.).

A prágai kezdeményezés adott ösztönzést nem sokkal utóbb a lengyel és az osztrák államhatalomnak a másik két közép-európai főiskola, a krakkói (1364) és a bécsi (1365) egyetem életrehívására.³⁰ Nyilván előljárt Csehország Európa közepén a tudomány elvilágiasodásának nagy jelentőségű társadalmi folyamatában is: az *ars clericalis*-nak, vagyis az írás-olvasásnak s vele a könyvkultúrának a világi társadalom részéről történt elsajátításában. DERNSCHWAM születésének idejében a vezető laikus társadalmi osztályok körében már minden közép-európai országban alapvető szükséglet volt a magasabb műveltség megszerzése, mégpedig az ekkortájt kibontakozó, új, humanista világnézet és műveltség-eszmény felfogása szerint. A tudomány — a vallás és a jog mellett — a kultúrának önálló, a társadalomtól is elismert ágává emelkedett.³¹ A XV—XVI. század fordulóján — az egyetemi anyakönyvek tanúsága szerint — Magyarországról is tömegesen jártak Bécsbe és Krakkóba tanulni az országkormányzatra hivatott főúri sarjak és a városok vezetését intéző nagypolgári családok fiai.³² DERNSCHWAM János mint Csehország szülötte s mint német patrícus-ifjú számára feltétlenül kötelező volt a tanulás egészen az egyetemi fokig. Életrata valóban beszámol felsőbb tanulmányairól: két német egyetemnek, a bécsinek és a lipseinek látogatásáról.³³ Prága főiskoláján nyilván azért nem tanult, mert a huszita mozgalmak óta köztudomásúlag itt németellenes éllel, cseh nemzeti szellemben tanítottak.³⁴ DERNSCHWAM műveltségének jellegére, szellemi igényeinek szintjére a bécsi és lipsei tanulás nyilván elhatározó jelentőségű volt. A bécsi egyetem éppen ekkoriban, 1490 óta élte egyik virágkorát: ekkortájt vetette le magáról a túlhaladottá vált, kiürült, szillogizáló skolasztikus racionalizmus nyűgét, és falai között I. MIKSA császár (1459—1519) védelme alatt Johannes CUSPINIANUS (1473—1529), Conrad CELTIS (1459—1508) és Joachim VADIANUS (1484—1551) ekkoriban hirdette meg az Itáliából kisugárzó új műveltség formai és tartalmi eredményeit; a klasszikus latin-görög poézis és elokvencia művészetét. Ezenfelül ugyanekkor (1501) nyílt meg a bécsi egyetem mellett a híres *Collegium poetarum*, az új kultúra terjesztésére alakult független intézmény.³⁵ Nem kevésbé fontos szerepet játszott a XVI. század elején Lipcse egyeteme. Ide is ebben az időben tört be a humanista műveltség árama. Számos Olaszországban tanult vándorpoéta (Hermannus BUSCHIUS, Johannes RHAGIUS Aesticampianus és ennek tanítványa, Ulrich von HUTTEN) került katedrára és követelte az arisztotelészi textusok barbár fordításainak és a skolasztikus kommentátoroknak félretételét, illetőleg az olasz-görög humanisták fordításainak tanítását. Az egyetem éveken át színtere volt a humanista poéták és a szofistáknak gúnyolt skolasztikusok ádáz szellemi küzdelmének.³⁶ DERN-

³⁰ PAULSEN: *I. m.* I. köt. 26., 129—130. l.

³¹ *Uo.* I. k. 49. l. KARDOS; *I. m.* uo.

³² SCHRAUF Károly: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig.* Bp. 1902. (Magyarországi tanulók külföldön 4.) SCHRAUF Károly: *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493—1558).* Az eredeti kéziratból közli és magyarázza —. Bp. 1893. (Magyarországi tanulók külföldön 3.) A krakkói egyetemről a XVI. század elején ld. még: BALÁZS János: *Sylvester János és kora.* Bp. 1958. 21—49. l. A főúri családok művelődési igényeiről igen jellemző egykorú megnyilatkozást közöl ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint.* Bp. 1943. 46—47. l. Ld. még: FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bp. 1873.

³³ BABINGER: *I. m.* XVI. l.

³⁴ PAULSEN: *I. m.* 129. l. KARDOS: *I. m.* 41. l.

³⁵ PAULSEN: *I. m.* 126—129. l. A bécsi egyetem XVI. század eleji viszonyairól és a bécsi humanizmus jellegéről ld. még BALÁZS János: *I. m.* 322—328. l.

³⁶ PAULSEN: *I. m.* 92—107. l.

SCHWAM tehát mindkét helyen az egyetemi forradalom légkörében, erősen humanizálódó környezetben ismerkedett meg a tudomány világával, de még a peripatetikus tanrendszer túlsúlya idején, 1507 és 1510 között. A skola konzerváló, spekulatív tudományossága és a klasszikus irodalomnak és tudomány-nak teremtő újjáélésére törekvő, egyszersmind a természeti valóság tapasztalására irányuló új kultúra egymás mellett élt és egyszerre hatott. A tanulmányok tengelyében még változatlanul a *septem artes liberales* állt a maga hagyományos tárgyaival, de éppen ez a tananyag volt az, amelybe legkönnyebben tudott behatolni a görög-római világnézetet propagáló „*nuova scientia*”. DERN-SCHWAM tanulása is az artes területére esett, amely az írásfogalmazástól a bölcséletig és a természettudományokig minden közkeletű ismeretanyagot felölelt, s tulajdonképpen az általános intellektuális meggyúrás célját szolgálta.³⁷ Ő is, mint a legtöbb ifjú, egyetemi tanulásának célját ennek az általános műveltségnek megszerzésében látta; különleges életpályákra képesítő szaktudományok (jog, orvostan, teológia) megtanulására nem törekedett, bizonyos azonban, hogy — a kor szokása szerint — alapvető tájékozódást az egyetemi kultúrának ezeken a területein is szerzett. Három évi főiskolai tanulás után DERN-SCHWAM is baccalaureusi fokozattal s nyilván jeles enciklopedikus készütséggel, a tudománynak minden ága iránti tisztelettel és érdeklődéssel, s ezenfelül alapos filológiai felszereltséggel lépett ki az életbe.³⁸

Mint a mesterlegények felszabadulásuk után, úgy indultak el a diákok is az egyetemi évek múltán világot látni, látókört tágítani, tapasztalatokat szerezni, az iskolás ismereteket az élet gyakorlatával gyarapítani. Az Alpokon inneni országokból a litterátus elemek szinte kivétel nélkül Itáliába iparkodtak, a humanista gondolkodásirány és gondolkodásmód szülőhazájába, a klasszikus világ kőbe-faragott és tollal rögzített nagyszerű emlékeinek földjére.³⁹ 1510—1512 között DERN-SCHWAM is megfordult olasz földön, időzött Rómában⁴⁰ s bizonyosan más olasz városokban is, a polgári életmegújulás fészkeiben. Életének e szakaszát közelebbről nem ismerjük, de alig lehet kétségünk az iránt, hogy német földön szerzett „*sapiens et eloquens pietas*”-a itt jelentékenyen elmélyült, kiteljesedett. Nyilván itt tárult fel előtte a maga csodás gazdagságában a humanista műveltség birodalma annak társadalmi alapjaival együtt: a *studia humana* és a *studia divina* differenciálódása, az új világi ideológiának elsődlegesen reneszánsz városi-polgári jellege, az antik irodalom és művészet tartalmi és formai jelentősége, a múlttal való kapcsolat szerepe a jelen megismerésében, a természetismeretre is kiterjedő szekularizált műveltség roppant gazdagsága (a *humanista polihistoria*), a kozmopolita mozgalomból kibontakozó olasz nemzeti érzés és nemzeti nyelv kultusza, végül mindennek ragyogó, konkrét megjelenése az olasz patrícius-fejedelmi udvari kultúrában. Nem kétséges, hogy Itáliában ismerte meg és sajátította el DERN-SCHWAM az epigrafika tudományát, azt a készséget, amellyel későbbi élete folyamán idegen országokban oly értékes, máig is méltányolt gyűjtőtevékenységet folytathatott. De — ami szempontunkból még nagyobb jelentőségű — most találkozott az itáliai könyvnyomtató művészettel, és ennek tár-

³⁷ HAJNAL István: *Kézműesség, írásbeliség és európai fejlődés.* (Kéziratban.) PAULSEN: *I. m.* 29—30. l.

³⁸ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

³⁹ A magyar ifjak itáliai továbbtanulására ld. VERES Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221—1864).* Kiadja —. Bp. 1941. (Olaszországi magyar emlékek 3.)

⁴⁰ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

sadalmi és szellemi hatásaival. Nagyszerű bőségben láthatta, forgathatta, tanulmányozhatta Velence, Firenze, Róma, Bologna, Nápoly és Milánó officináinak tudós akribiával és kiváló műgonddal készült, s mégis széles körben, könnyed formában publikált remekeit, az új könyveket; tapasztalhatta a nyomtató műhelyeknek szinte az egyetemekével vetekedő szerepét a humanizmus kibontakozásában; megismerkedhetett az új kor új műveltségisményével, a könyvkultúrával és új embertípusával, a könyvemberrel; megfigyelhette a humanista társadalmi rétegek könyvkultúrájának, a bibliofiliának kialakulását és megcsodálhatta annak gyakorlati eredményeit, a nagyszerű magánkönyvtárak (kiváltképp a firenzei Laurenziana, a velencei Marciana, a vatikáni könyvtár) létrejövetelét.⁴¹ Nemigen férhet kétség hozzá, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár keletkezésének gyökereit ezekben a benyomásokban kell keresni. A könyvkedvelés és a könyvgyűjtés szenvedélye nyilván ebben az időszakban keríthette hatalmába a brüxi polgárfiút, sőt feltehetőleg a könyvtár megalapozása — első darabjainak vásárlása — is megkezdődött már az itáliai vándorlás során.

DERNSCHWAM életútjának következő állomása már Magyarország volt. Nem lehet tudni mi hozta őt hazánkba éppen 1514-ben, a DÓZSA-féle nagy parasztfelkelés évében.⁴² Olaszország ragyogó humanista világából a műzsátlan hírben álló magyar földre jönni bizony nagy elhatározás kellett. Középeurópai viszonylatban azonban Magyarország korántsem volt már ekkor annyira kultúrátlan tájék, mint fél évszázaddal korábban. A XV. század közepén különben Itáliához képest nemcsak Magyarország, hanem Ausztria is barbár országnak számított; így találta ezt a nagy AENEAS SYLVIUS, Közép-Európa első humanista tanítómestere.⁴³ Azóta azonban nagyot fordult a világ. DERNSCHWAM már bécsi egyetemi tanuló korában sokat hallhatott Magyarországról az ott tanuló magyar diákoktól, hiszen ő maga is, mint a „*natio Hungarica*” egyetemi corporatiojának tagja végezte tanulmányait.⁴⁴ Hallhatott MÁTYÁS király egykori híres humanista társaságáról, a nagy magyar humanista püspökökről, VITÉZ Jánosról és JANUS PANNONIUSról, s tudomása lehetett a JAGELLÓK kisebbszerű, de ugyancsak rétorokat és poétákat vendégül látó és humanista kancelláriával dolgozó budai udvaráról. Tapasztalhatta, hogy a magyar egyetemisták körében sok a polgárfiú, s ebből a magyar városok humanista műveltségi igényeire is következtethetett. Mindezen felül tanulmányaiból azt is tudhatta, hogy Magyarország — mint Pannonia és Dacia — hajdan integráns része volt a római birodalomnak. Emberi kíváncsiság, tudományos érdeklődés, humanista kalandvágy együttthatása vezethette DERNSCHWAMot Budára, II. ULÁSZLÓ udvarába. Szerencséjét itt a király olasz bizalmasa, a velencei származású Hieronymus BALBI (†1530) mellett kereste és találta meg.⁴⁵ BALBI 1501 óta élt Magyarországon, de a *Sodalitas Danubiana* révén már a kilencvenes évek óta szoros kapcsolatban állt a magyar humanistákkal, köztük főleg az ifjabb VITÉZ

⁴¹ Minderről általában BURCKHARDT, Jacob: *Die Kultur der Renaissance in Italien*. 2. Aufl. Wien, é.n. Phaidon. 107—109. l. KARDOS: *I. m.* 16—29. l. A könyvkultúráról BOGENG: *I. m.* 221—233. l.

⁴² BABINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴³ HUSZTI József: *Aeneas Sylvius humanista törekvései III. Frigyes udvarában*. Egy. Philol. Közl. 43 (1919) 96—107., 220—238. l. BURCKHARDT: *I. m.* 100. l.

⁴⁴ BABINGER: *I. m.* XVI. l. Megjegyzem: SCHRAUF: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve* c. id. munkájában (XXXVII. l.) DERNSCHWAM neve nem fordul elő; nincsen nyoma a névmutatóban sem. Magyarország humanista felfedezéséről érdekes képet nyújt TURÓCZI-TROSTLER József: *A magyar nyelv felfedezése*. Bp. 1933. c. tanulmánykötetében (55—64. l.).

⁴⁵ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

Jánossal. Most ULÁSZLÓ király bőkezűségéből gazdag egyházi javadalmakat élvezett, s ezeknek fejében kényes diplomáciai feladatokkal szolgálta urát.⁴⁶ Mellette tehát igen jó iskolája lehetett egy becsvágyó fiatal humanistának. DERNSCHWAM három éven át (1514—1517) állt BALBI szolgálatában, s ez alatt az idő alatt nyilván elsajátította az udvari embernek nemcsak az életformáját, hanem funkcióit is. Minden valószínűség szerint részt vett BALBI 1515. évi innsbrucki követségjárásában I. MIKSA császárnál, s jelen volt az ugyanez évben lezajlott pozsonyi lengyel-magyar királytalálkozón is.⁴⁷ A *cortesiano* készségeinek megszerzésével DERNSCHWAMnak lehetősége nyílt az egyszerű polgári életkerekten való felülemelkedésre, illetőleg olyan életfeladat vállalására, aminőre az ő társadalmi osztályához tartozóknak Magyarországon nem igen nyílt alkalmuk.

Néhány ismeretlen évre terjedő intermezzo után 1525-ben DERNSCHWAM mint a világhírű augsburgi FÜGGER kereskedő- és bankház magyarországi megbízottja (előbb mint *sindicus*, utóbb mint *factor*) kezdett szerepelni.⁴⁸ Kitűnő tehetsége és sokoldalú felkészültsége ebben a felelősségteljes állásban nyert elismerést. A bankház ekkori zseniális vezetői, Jakob FÜGGER der Reiche (1459—1525),⁴⁹ illetőleg Anton FÜGGER (1493—1560)⁵⁰ nyilván csak a legjobb garanciák mellett alkalmaztak valakit olyan fontos üzletágban, mint amilyen a magyarországi réziparvállalat volt. S DERNSCHWAM méltónak bizonyult erre a bizalomra. A mohácsi vész körüli válságos években s a későbbi anarchisztikus viszonyok között is derekasan helyállt a vállalat szolgálatában. Működését 1525 nyarán a legsúlyosabb körülmények között kezdte, abban a tumultusban, amely a ZÁPOLYAI-párt politikai agitációja nyomán a FÜGGEREK budai ügynökségének, raktárainak feldúlását, a besztercebányai tárnáknak és műhelyeknek lefoglalását és rézbányászati jogosítványuk megszüntetését eredményezte.⁵¹ Jeles diplomáciai képességeit, bányászati és üzleti szakértelmét DERNSCHWAM éppen e nehéz helyzetből kivezető út megtalálásában mutatta meg. Az ő közreműködésével jött létre II. LAJOS király és a FÜGGEREK között 1526 tavaszán az a haszonbérleti szerződés, amely 15 évre ismét a FÜGGEREK kezébe adta a besztercebányai vállalatot; majd 1528 elején I. FERDINÁNDdal az a jóvátételi megállapodás, amely a két évvel korábban elszenvedett budai károk fejében az erdélyi sókamarák jövedelmének lekötésével kárpótolta a FÜGGEREKET;⁵² végül az 1541. évi pótszerződés, amely a besztercebányai haszonbérletet további 5 évi időtartamra meghosszabbította.⁵³ Ezen túl más kényes missziókat is teljesített DERNSCHWAM, különösen 1530/31-ben JÁNOS királynál, hogy vele is elismertesse a FÜGGEREKNEK FERDINÁND által biztosított jogait.⁵⁴ Természetesen nem kevésbé volt jelentékeny az a gyakorlati siker sem, amelyet a besztercebányai bánya-, kohó- és hámor-

⁴⁶ HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Bp. 1935. 232. l.

⁴⁷ BABINGER: *I. m.* XVII. l.

⁴⁸ *Uo.* XVIII. l.

⁴⁹ Életrajzát legújabbban ugyancsak Götz Freiherr von PÖLNITZ írta meg: *Jacob Fugger*. I—II. Bd. Tübingen, 1949—1951.

⁵⁰ PÖLNITZ: *Anton Fugger*. I. Bd.

⁵¹ Ezekről az eseményekről maga DERNSCHWAM is szól a 2. jegyzetben említett emlékiratában: ENGEL: *I. m.* 199—207. l.; továbbá ZIVUSKA: *I. m.* 20—25. l. Elbeszéli a történetet WENZEL: *A Fuggerek jelentősége*. 27—29. l.

⁵² PÖLNITZ: *A. Fugger*. 72. l. BABINGER: *I. m.* XIX. l. ZIVUSKA: *I. m.* 3. l. WENZEL: *I. m.* 32—33. l.

⁵³ WENZEL: *I. h.* 45. l.

⁵⁴ PÖLNITZ: *A. Fugger*. 182—219. l.

üzemnek 1548/49-ig tartó műszaki és üzleti vezetésével, s közben 1528—1531-ig az erdélyi (tordai) sóbányák üzemszervezésével elért.⁵⁵

A FUGGEREK szolgálatában eltöltött csaknem negyedszázados gyakorlati gazdasági tevékenység nem térítette el DERNSCHWAMOT a humanista tudománykedvelés és gyűjtés útjától, ellenkezőleg jelentős segítséget nyújtott neki abban, hogy szellemi passzióinak a kispolgári kereteken messze túlmenően élhessen. Ha a városi jegyző szerény sorsát kellett volna vállalnia valahol, valószínűleg sohasem lett volna lehetősége gyönyörű könyvtárának összegyűjtésére és balkánikiszásiai tanulmányútjának megtételére. Nem tudjuk, hogy FUGGERÉK milyen mértékben honorálták DERNSCHWAMnak kiválóan értékes, komoly hasznot hajtó szolgálatait, feltehető azonban, hogy nem voltak szűkmarkúak vele szemben. Erre vall, hogy DERNSCHWAM Nagyszombat mellett birtokot, talán szőlőt szerzett.⁵⁶ De nemcsak az anyagiakon múltott DERNSCHWAM színvonalas, humanista életformájának kialakulása. A FUGGER-szolgálatból adódó egyéb alkalmak is hatékonyan hozzájárultak kulturális vágyainak, bibliofil hajlamainak kibontakozásához. Ilyennek kell tekintenünk mindenekelőtt a FUGGERekkel való személyes érintkezés tényét. Augsburg, a FUGGER-ház székhelye ebben az időben Németországnak egyik legnagyobb, legragyogóbb városa volt. Mint a Velence, illetőleg Antwerpen és Lisszabon felé irányuló kontinentális kereskedelem egyik főállomása óriási forgalmával, 18 000 főt számláló, nagyrészt vagyonos lakosságával, korszakunkban a reneszánsz művészetnek és a humanista tudományosság-nak egyik fő helyévé nőtt. Itt működött a klasszika-archeológus Conrad PEUTINGER (1465—1547) tudós társasága, tárt kapuval a tudomány minden rendű művelője számára;⁵⁷ s a FUGGER-palotában — amely Németországban a MEDICI-udvar szerepét játszotta — éppen ebben az időben, az 1520-as években kezdte meg a gazdagnak nevezett FUGGER Jakab két unokaöccse, Raymund és Antal nagyszerű könyvgyűjtői és mecénási tevékenységét.⁵⁸ Nem kétséges, hogy ez a környezet, amelyben DERNSCHWAMnak olyan gyakran volt alkalmja megfordulni, a legerősebb ösztönzést gyakorolhatta rá; minden bizonnyal itt lehet gyanítani már csaknem a fényűzés határait súroló könyvszeretetének okát.⁵⁹ De még ez sem volt minden! Feladatainak ellátása Augsburgon túl is kitekintést nyújtott DERNSCHWAM számára a virágjába szökkenő északi humanizmus központjainak és képviselőinek megismerésére. A besztarcebányai réz- és ezüstszállítás ügyeiben bizonyára nem egyszer meg kellett fordulnia a Danzig, Antwerpen, Velence és Nürnberg felé irányuló főútvonalak közelebbi állomásain, s ilyenkor szinte magától kínálkozott számára a lehetőség olyan kiválóságokkal való megismerkedésre, mint Sebastian MÜNSTER, az id. Joachim CAMERARIUS, Joannes CUSPINIANUS, Caspar BRUSCHIUS, Hieronymus WOLF⁶⁰ vagy Ogier Ghislen van BUSBEEK, DERNSCHWAM kiszásiai útítársa, az aneyrai felirat felfedezője volt.⁶¹ Mindezeknek a személyes hatása — feltárandó levelezésükből — egyszer majd

⁵⁵ STRIEDER: *I. h.* GÜNDISCH: *I. m.* BABINGER: *I. m.* XIX. 1.

⁵⁶ BABINGER: *I. m.* XX—XXI. 1.

⁵⁷ BOGENG: *I. m.* 233., 235. l. Továbbá BOGENG, G. A. E.: *Geschichte der Buchdruckerkunst* II. Bd. von Hermann BARGE. Berlin, 1941. 10., 39. l. Ebben a korszakban a 10 000 lakoson felüli városok jelentették az igazi nagyvárosokat; ilyen mindössze 10—12 volt Németországban. ld. BECHTEL, Heinrich: *Wirtschaftsstil des Spätmittelalters*. Breslau, 1930. 35—36. l.

⁵⁸ LEHMANN, Paul: *Eine Geschichte der alten Fuggerbibliotheken*. I—II. Bd. Tübingen, 1956—1960. 10—40. l.

⁵⁹ *Uo.*

⁶⁰ BABINGER: *I. m.* XXVII. 1.

⁶¹ *Uo.* XIV. 1. THALLÓCZI: *I. m.* 75—76., 93—94. l.

nyilván lemérhető lesz DERNSCHWAM tudós törekvésein, kiváltképpen könyvgyűjtő tevékenységén. Ma még csak Sebastian MÜNSTERnek egyik műve elé írt nagyszerű dedikációja sejtet valamit abból a szoros kapcsolatból, amelyben a besztercebányai humanista ezekkel a szellemi előkelőségekkel állt.⁶²

Magának a DERNSCHWAM-könyvtárnak kialakulásába az életrajz gyér adatai sajnos nem igen engednek bepillantást. A kezünkben levő inventárium kötésén feltüntetett évszám arról tanúskodik, hogy a kitűnő bibliotéka zöme 1552-ben már együtt volt. Ekkorig nyilván annyira felgyülemlett a könyvanyag, hogy DERNSCHWAM — az aktív szolgálatból visszavonulva — elérkezettnek látta az időt a gyűjtemény lajtszromozásához. A gyűjtés persze tovább folyt még vagy egy évtizedig. 1562-ben az újonnan megjelent kiadványok még kimutathatók a könyvtár állományában. Különösen jelentősek voltak DERNSCHWAMnak 1553—1555. évi törökországi útján végzett vásárlásai; ennek keretében szerzett kódexei azonban, köztük Joannes ZONARAS híres kódexe, valószínűleg még a vásárló életében átkerültek az augsburgi FUGGER-könyvtárba.⁶³ 1562 után megjelent nyomtatványok után azonban már hiába kutatunk a jegyzékben. Életének utolsó szakaszában, 70. és 75. életéve között DERNSCHWAM új kiadványokkal többé nem frissítette gyűjteményét. Valószínűnek tartható, hogy a könyvtár nagyjából DERNSCHWAM faktori szolgálatának idején alakult ki, s a besztercebányai ódon piactéren levő lakásában, a ma is álló THURZÓ-FUGGER-házban volt felállítva egészen a tulajdonosnak 1567/68 fordulóján bekövetkezett haláláig. Ezután a város nem sokáig büszkélkedhetett a bibliotékával; az örökös, DERNSCHWAM Márk ugyanis már 1568-ban, de legkésőbb 1569-ben eladta a gyűjteményt a bécsi udvarnak.⁶⁴ A császári könyvtár részéről történt hivatalos számbavétel — mint tudjuk — 1575 nyarán történt meg.

Hirtelen úgy látszik tehát, mintha a DERNSCHWAM-könyvtár csak múltó epizód lett volna Besztercebánya és a hazai polgári humanizmus történetében. Ha azonban fontolóra vesszük a tényeket, be kell látnunk, hogy ez korántsem így van. Nem felejthetjük el, hogy az a negyvenegynéhány év, amely alatt a város a könyvtárt magába zárta, sorsdöntően fontos korszak volt. Ezekben az években Európában, Magyarországon is világot mozgó társadalmi-kulturális folyamatok zajlottak le. A népek előtt nagyszerű új távlatok nyíltak, mintha csak kárpótlást akartak volna nyújtani az ugyanakkor végbement feudális tobzódások és nemzetközi háborúk megpróbáltatásaiért, a magyarságnak kiváltképpen a török előnyomulás okozta mérhetetlen ember- és értékvesztéséért. A kultúra demokratizálódására gondolunk, amely hazánkban a reformáció nyomán mind a német lakosságú városokban, mind a magyar mezővárosi parasztpolgárság körében hatalmas előhaladást tett; az új embert formáló új módszerekre: a társadalmi szükségletből kinőtt új világi iskolákra, nemkülönben a könyvnyomtatásra, a technika nagy reneszánsz kori vívmányára, amelyek együttesen egy-két generáció élete során szinte a semmiből jelentékeny írni-olvasni tudó réteget teremtettek,⁶⁵ bihetetlenül kiszélesítették az élet írásossá-

⁶² MÜNSTER, Sebastianus: *Rudimenta mathematica*. Basel, 1551. Az ajánlás szövegét közli BABINGER: *I. m.* XXVIII. l. Rotterdami ERASMUS-nak P. S. ALLEN által kiadott gazdag levelezését (*Opus epistolarum* Des. ERASMI Rotterodami. Denuo recognitum et auctum per P. S. ALLEN. Tom. I—XI. Oxonii, 1906—1947) áttekintettem e szempontból, de eredménytelenül.

⁶³ BABINGER: *I. m.* XIX. l. LEHMANN: *I. m.* 35—40. l.

⁶⁴ DERNSCHWAM Márk könyvtáreladásáról BABINGER: *I. m.* XXIX—XXX. l.

⁶⁵ *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 54. l. A régebbi irodalomban: FRANKL: *I. m.* 5—9, 195—196. l. TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból*. I. köt. Bp. 1915. 2—42. l.

gát, kibontakoztatták az írásgondolkodást, a közvetlen szokásoktól szabályozott életviszonyokat mindinkább a betű és a szám uralma alá vetették, s közkeletűvé tették a nyomtatott könyv használatát.⁶⁶ Ebben a lenyűgözően nagyszerű, valósággal a török ágyúk árnyékában végbemenő folyamatban szükségképpen valamelyes szerepet kellett betöltenie a DERNSCHWAM-könyvtárnak is. Besztercebánya azok közé a felvidéki városok közé tartozott, amelyek legkorábban intellektualizálódtak. A reformáció és humanizmus szellemében működő, ekkortájt alakult gimnáziuma már az 1530—40-es években messze földön híres volt;⁶⁷ falai között olyan előkelő főúri gyermekek is tanultak, mint a RÉVAY-fiúk és — úgy lehet — BALASSI Bálint.⁶⁸ De a városi polgárfiúk ezzel nem is érték be; az ő számukra szinte kötelező volt a külföldi protestáns egyetemek látogatása. A Wittembergből s egyébünnen hazatérők itthon magas műveltség birtokában folytatták polgári foglalkozásukat s intézték a közügyeket. Ilyen szakszerűsödő miliőben egy előkelő városi magánkönyvtár a XVI. század közepén semmi esetre sem térhetett ki bizonyos közfunkciók teljesítése elől. DERNSCHWAM János aligha zárkózott el a könyvkölcsönzésért hozzáforduló besztercebányai művelt polgárok vagy a vele kapcsolatban álló főpapok és főurak — pl. keleti útítársai: VERANCSICS Antal vagy ZAY Ferenc — kérése elől. Ezt annál kevésbé tehetette, mert Olaszországban is, Németországban is híres humanisták példája arról győzhette meg, hogy az igazi könyvgyűjtő számára öröm és büszkeség a kölcsönzés. A humanista bibliofilek szigorúan tartották magukat AENEAS SYLVIVUS tanításához, amely kötelezően írta elő a könyvek minden úton-módon, kölcsönzés által való terjesztését is.⁶⁹ Így jártak el ez időben a többi magyarországi könyvgyűjtők is.⁷⁰ Megfigyelhető, hogy minden magánkönyvtár a maga környezetében közvetítője volt a tudás, az ismeretek felgyülemlett kincseinek. A DERNSCHWAM-könyvtár elveszett darabjai (42 mű) bizonyos fokig e gyakorlat mellett látشانak tanúskodni. Mindenesetre egyszer, majd ha DERNSCHWAM belföldi humanista kapcsolatait is feltárja a hazai és a szlovák történettudomány összehangolt levéltári kutatása, konkrét kézzelfoghatósággal is meg fog bizonyosodni a besztercebányai könyvtár társadalomformáló funkciója: ki fog derülni, mely körökben váltak általa az új kultúrjavak közkinccsé: a társadalmi fejlődést segítő, emelő, irányító eszközökké.

(Folytatása következik)

⁶⁶ HAJNAL: *I. m.* THIENEMANN Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. 2. kiad. Pecs, 1931. 137—162. l.

⁶⁷ ROSENAUER Károly: *A besztercebányai ág.h.ev. gymnasium története*. Besztercebánya, 1876.

⁶⁸ *Uo.* 20. l. és FRANKL Vilmos: *Révai Ferencz nádori helytartó fiainak iskoláztatása 1538—1555*. Pest, 1873. (Értekezések a történeti tudományok köréből 2.) 8—9. l. ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. [1942]. (Magyar írók.) 10. l.

⁶⁹ HUSZTI: *I. h.* 234—235. l.

⁷⁰ PL. IVÁNYI Béla: *Batthyány Boldizsár könyvtára*. (A Magyar Könyvszemle 1948. évi meg nem jelent számában. Országos Széchényi Könyvtár kéziratára, Fol. Hung. 2903. 96. l.)

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Szabad Írás

Irodalmi lap 1934-ben

A magyar ellenforradalmi rendszer idején a proletariátus és vele a többi elnyomott, kizsákmányolt osztály érdekeit szolgáló irodalmi törekvések kiteljesedni nem tudtak. Itt is, ott is megjelentek egy-egy életre kelt lap, folyóirat, kiadó égisze alatt a forradalmi gondolatokat kifejező alkotások, de az uralkodó osztályok hivatott szervei hamarosan elnémították e legális hadállásokat, — arra kényszerítve az írókat, hogy újabb és újabb lehetőségeket keressenek írásaik kinyomtatásához.

A proletárirodalom nyilvánosságának megteremtésére irányuló törekvések közé tartozott a *Szabad Írás* „irodalmi és művészeti kritikai beszámoló” létrehívása is 1934-ben.

Az európai s benne a magyar munkásmozgalom a megtorpanás és az útkeresés időszakát élte ekkor. A világgazdasági válság éveiben a munkástömegek növekvő aktivitása azt a hitet keltette, hogy napirenden vannak az újabb proletárforradalmak Európa országaiban. Különösen Németországban volt forradalomra érett a társadalmi helyzet. Ebben a légkörben hideg zuhanyként hatott a német fasizmus uralomra kerülése. A közeli proletárforradalom perspektívájáról le kellett mondani, kritikailag felül kellett vizsgálni az előző évek munkásmozgalmi tevékenységét, s ki kellett dolgozni az új helyzet követelte új stratégiát és taktikát.

A proletárirók — akik benne éltek a mozgalom sodrában — irodalmi művekben adtak képet a történelmi eseményekről. A Kommunisták Magyarországi Pártja arra törekedett, hogy e szocialista eszmeiségű irodalmi alkotások nyilvánosságot kapjanak, s segítsék a pártot nevelő és szervező munkájában, hogy segítségükkel „harcba vigye a dolgozókat az egyre súlyosbodó kizsákmányolás, a nehéz munkakörülmények ellen”. Ezért a „kommunisták sokszor napi 10—12 órai kenyérkereső munka után, késő este végezték bátor szervező és felvilágosító munkájukat, . . . készítették és terjesztették a párt féllegális és illegális sajtóját”. (MÁTÉ György: *Sziktától lobban a láng*. Bp. 1956. 57. l.)

Legális folyóiratokat is hívott életre a párt, amelyek az ellenforradalmi rendszer cenzúrájával dacolva terjesztették a forradalmi eszméket. A tőkés világgazdasági válság éveiben a 100% és a *Társadalmi Szemle* szolgálta ezt a célt. Az előzőt 1930-ban, az utóbbit 1933-ban némította el az ügyészség. Ettől kezdve 1935-ig — a *Gondolat*, illetve a *Világirodalmi Szemle* megjelenéséig — nem volt közvetlen pártirányítás alatt működő — viszonylag hosszabb életet megélt — kulturális, világnézeti lapja a magyar kommunista mozgalomnak. Történtek kezdeményezések új lapok létrehozására, de ezek egy-két szám megjelenése után — a terror vagy más okok következtében — megszűntek.

A pártutasításra létrehívott folyóiratok mellett jelentek meg kommunisták szerkesztésében olyan irodalmi lapok is, amelyek egyéni kezdeményezésből születtek. Létrehívójuk, illetve létrehívóik kommunista és szimpatizáns írók műveit, cikkeit közölték. E lapokat a párt itthoni irodalmár, irodalompolitikus és irodalomszervező tagjai támogatták; anyagot bocsátottak rendelkezésükre, elősegítették terjesztésüket. E típusú lapok közé tartozott — többek között — JÓZSEF Attila *Valósága*, valamint az itt bemutatásra kerülő *Szabad Írás* is.

A *Szabad Írás* létrehívója MÜLLER Lajos nyomdász volt. Nevét RADNÓTI Miklós örökítette meg a *Férfinapló* című versciklusában: „Elöttem Müller, a nyomdász állt a mérleg előtt, megmérgetett s hat hónapot kapott.” (1931. december 8.)

De együtt állt bíróság előtt JÓZSEF Attilával is, annak *Döntsd a tőkét, ne siránkozz* című kötete perében, mint annak kiadója. (Erről s JÓZSEF Attilával fennálló kapcsolatáról az 1957-ben kiadott *József Attila emlékkönyvben* számol be MÜLLER Lajos.) A *Szabad Írás* második számán felelős kiadóként ÉPRESI KOVÁCS Kálmán neve szerepelt. E. KOVÁCS Kálmán ekkor 22 éves — Orosházáról Pestre jött, középiskolát végzett — egyetemi hallgató volt, s tagja volt az illegális pártnak. Felelős kiadóként történő szerepeltetése csak névleges volt. A lap összeállítására, a cikkeket, művek kiválasztására teljesen MÜLLER Lajos eszmei elképzelése, ízlése szerint történt.

A lapot a Pannónia nyomdában állították elő. E nyomda tulajdonosa NEUFELD (később: NÁDOR) Zoltán volt, kinek nevét SÁNDOR Pál — a *Magyar Könyvszemle* 1962. évi 2—3. számában írt cikkében — a baloldali gondolkozású és ebben a szellemben cselekvő nyomdatulajdonosok között sorolja fel.

A *Szabad Írás* nem időszaki lapként indult, évente tízszeri megjelenést ígérve az olvasóknak. Az első szám 1934 februárjában, a második májusában jelent meg, s utána — MÜLLER Lajos emlékezte szerint — még egy kettős számot is kiadott, melynek azonban eddig nyomára jutni nem sikerült. A *Szabad Írás* elleni rendőri hajsza — MÜLLER Lajos elmondása alapján — csak közvetve járult hozzá megszűnéséhez. Első és legfőbb ok: a pénztelenség volt. MÜLLER Lajost 1930-ban baloldali magatartása miatt kizárták a nyomdász szakszervezetből, így még a néhány pengőt jelentő munkanélküli segélyhez sem jutott hozzá. Minthogy pedig a folyóirat elindulása nem kifejezetten pártutasításra történt, anyagi támogatása elmaradt, a lap fenntartásához szükséges tőkével nem rendelkezett. A lapban megjelent írásokért ilyenformán fizetni nem tudott; az írók „honoráriuma” az olvasókhöz való eljutás ténye volt, s ez a legtöbbjüket kielégítette; még abban az esetben is, ha nem saját nevükön jelentek meg, mert számukra legfontosabb volt hatni az emberekre, a társadalomra. A lap előállítási költségeit is úgy fedezte MÜLLER Lajos, hogy az oldalakat ő maga szedte ki, s végezte el a többi nyomdai munkát is. A nyomdahasználat díját pedig szintén ledolgozta a nyomdatulajdonosnak.

A folyóirat ismert két számában a munkásmozgalommal akkor kapcsolatot tartó vagy a mozgalomban aktívan résztvevő hazai és külföldi írók művei jelentek meg. Közülük többen álnéven írtak. Ennek kettős oka volt: vagy önmagukat, vagy a lapot védték vele az írók. Azok, akik baloldali vagy éppen kommunista magatartásuk miatt ismertek voltak a rendőrség, illetve az ügyészség előtt, az induló lapot nem akarták kompromittálni a hivatalos szervek előtt. Mások, akik még nem voltak „feketék”, nem akarták felhívni magukra a figyelmet azzal, hogy egy baloldali lapban jelennek meg, amelyre bármely csekély ok miatt lecsaphat az ügyészség, illetve a rendőrség.

A lap mindkét számában FÜLÖP Ernő álnéven írt FEJTŐ (FISCHL) Ferenc, aki akkor egyetemi hallgató volt, és korábban kapcsolatban állott az illegális mozgalommal. Az első számban *Thomas Mann meg a többi...* címmel terjedelmes cikkben foglalkozott Thomas MANN, Stefan ZWEIG, Alfred DÖBLIN és René SCHICKELE — abban az időben már emigrációban élő német polgári írók — akkori következetlen antifasiszta magatartásával.

A második számban TRAVEN *Halálhajójáról* írt a kritika rovatban; a regény — szerinte — érdekes adat az ember és a kapitalizmus „természetrájához”. Az író t ugyanakkor elmarasztalja, mondván, hogy csak vagabund öntudattal rendelkezik. Pozitívabban értékeli L. F. CÉLINE *Utazás az éjszaka mélyére* című regényét a polgári világban jelentkező „nyugtalanító jelenségek” megmutatása miatt. E műről az első számban írt recenziót.

FORBÁTH Károly, illetve Kálmán néven ZALA (FISCHER) Imre — a 100% szavalókórus egyik oktatója — folytatott kritikus tevékenységet a lapban. MARX *A zsidókérdésről* című műve magyar kiadását (Bp. 1934, Phönix) méltatta, és jelentősnek tartotta, mert „hiányzott az antiszemitizmus problémáját szocialista szempontból megvilágító írás”. ROESSMANN *Fischbein élni akar* című regényét ismertette, az író szocialista eszmeiségét emelte ki.

BIRÓ Pál néven — amint a lap sajtóperében kiderült — K. HAVAS Géza *Irányított irodalmi tervgazdálkodás* című cikkében a fasizálódás útján előrelépő magyar szellemi életéről rántja le a leplet az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsról alkotott törvény kritikája kapcsán. Valószínűleg ő írt H. G. jelzettel — DOS PASSOS *42-ik szélességi fok* című regényéről — kissé túlértékelő ismertetést.

PÁKOZDY Ferenc — a máshol is használt írói álnevéen — VAJKAY Lajos néven jelentette meg *Emléksorok* című versét a lapban, melyben a hősi halált halt bécsi munkásoknak állít emléket.

A *Szabad Írásban* legtöbb írása GEREBLYÉS Lászlónak és DARVAS Józsefnek jelent meg. GEREBLYÉS saját nevéen jelentetett meg két epigrammát a fasizmusról, valamint egy cikket a Kosmos kiadóról. Ez utóbbiban — a progresszív célkitűzésekkel és tevékenységgel induló kiadót bírálva — rámutat a vállalat kiadáspolitikájának következetlenségeire.

GEREBLYÉS a G. L., G-s, -s-ó, -s-, s, -s szignóval ellátott recenziók szerzője, valamint HORVÁTH Lajos álnéven a *Kétség* című vers írója is. RADNÓTI Miklós *Ének a négerről...* című kötetének ismertetése kapcsán a proletariátus felé közeledő költőt köszönti RADNÓTIban, mert e kötetből „kiviláglik az elnyomottakkal, a kisarcolt néger proletárokkal való mély együttérzése”. Az első verseskönyvükkel jelentkező proletárköltők, LUKÁCS Imre és SZEGŐ István méltatásra találnak a lapban mint „a proletár felszabadulási harc tudatos embeerei”, akiknek verseire „erős színfoltokat rakott a nyomor, küzködés”.

DARVAS József a *Tiszántúl* című kötetéhez írt *Előszó és pótlásban* mondja el, hogy első novellája a *Szabad Írásban* jelent meg. Ez a *Szakadék* címet viselte, s benne a szegényparasztság nyomorát s az uralkodó rend erőszakapparátusának vandalizmusát mutatja be. Emiatt letartóztatják, és vádat emelnek ellene izgatás címén. Ugyancsak vád alá kerül a NAGY Lajos *Kiskunhalomjáról* írt bírálat is, melyről a fenti helyen írja DARVAS, hogy „vad, elutasító, pökhendien sértő” bírálat volt. Ismertetés jelent meg DARVAS tollából ROMANOV *Három pár selyemharisnya* című regényéről is, melyben — többek között — okát adja a szovjet regények „kasszasiker”-ének: „él a vágy tudni róluk”.

Az eddig említetteken kívül kritikát írt még a folyóiratba BÉKÉS István — ma vidéken tanító — tanár. PERNEKI Mihály *2000 Volt* című verseskötetéről

írt — más kritikuskokkal polemizáló, érdekes eszmefuttatású — bírálatot. A vita középpontjában a tartalom és a forma viszonya állott.

DARVASÉN kívül egy prózai mű jelent meg hazai, illetőleg erdélyi író tollából a lapban. M. HEGYI Ilona *Mari* című novellája sem eszmeiségében, sem művészi kivitelezésében nem érte el a *Szabad Írás* színvonalát.

GEREBLYÉS Lászlón és PÁKOZDY Ferencen kívül a ma is ismert költők közül HOLLÓS-KORVIN Lajos *Nehéz napok karóin...* című költeménye található a *Szabad Írás*ban. E politikai versben az új, nehezebb helyzetben megriadókról, a dezertőrökről szól, s biztatást küld a meg nem alkuvóknak, a forradalmi harc vállalóinak.

A munkásasszony egyszerű, tiszta hangján vall a proletársorsról SZŐNYI Magda a *Vers* és a *Proletárgyerek* című verseiben, melyeket RADNÓTI Miklós juttatott el a folyóirathoz, aki ösztönzője volt a verseiben eredeti és sajátos szint képviselő proletár költőasszonynak, s ő volt az is, aki sajtó alá rendezte, válogatta a költőnő első verseskötetét, az 1933-ban megjelent *Szobakonyhák* című kötetet. S. SZŐNYI (ma: SZŐGYI) Lajos — SZŐNYI Magda férje — készítette a *Szabad Írás* első számának címlapjára a linóleummetszetet.

Érdekes színfolt a *Szabad Írás*ban megjelent versek között MÁRIA Béla *Nem felejték!*... című költeménye. A költő — betegsége miatt — 1928-tól Olaszországban élt, s csak levelek, itthonról kapott kiadványok útján tájékozódott a hazai eseményekről. A *Szabad Írás* első számát is egy barátja küldte meg neki, s a lapnak küldött verse e távolság ellenére is szervesen illeszkedik abba a téma- és eszme körbe, amely az itthon született versekben uralkodik.

A munkásmozgalmi rendezvények, szavalókórusok kedvelt költője volt a harmincas években PERNEKI Mihály, kinek *Rizs* című versét közölte a *Szabad Írás*.

Ugyancsak a névtelenségbe merült SZABADOS András és KELÉNYI László neve is, kiknek egy-egy versét közölte a lap.

A folyóirat kultúrszemle rovatában jelent meg MANDL (MÁNDI) Teréz *Színház és filmpiac* című cikke, amelyben a kapitalista színház és film válságvégi csődjét mutatja be. Névtelenül jelent meg LUKÁCS György — a Prágában megjelenő *Neue Deutsche Blätter*ből átvett és lefordított — cikke a Szovjetunió kultúrájáról, mely miatt szintén vádat emeltek a lap ellen.

A külföldi szerzőktől átvett művek között kor- és tudománytörténeti érdekességű EINSTEIN és FREUD *levélváltása a háborúról*, mely humanitásuk és idealista társadalomszemléletük sajátos ötvözete.

Ilja ERENBURG írása André MALRAUX-ról szól, az *Emberi sorsok* című regényének elemzése kapcsán; megállapítja róla, hogy a könyvben önmagával vitatkozik, mert válaszút előtt áll.

A külföldi prózaírók közül Anna SEGHERS *Bádoglemezház* című novelláját közli a lap NÉMETH Andor fordításában. A mű a dél-amerikai, illetve mexikói emigrációban élő írónő élményvilágát tükrözi; az ottani politikai elitéltek emberi és morális problémáit taglalja. M. ZOSCSENKO *A Forradalom áldozata* című szatírája — amelyet PÁSZTOR Mária néven PFEIFER Margit, MÜLLER Lajos élettársa fordított — a szovjet rendszerben helyezkedő kispolgárt karikírozza.

A külföldi költészetet a *Szabad Írás*ban Erich KÄSTNER polgári-antifasiszta *Törzshajtás egy!* című verse — HOLLÓS-KORVIN Lajos fordításában, valamint Johannes R. BECHER proletárforradalmi, *Az ember aki a sorba megy* című verse képviseli — MÉLIUSZ N. József fordításában.

A *Szabad Írás* hovatartozását — az írók és a téma megválasztása mellett — szemlélteti az is, hogy mely műveket, illetve milyen kiadókat propagált a lapban. Három kiadó könyveit sorolta fel a folyóirat hátlapján: a Phönix, GYARMATI Ferenc és FAUST Imre kiadásában megjelent műveket. Mind FAUST Imre, mind GYARMATI Ferenc, valamint ORAVECZ István — a Phönix kiadó gazdája — a magyar kommunisták legális kiadói voltak, amint azt SÁNDOR Pál — idézett cikkében — írja. Az ajánlott írók és művek a 30-as évek munkásmozgalmi könyvkiadásáról, kiadáspolitikájáról adnak képet. Ezek voltak: DARVAS József első megjelent regénye, a *Fekete kenyér*; EHRENBURG Lasik Roitschwantz-a és a *Polgárháború Ausztriában* című beszámolója a bécsi munkásfelkelésről; Egon Ervin KISCH riportjai *Amerika—Kína—Oroszország* címen; EÖRSI Béla — a marxizmus klasszikusainak idézeteivel tendenciózusan teletűzdelt — tanulmánya *A magyar kapitalizmus fejlődése* címen; Gulliver felfedezi a *Harmadik Birodalmat* címen DEMJÉN József adott ki egy gyűjteményt a német fasizmust leleplező novellákból. E gyűjtemény érdekessége, hogy idegen írók neve alatt itthoni magyar írók írtak, például GEREPLYÉS László Alfred KERR néven írta elbeszélését. HAMVA H. Sándor *Szövetség utca 17/b* címmel írt sociográfiát tanulmányt egy bérházról; M. HEGYI Ilona *Szövőlánya* szintén a proletáréletéről szolt; GARAI János — a munkásmozgalomban népszerű költő — *Igy élnek az urak* címen adta ki gyűjteményes kötetét; F. J. JAROSLAV néven FEDOR János emigráns kommunista könyve jelent meg *Értelmiség és marxizmus* címmel; KODOLÁNYI Jánosnak — aki akkor szoros kapcsolatban volt a munkásmozgalommal — *Küszöb* című művét jelentették meg; LAJTOR Lászlótól *Az igazi Ady* címen jelent meg tanulmány; MARX *A zsidókérdés* című írását mint a kor aktuális problémájára választ adó művet ajánlották; MÓD Aladártól a *Materialista lételmélet* jelent meg JESZENSZKI (MOLNÁR) Erik előszavával; NAGY Pál néven egy szlovákiai író művét adta ki FAUST Imre *A dialektikus materializmus* címen, melynek sajtó alá rendezésébe SÁNDOR Pált és DARVAS Józsefet is bevonta a kiadó. NAGY Lajostól a *Három magyar várost* ajánlotta a lap, a proletár költők közül pedig LUKÁCS Imre, KÓSA Lajos, PERNEKI Mihály és ZELK Zoltán köteteit.

Az ajánlott magyar írók voltak még: RADNÓTI Miklós *Ének a négerrel, aki a városba ment*, REMENYIK Zsigmond *Mese habbal*, SÁNDOR Pál *Raszkolnyikov Szibériában*, STOLTE István Miklós *Az ezeréves per* című kötetekkel. Végül PLEHANOV *A marxizmus tudományos alapproblémái* és ROESSMANN *Fischbein élni akar* című művei szerepeltek a folyóiratban felsorolt kiadványok között.

MÜLLER Lajosnak — a többi baloldali kiadóval azonos — törekvését a haladó írók tömörítésére bizonyítja az, hogy a lap mindkét számában közölték egy kiadványsorozat megindításának tervét. *Mai költők* összefoglaló címmel „korunkat dokumentáló” könyvsorozatban az alábbi költők műveit ígérte az olvasóknak: BÁLINT György, GEREPLYÉS László, ILLYÉS Gyula, HOLLÓSKORVIN Lajos, MÁRIA Béla, MÉLIUSZ N. József, NÉMETH Andor, PERNEKI Mihály, SALAMON Ernő, THANYI Ernő, VAJKAI Lajos.

MÜLLER Lajos, illetve a *Szabad Írás* nem valósíthatta meg terveit, de a maga korában jelző tűz volt, ma pedig kordokumentum számunkra.

*

A *Szabad Írás* szocialista, a munkásosztály érdekeit szolgáló irodalmi folyóirat volt az említett időben. Nemcsak azért, mert létrehívója, MÜLLER Lajos az illegális kommunista párt tagja volt, munkatársait, a lap íróit is azok

közül választotta ki, akikről tudta vagy sejtette, hogy a párt tagjai vagy legalábbis baloldali gondolkozású, a munkásmozgalommal kapcsolatot tartó írók. A felelős kiadónak felkért E. KOVÁCS Kálmánról tudta, hogy előző évben bíróság elé állították kommunista szervezkedés gyanúja miatt. GEREBLYÉS László — akinek legtöbb írása jelent meg a két számban — ismert volt az irodalmi életben mint a *Forrás*, a betiltott folyóirat szerkesztője, melynek MÜLLER Lajos is munkatársa volt. DARVAS József — ki szintén több írásával szerepelt a lapban — a *Nyugat* hasábjain ez időben fiatalos tüzzel tett tanúságot eszmei elkötelezettsége mellett: „Megismerkedtem a tudományos szocializmussal és eljuttotam a világnézeti fejlődés végső fokáig. Megtanultam a történelmi materializmus örökérvényű módszerével áttekintést nyerni az egész világ-anarchia fölött. . . a proletártömegekkel való szolidáris sorsvállalás hirdetése a program. A problémátlan nyavajgásokon vagy formavirtuozításokon túl harcos és becsületes irodalmat akarunk adni.”

Ezt a programot — a harcos és becsületes, a proletárcélokért küzdő irodalom művelését — mondhatjuk a *Szabad Írás* sajtójának is, mert erről tanúskodik a két szám tartalma. Megjelenésének ideje egybeesik azzal a szocialista-irodalmi korszakváltással, melyet SZABOLCSI Miklós a következőképpen jellemezett a *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből* c. gyűjteményes kötet *Bevezetése*-sében: „. . . a szocialista irodalom új korszakának kezdetét, pontosabban: a tisztultabb elvek végleges győzelmét 1934 körülre kell tennünk.” (Bp. 1962. 10. 1.)

A lap tükrözte a magyar társadalom, konkrétan a magyar munkásmozgalom új helyzetét abban a történelmi állapotban, amikor a tőkés világ — a fasizmus európai megerősítésével — politikailag úrrá lett a világgazdasági válság kiváltotta forradalmi hullámon. A munkásmozgalom számára kezdettől harci feladat volt a fasizmus elleni harc, hiszen annak rohamcsapatai a munkásszervezetek ellen indították támadásaikat. Addig azonban, amíg Európa szívében nem vált uralkodó hatalommá, úgy látszott, hogy elegendő a munkáosztály, illetve a munkáspártok akcióegységét megteremteni az ellene vívandó eredményes harchoz. Ezzel függött össze az a szemlélet, mely a fasizmus elleni küzdelmet az egész tőkés rend elleni támadás részfeladatának látta, nem véve tudomást arról, hogy a fasizmus a burzsoázia legfelsőbb rétegének diktatúrája, és gazdasági, valamint politikai elnyomó tevékenysége a kis- és középburzsoáziára is kiterjed, ami a fasizmus elleni szélesebb osztályszövetség létrehozásának lehetőségét teremti meg, a polgári demokrácia védelmének jelszavával. Magyarországon ez az objektív feltétel — az ellenforradalmi rendszer fasizta jellegéből eredően — már az 1920-as évek második felétől adva volt, de a magyar kommunisták ezt nem ismerték fel, illetve az ilyen irányú elvi következtetéseket — az uralkodó szektás szemlélet miatt — jobboldalinak, opportunistának bélyegezték.

Ez az elvi állásfoglalás az irodalmi alkotásokban is tükröződött. A magukat szocialistának valló írók, irodalmi lapok az osztályharc katonáinak tekintették magukat; s műveikben leleplezték a tőkés kizsákmányolást, megmutatták a munkáosztály nyomorát, forradalmi szellemét, s a tőkés rend megdöntésére mozgósítottak. „Ez a vulgarizált egyszerűsödés bizonyos egyhangúságot és feszültségmentességet hozott létre, ezért ez a művészet főleg csak egyetértő közönségre hatott” — állapítja meg ezen irodalmi irányzat értékelése kapcsán ERKI Edit. (*A 100% Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből*. Bp. 1962. 256. 1.)

A *Szabad Írásban* is megtalálható ez a szemlélet, mely megjelenésekor a magyar és nemzetközi kommunista mozgalomban még uralkodó volt. Tükröződik ez a lapban megjelent irodalmi művek, valamint kritikai elemzés alá vett művek témakörének — szektásan szűkre szabott — terjedelmében, egyes művek eszmei koncepciójában és magában a kritikai szemléletben. A kritikai rovatban például a polgári irodalomnak csak azon műveit ismertették, amelyek a „felbomló, szétmálló” polgári világot mutatták meg. A magyar társadalom problémáival foglalkozó szépprózai és költői alkotások pedig a bonyolult problémákkal teli Magyarországból főleg a munkásosztály, illetve az agrárproletariátus és az uralkodó osztályok ellentétét, valamint a munkások és nincstelen parasztok nyomorát mutatják. Ennyiben kapcsolódik eszme- és témavilágát tekintve elődeihez, a 100%-hoz és *Forráshoz*. Ugyanakkor azonban túl is lép rajtuk. Kifejezésre jut benne az a felismerés — ami jelentős dokumentummá is teszi —, hogy a munkásmozgalom eddigi elméletét és gyakorlatát felül kell vizsgálni; s mindjárt meg is teszi az első lépéseket az új, ismeretlen úton. Szakít az évtizedes gyakorlattal; problémáinak középpontjába nem a proletárdiktatúra, a munkáshatalom közvetlen megteremtésének propagandája áll; nem tagadja ezt meg, de tartalma, szelleme azt érzékelteti, hogy más kérdések kerültek közvetlenül előtérbe.

A *Szabad Írás* ismert két száma az antifasiszta harc eszméjének jegyében fogant. Publicisztikai írásai, versei és kritikai írásai helyesen mutatták meg a fasiszmus osztályjellegét. Leleplezte a lap a német és olasz fasiszmus munkásellenességét és antidemokratikus voltát az olasz, illetve német fasiszta lapokból vett idézetekkel, melyekben az olasz fasiszták azt bizonygatták — a német fasiszmusról szóló adatokkal —, hogy ők a demokratikusabbak, s ugyanezt tették a német fasiszták is fordított előjellel.

A *Szabad Írás* volt az egyetlen magyar irodalmi lap, amely tiltakozott a GÖMBÖS-kormány — kultúrát érintő — fasiszta törvénye ellen, leleplezve a cikkben a magyar kultúrfasiszmust. Itt találunk utalást a *Szabad Írás* azon felismerésére is, hogy a fasiszmus elleni harc osztályalapját szélesíteni lehet; kifejti ugyanis a cikk írója, hogy a fasiszmus elleni harc „éppúgy érdeke a munkásnak, mint a szellem emberének”. Ennek tárgyi alapját egy másik írásban fogalmazza meg, mondván, hogy a fasiszmus „a kapitalizmus által létrehozott kultúrértékeket is megsemmisítéssel fenyegeti”. A fasiszmus elleni osztályszövetség kiszélesítésére tett lépésnek kell tekinteni azt a mérsékelt hangú bírálatot is, amellyel Thomas MANN és társai magatartását tárgyalja a lap. Hasonlóan az új, születő szemlélet kifejezője EINSTEIN és FREUD levélváltásának közlése. A kommunista mozgalomban ekkor még a „hivatalos” álláspont egységes reakciós tömbként kezelte a polgárság minden rétegét, sőt még a szociáldemokráciát is szociálfasiszta jelzővel illette. Ilyen szituációban a *Szabad Írás* magatartása újként hatott; s azt fejezte ki, hogy a polgári értelmiséget — és vele a mögötte álló társadalmi rétegeket — mint lehetséges szövetségest tartotta számon a számára legfontosabb társadalmi problémák megoldásában: a fasiszmus és a háború elleni harcban.

*

A *Szabad Írás* irodalomtörténeti helyének meghatározását a következőkben lehet összefoglalni. A magyar ellenforradalmi korszak szocialista irodalmi törekvéseinek legális fóruma volt. A magyar, de a nemzetközi politikai-társadalmi élet egy jelentős fordulójának eseményeit tükrözte publicisztikai és

irodalmi alkotásaiban a munkásosztály helyzetének és tudati politikai átalakulásának bemutatásával, valamint ezen osztály érdekeit kifejező marxista világnézetten keresztül meglátott világgép-adásával.

A magyar szocialista irodalom, illetve marxista szellemű irodalmi folyóiratok történetében a 100% és *Forrás*, valamint a *Gondolat* és *Világirodalmi Szemle* korszaka közti időszak irodalmi kifejezője. Tüллép a 100% és a *Forrás* eszmei látkörén annyiban, hogy a közvetlen proletár-forradalmi agitáció helyébe a fasizmus elleni harc jelszavát helyezi, s ezt szolgálja tartalmával; ugyanakkor előrelép a *Gondolat* és a *Világirodalmi Szemle* népfrontpolitikai tevékenysége felé azzal, hogy a polgárság egyes rétegeit a munkásosztály harcában mint lehetséges szövetségest veszi számba.

Jelentős mérvű fejlődést tesznek a *Szabad Írásban* közölt irodalmi alkotások, versek és novellák — az izmusos és proletkultos tartalmi és formai megoldásoktól — a realizmus felé.

Ezek az eszmei és művészi értékei tették „veszélyessé” az uralkodó osztály számára a folyóiratot, minek következtében a második számot az ügyészség lefoglalta, elkoboztatta, és vádat emelt a lap szerkesztője és kiadója, valamint egyik írója, DARVAS József ellen.

MÜLLER Lajos szerkesztő ellen „az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló vétség” címén emeltek vádat, mivel az általa közölt, a Szovjetunióról szóló cikk „a szovjet állapotok kimagasló fejlődésének s bevált módszerének a propagálása, amely a polgári társadalom átalakítását erőszakos módon célozza”.

E. KOVÁCS Kálmán felelős kiadót az Irodalmi és Művészeti Tanács felállításáról szóló törvényt bíráló cikkért, mint „a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség” elkövetőjét vonták felelősségre, mert ez a közlemény „azt tartalmazza, hogy a törvény korlátozza, sőt egyenesen kizárja az írói szabadságot”.

DARVAS Józsefet novellája és kritikái írása miatt „sajtó útján elkövetett izgatás büntette”, valamint „a m. kir. csendőrség ellen gyűlöltre izgatás vétsége” címén állították bíróság elé, mert ezen írásaiban „a munkásosztály szemben van állítva a többi, nevezetesen a munkaadó, a polgári osztállyal, s helyzete úgy van feltüntetve, s oly kedvezőtlen színben van leírva, mely alkalmas bennük a többi társadalmi osztályok ellen a gyűlölet felkeltésére. Azonkívül a »Szakadék« című közlemény a m. kir. csendőrségnek eljárását oly meg nem engedett módon és keretben tünteti fel, mely alkalmas vele szemben a gyűlölet kiváltására.”

A „vádlottak” vállalták tettüket és a felelősséget, mert hittek osztályuk ügyének igazában, s tudták azt is, hogy az ő valóságfeltáró írásaikra is szükség van a forradalmi cél megvalósításához.

JÓZSEF M. PÁSZTOR: SZABAD ÍRÁS. EINE LITERARISCHE ZEITSCHRIFT AUS DEM JAHRE 1934

Die gegen das ungarische gegenrevolutionäre System kämpfenden Kommunisten riefen die Zeitschrift ins Leben. Der Aufsatz stellt den Gründer der Zeitschrift, Lajos MÜLLER, Buchdrucker und seine Mitarbeiter vor, von denen auch heute noch manche als Dichter und Schriftsteller tätig sind. Die erste Erzählung und Kritik von József DARVAS (gegenwärtiger Präsident der Ungarischen Schriftstellervereinigung) erschien in *Szabad Írás*. Sie veröffentlichte Gedichte und Rezensionen von László GEREBLYÉS (jetziger

Redakteur der Weltliteratur-Zeitschrift *Nagysilág*), sowie Gedichte und Übersetzungen von Lajos HOLLÓS-KORVIN. Den Aufsatz von György LUKÁCS über die sowjetische Kultur übernahm der Redakteur aus einer Prager Zeitschrift.

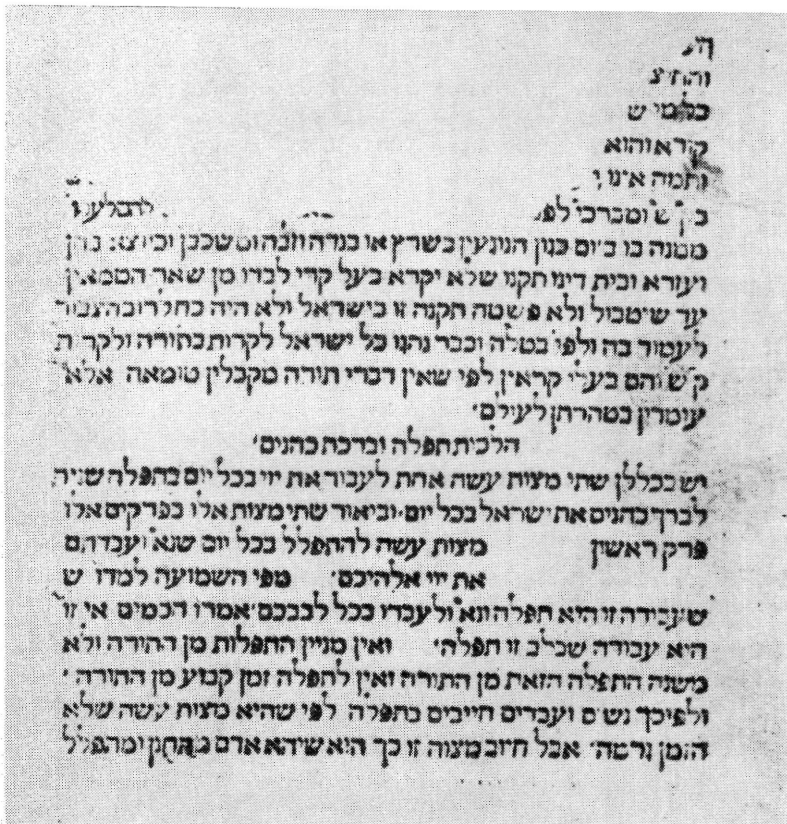
Die Zeitschrift gab auch einen Einblick in die Weltliteratur; es erschien eine Erzählung von Anna SEGHES in Übersetzung, die Satire von M. SOSCHTSCHENKO und je ein Gedicht von Johannes R. BECHER und Erich KÄSTNER. Die Zeitschrift veröffentlichte den Briefwechsel zwischen EINSTEIN und FREUD über den Krieg, und den Artikel von EHRENBURG über André MALRAUX.

In dem kritischen und dem Inseratenteil propagierte, bzw. veröffentlichte die *Szabad Írás* die Schriften der fortschrittlichen heimischen und ausländischen Schriftsteller. Unter anderen Bücher von Lajos NAGY, János KODOLÁNYI und Miklós RADNÓTI, Romane von EHRENBURG, TRAVEN, DOS PASSOS, CÉLINE, das Reportagebuch von Egon Erwin KISCH. Besondere Sorgfalt wurde der Popularisierung der wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen marxistischen Werken zugewandt, die Zeitschrift lenkte die Aufmerksamkeit auf das Werk *Judenfrage* von MARX, die *Intelligenz und der Marxismus*, *Materialistische Wesenslehre*, *Dialektischer Materialismus*, *Wissenschaftliche Grundprobleme des Marxismus*, *Die Entwicklung des ungarischen Kapitalismus*. Der Aufsatz stellt fest, — anhand der ideologischen Analyse der Zeitschrift — daß *Szabad Írás* diejenige Krise der Arbeiterbewegung spiegelt, die durch die Verbreitung des deutschen Faschismus hervorgerufen wurde und mit Suche nach dem richtigen Weg, Aufwurf und Beantwortung der Probleme zur Ausbildung der neuen Strategie und Taktik beitrug. In ihren ästhetischen Anschauungen und in der Praxis spiegelt die Zeitschrift den Lostrennungsprozeß von der »Proletkult«-Auffassung.

Das gegenrevolutionäre System hielt die Zeitschrift für gefährlich und leitete einen Prozeß — wegen dem Inhalt der zweiten Nummer — gegen den Redakteur, den Herausgeber und einen der Mitarbeiter, József DARVAS ein.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Újabb lapok Májmúni Misne Tórájának egy ősnymtatványából. Most készült el a magyarországi ősnymtatványok katalógusa. Ebben e sorok írója dolgozta fel a héber ősnymtatványokat, amelyek három helyen találhatóak: az Országos Rabbiképző Intézetben, a Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyűjteményében és az Országos Széchényi Könyvtárban.

1. ábra

A mű lezárásakor sikerült a héber ősnyomtatványok számát eggyel gyarapítani. Egy — az Országos Rabbiképző Intézet tulajdonában levő — töredékes *Rási-kézirat* bekötési táblájára ragadva találtam — többek között — egy *Misne Tóra*-kiadás négy levelét, amely ősnyomtatványnak látszott. Az összehasonlítás után kitűnt, hogy ez abból a kiadásból való, amelyet Spanyolországban nyomtak 1480 körül (A. FREIMANN: *Thesaurus* B. 36.). Ebből a New-York-i Jewish Theological Seminary-nak van 10 levele és David FRANKEL és fia könyvkereskedőknek volt 4 levelük (*Journal of Jewish Bibliography*. II. 1940. 75. l.; M. B. STILLWELL: *Incunabula in American Libraries*. New York, 1940. 264. l. H. 573.). A FRANKEL-féle töredékek később ugyancsak a fentemlített főiskola könyvtárába kerültek, s így most egyhelyütt találhatóak.

A mi töredékünk lapjainak felső része hiányos. Következő részeket tartalmazza: *Hilchót Koriát Sómá* II. 7 — *Hilchót Töfillá* II. 4.

Amint volt tanítványom, a Jewish Theological Seminary könyvtárosa, SCHMELCZER Kornél közölte velem, a mi anyagunkból két lap nekik is megvan. Tehát a töredékek nem mind azonos példányból valók.

További hat levelet (közülük egy üres) láttam 1963 nyarán Koppenhágában a Bibliotheca Judaica Simonsenianában (FREIMANNnál B. 36, 2 a jelzete). A kairói genizából jutott Eugen MITTWOCH professzorhoz, aki 1920-ban hetvenedik születésnapjára David SIMONSENnek ajándékozta (A. FREIMANN, *Centralblatt für Bibliothekswesen*. XIX. 1902. 117. 1.; V. MADSEN: *Katalog over det Kongelige Biblioteks Inku-nabler*. II. København, 1938. 288 l. 4262. szám.).

Ezek szerint az unicum-számba menő ősnyomtatványból most már 24 levél ismeretes.

SCHNEIDER SÁNDOR

A Mátyás-graduale eredetének kérdése. „E pompás díszítésű Graduale... már régóta megoldhatatlannak látszó kérdések elé állította a kutatókat... — Így is BERKOVITS Ilona a *magyarországi corvinák* c. 1962-ben megjelent kiadvány alapor tanulmányának 66. lapján MÁTYÁS király *Graduáléjáról*.

Való igaz, hogy a kutatók sokféle elméletet állítottak fel a kódex eredetére, és ezek egymásnak több kérdésben ellentmondanak. BERKOVITS az eddigi irodalom és saját kutatásai alapján (uo. 121. l.) ezt a végső megállapítást teszi: „Franciaországban, a XV. század utolsó negyedében (1487 körül) két kiváló miniátor műhelyében festették. Utóbb Magyarországon, a budai corvina-műhelyben négy iniciálét és egy iniciáléba illesztett miniatúrát festett Joannes Antonius Cattaneo de Mediolano.”

A kódex ma az Országos Széchényi Könyvtárban Clmae 424 jelzet alatt található. 201 hártafóliából álló 503 × 370 mm nagyságú kézirat XVIII. századi kötésben. Hiányzik a címlapja, valamint a mai 74. fólió után egy lap. A számozás nem eredeti, a hiányzó fóliót nem veszi tekintetbe.

BERKOVITS említett művében felsorolja a *Graduáléra* vonatkozó irodalmat.

A kutatók többsége a kódexeket díszítés szempontjából vizsgálta. VARJÚ Elemér a miniatúrák ismertetése után röviden kitér a *Graduale* szerkezeti beosztására, és abból a tényből, hogy az a nagyszombati, pontosabban a húsvéti vigiliás misével kezdődik, arra következtet, hogy a kódex „nem a magyarországi, hanem a francia szokásnak megfelelően van szerkesztve.”¹ A következő lapon pedig azt állapítja meg, hogy „miután kódexünk az egész évre szóló ünnepi antifonáléknak (!) csak felét tartalmazza, valószínű, miszerint eredetileg még egy kötet tartozott hozzá.”²

¹ VARJÚ Elemér: *Két Corvin-kézirat*. Magy. Könyvszle. 1908. 19. l.

² Uo. 20. l.

VARJÚnak csak bele kellett volna tekintenie az Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 118 és 119 jelzetű magyar ferences *Antifonáléjába*, és azonnal látta volna, hogy a liturgikus énekeskönyveket általában húsvét ünnepénél szokták megfeleztetni és külön kötetbe kötni. Így a kódex húsvéti kezdete, mint egyébként egész szerkezete, semmi francia jellegre nem utal. VARJÚ megállapításához mi még azt fűzzük hozzá, hogy ha a *Graduale* valaha teljes volt, akkor nem két, hanem legalább három, de inkább négy kötetre terjedt. A két kötet csak az egyházi év *De tempore* részét tartalmazza, amelyhez kb. ugyanolyan terjedelmű *Sanctorale* járul.

RADÓ Polikárp 1941-ben helyreigazította az addigi téves *Antiphonarium* elnevezést, és meghatározta a kódex *Graduale* mivoltát.³

Mi most a kódexet tartalmi szempontból vesszük vizsgálat alá, és abból kiindulva törekszünk keletkezésének kérdését közelebb vinni a megoldáshoz

Tanulmányunk kiindulópontjául vegyük a *Graduale* 62. lapjáról pünkösdi vigiliájának rendelkezéseit (rubricáit). A fontos szöveg így hangzik: „*In vigilia penth. post III. (vagyis post tertiam!) hora competentis fratres convenientes ad eccliam dicunt sextam.*” Majd: „... *fratres alii stant erecti, et cantatur litania a duobus fratribus in medio chori.* . . .” Továbbá a 62b lapon: „... *deinde a duobus fratribus dicitur Alla et chorus repetit.* . . . *Quo a duobus predictis fratribus decantato non repetitur.*”

Ezen rendelkezésből először is azt olvassuk ki, hogy a *Graduale* olyan közösség számára készült, amely a zsolozsmát karban mondja. Világosan mutatja ezt a *tertia* és *sexta* imaórák közös végzésére való utalás. Ilyen közösségek voltak a káptalanok és a szerzetesi kórusok.

Mivel azonban a rubrica ötször is következetesen *fratres*-ről, vagyis szerzetes-testvérekről beszél, így nem lehet kétség, hogy a *Gradualét* valamely szerzet számára írták. Világi papi, káptalani, kanonoki kórus tagjait sohasem mondták *fratres*-nek.

Kérdés, milyen szerzetesrend számára készült a díszes kódex? — A kérdés megoldásához utalnunk kell arra, hogy a középkorban (a tridentin zsinatig 1545—63) kétféle misekönyv és ennek megfelelően kétféle *Graduale* volt használatban. Az egyik az ősi római liturgiának a karoling birodalomban kialakult változatát követte, s ezért mi egyszerűen *karoling misekönyvnek*, ill. *karoling Gradualénak* nevezzük.⁴ Ezt használták a káptalanok és általában a világi papság, valamint a szerzetesek közül kisebb-nagyobb módosításokkal a bencések, ciszterciták, domonkosok, premontreiek, kármeliták. — A másik középkori misekönyv-típus a *Curia Romana* liturgikus gyakorlata alapján készült. Ezt a római pápai Curia tagjain kívül a ferencesek és ágostonos remeték követték.⁵

Bár a kétféle misekönyv, illetve *Graduale* túlnyomó részében azonos, mégis vannak olyan éles eltérések, amelyek alapján minden kétséget kizáróan meg lehet állapítani egy-egy *Graduale* hovatartozóságát.⁶

Mi ilyen szempontból megvizsgáltuk a *Mátyás-Gradualét*, és megállapítottuk, hogy az a *Curia Romana* gyakorlatát követi. Ezek szerint tehát — mivel föltétlenül szerzetesi jellegű liturgikus könyvről van szó, — csak a *ferencesek* és az *ágostonosok* jöhetnek számításba, mint a *Graduale* tulajdonosai.

³ RADÓ Polikárp: *Index codicum manu scriptorum liturgicorum Regni Hungariae*. 64. szám. — Megjelent a Pannonhalmi Főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyvében. 1941. Külön is megjelent.

⁴ RADÓ Polikárp: *Enchiridion Liturgicum*. Roma, 1961. I. k. 123. lapján „liturgia Franco-romana” kifejezést használ. De mivel B. LUY széles körű kódexkutatásai szerint ezen középkori liturgia keletkezési helye St. Gallen, elterjedési középpontja pedig a mainzi St. Albán kolostor, s így sem keletkezési helye, sem elsődleges elterjedése nem esik frank területre, szerencsésebbnek tartjuk a karoling elnevezést, tekintve, hogy az egész karoling kultúrterületen ezt a liturgiát és a neki megfelelő misekönyvet használták. (Vö. JUNGSMANN, J. A.: *Missarum sollemnia*.³ Wien, 1952. I. 124. l.)

⁵ A ferencesek számára 1241-ben, az ágostonos remeték számára 1244-ben engedélyezte a pápa a *Curia Romana* gyakorlatának követését.

⁶ A különbségek egyrészt egyes énekek teljes különböző voltából adódnak, máskor azonos énekeknek nem azonos napokon való szerepléséből.

A kettő közötti döntés céljából tanulmányoztuk a kódex gazdag miniatúráit. A húsvéti (3a lap) miniatúrától eltekintve a többi az egyes misék kezdőéneké, az introitusnak kezdőbetűjét díszíti. Az iniciálékban az introitus szövegét látjuk mozgalmasságban jeleneteken ábrázolva. Ha tehát a miniatúra tartalmát értelmezni akarjuk, nem kell más tennünk, mint az introitus szövegét elolvasnunk.

Nézzük meg pl. a húsvét utáni III. vasárnap iniciáléját. (37a lap. — Képe megtalálható *A magyarországi corvinák* 68. lapján.) Az introitus szövege: „*Jubilare Deo, omnis terra ; psalmum dicite nomini ejus : date gloriam laudi ejus*”. A miniatúra közepén az oltár trónusán az Atyaistent látjuk ábrázolva. Őt dicséri s nevét ujjongva áldja a képen az egész világ: balra az épületben a királyi pár és kísérete éppúgy, mint a jobb sarokban a koldus, a háttérben imádkozó férfiak ugyanúgy, mint a bal előtérben a nők és apácák. Az egész jelenet középpontjában azonban ott térdel egy *ferences* kitárt karokkal, tonzurával és csuklyával.

A pünkösdi utáni VII. vasárnap (115a lap *A magyarországi corvinák* 71. lap) introitus-szövege így hangzik: „*Omnes gentes, plaudite manibus : jubilate Deo in voce exultationis*”

A képen az ég felhőin Isten alakja látható koronás fővel, kezében joggal. Alatta az introitus szövegének megfelelően tapsra vagy imára kitárt kezekkel állanak királyi, papi, páncélos lovagi, karddal övezett vitézi alakok, a jobb sarokban egy nyomorék koldus, mellette térdelő apáca, majd a kép közepe felé fehér ruhás pálos szerzetes, az előtér közepén pedig felénk néző helyzetben kolduló *ferences barát*. A miniátor így ábrázolta az Istennek „tapsoló” és ujjongó „minden népeket”, akik közül éppen a kolduló ferencset tette az előtérbe.

Ezek alapján úgy gondoljuk, hogy a *Graduale* — számolva a ferences és ágoston lehetőséggel — a ferencesek számára készült.

A ferences jellegnek megfelel a *Graduale* négyzetes hangjelzése (notatio quadrata). Magyarországon a káptalanok és általában a világi papság a középkorban nem használta a négyzetes hangjegyzést. Igaz ugyan, hogy a szerzetesrendek nagy része élt vele, de fő propagátorai éppen a ferencesek voltak.⁷

Ugyancsak kedvez a ferences eredetnek a kódex írásmódja: scriptura gotica textualis formata rotunda. Tudjuk, hogy a XV—XVI. században a szigorított (observans) magyarországi ferences rendtartományban az egyes custodiák középpontjában rendkívül fejlett kódexmásoló scriptoriumok működtek. Több másolót név szerint is ismerünk.⁸ Ezek általában ugyanazt a gotica rotunda írásmódot és quadrata hangjegyzést használták, mint amelyet a *Mátyás-Graduale*-ben találunk.

Felmerül azonban a kérdés, hogyan kerül egy ferences *Graduale* elejére MÁTYÁS és BEATRIX címere?

Tudjuk, hogy MÁTYÁS, miként apja, HUNYADI János is, rendkívül kedvelte a szigorított, observans ferenceseket. Ennek alapja az lehetett, hogy a ferencesek elkísérték HUNYADI János és MÁTYÁS hadait a török elleni hadjáratokba, és buzdították, bátorították és vigasztalták a harcosokat. Másrészt éppen HUNYADI János nagy ferences barátja, CAPISTRANOI SZ. János volt az observans ferences szellem egyik előharcosa Magyarországon. HUNYADI Jánost és MÁTYÁST tehát a hála és barátság szálain kívül katonai érdek is indította a ferencesek megbecsülésére és támogatására.⁹

Azt is tudjuk, hogy „Mátyás személyes megrendelésére ferencesek számára készült 1469-ben az a Missale (Missale fratrum minorum), melyet a király frater Thomas de

⁷ A magyarországi hangjelzések elterjedésére vonatkozóan lásd SZIGETI Kilián: *Die gregorianischen Denkmäler der ungarischen Mittelalters*. Studia Musicologica. 1963. I. kötetében.

⁸ Marosvásárhelyen HUNYADI Kelemen, Jenőn JENEI Pál, Ozorán HOZORAI Ferenc, Szerémújlakon UJLAKI Bernardin, nem szólva a magyar nyelvű kódexírókról. (Ld. SZIGETI: I. m.)

⁹ Vö. KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. k. Bp. 1923. 331. skk. I. — Továbbá: BALANYI György: *A szerzetesség története*. Bp. 1923. 225. l.

Hungaria-nak ajándékozott, illetve utána annak a provinciának, ahol frater Thomas majd az életét befejezi.”¹⁰

Nem idegen tehát MÁTYÁS egyéniségétől az a gondolat, hogy ő ajándékozta meg a ferenceseket a kérdéses *Gradualéval*. Sőt a *Missale* ajándékozásának ténye mintegy precedenst jelent arra, hogy a *Gradualét* valóban MÁTYÁS rendelkezésre a ferencesek számára készült kódexnek tartsuk.

A ferences *Missalét* 1469-ben MÁTYÁS még Bécsben íratta GEORGIUS „kathedralis”-szal, vagyis GYÖRGY hivatásos világi scriptorral.¹¹ Nincs okunk azonban feltételezni, hogy a mintegy 20 évvel később készített *Gradualét* is külföldön íratta volna, amikor Budán már világhírű műhely működött, és sok kiváló scriptorium dolgozott szerte az országban.

Mindezek ellenére a *Gradualét* mégsem sorolhatjuk minden további nélkül a budai munkák közé. A Budán írt kódexekben, — amennyire a Corvina Könyvtár fennmaradt töredékanyagából következtetni lehet, — általában a humanista írásmódot (*scriptura humanistica*) alkalmazták. Nem áll módunkban ilyen szempontból megvizsgálni a ma ismert összes Corvinákat, az ismertetések pedig, sajnos, nem terjednek ki a *scriptura* pontos megnevezésére. De a hozzáférhető kódexek között nem tudunk máshol *scriptura gotica* rotundát, csak éppen a *Gradualéban*.

Azt is nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy a budai műhely nem foglalkozott hangjegyek írásával. Erre mutat FILIPECZ (PRUISZ) János váradai püspök (1476—90) *Pontificaléja* (Esztergom, Simor-könyvtár), amelynek művészi illuminálása HOFFMANN Edit és BERKOVITS Ilona szerint a budai műhelyben történt.¹² Viszont a *Pontificaléban* szükséges hangjegyek egy részét egyáltalán nem írták be. más részét pedig nagyon silányan dolgozó kezek jegyezték be a kódexbe. Művészi kéztől rajzolt hangjelzést csak egy antifóna fölött találunk, a többi műkedvelő művének látszik.

Ezek után úgy véljük, hogy a *Graduale* szövegét és dallamát MÁTYÁS valamelyik ferences scriptorral, illetve notatorral leíratta, és a kódexet azután adta át a budai műhelynek miniatúrákkal való díszítés céljából

Fentebb már szólottunk a XV—XVI. század fordulójának ferences scriptoriumairól. Ha megnézzük azoknak reánk maradt alkotásait, látni fogjuk, hogy a *Graduale* szövegének és dallamainak művészi másolásához megfelelő készséggel rendelkeztek. Ilyen jellegű magyar ferences emlékek pl. a gyulafehérvári Battyhány-könyvtár R. 1. 2. jelzetű *Gradualéja*,¹³ a HUNYADI Kelemtől Marosvásárhelyen másolt csiksomlyói *Graduale*,¹⁴ a gyöngyösi Tudományos Könyvtárban könyvek kötéstábláján általunk talált 90 lapnyi ferences *Graduale*-töredék, a budapesti Egyetemi Könyvtár XIV. századi ferences kódexei-nek hiányait kipótló XV—XVI. századi betoldások, az ugyanott található Cod. lat. 124 jelzetű kolligátum egyes részei, és legfőképpen az Országos Széchényi Könyvtár Clmae 461 jelzetű 152 fóliányi ferences *Graduale*-részlete.¹⁵

Aligha hihető, hogy a Corvina-műhely művészei zeneileg oly tökéletesen és hibátlanul tudták volna a *Graduale* neumáit lemásolni, mint ahogyan a kódexben tényleg látjuk, ha nem rendelkeztek kifejezetten zenei képzettséggel.

A *Graduale* tehát a szövegek és dallamok elkészülte után kerülhetett a budai műhelybe. Ott HOFFMANN Edit megállapítása szerint felső-olasz, lombard-milánói iskolázottságú mester festett a kódexbe négy iniciálét és a 7a lapon levő húsvéthétfői introitus

¹⁰ Erre a tényre BALOGH Jolán volt szíves figyelmemet felhívni. Lásd Mátyásról szóló kéziratát. Továbbá: FRAKNÓI Vilmos — FÖGEL József — GULYÁS Pál — HOFFMANN Edit: *Bibliotheca Corvina*. Mátyás király budai könyvtára. Bp. 1927. 73. l. 429. szám.

¹¹ *Bibliotheca Corvina*. 73. l. Valamint BERKOVITS: *I. m. 8. l.*

¹² RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai*. Pannonthalmi Főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyve. 1941. 133. l.

¹³ Mikrofilmje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: MF. M. e. 56.

¹⁴ Felvétel RAJECZKY Benjamin tulajdonában.

¹⁵ Régebbi jelzete: Magyar Történeti Múzeum Iparművészeti Osztálya Nr. 4856.

kezdőbetűjébe egy remekművű miniatúrát.¹⁶ BERKOVITS Ilona ezt a munkát Joannes Antonius CATTANEO DE MEDIOLANÓnak tulajdonítja. (Lásd tanulmányunk elején.) CSAPODI Csaba azonban megállapította, hogy CATTANEO egyáltalán nem működött a budai műhelyben, s „nevét törölnünk kell a Corvina illuminátorainak sorából”.¹⁷

A többi miniatúrákkal kapcsolatban már HOFFMANN Editben felmerült a gondolat, hogy valószínűleg burgundi stílusú „pompás francia kéziratból másolták le a budai műhelyben”.¹⁸ Ezek ui. „silány kivitelben a legszebb kompozíciók”.¹⁹ Ugyancsak másolatnak tartotta ezeket a miniatúrákat az osztrák H. J. HERMANN is.²⁰

Az iniciáléknak liturgikus vonatkozásban való vizsgálata bennünket is meggyőzött arról, hogy a kezdőbetűkbe helyezett képek nem a kódex miniatóráinak saját kompozíciói, hanem más kódexből másolták azokat.

VARJÚ említett tanulmányában közölte az iniciálék értelmezését az introitusok szövege alapján. Egy dolog azonban elkerülte figyelmét. Az év folyamán két introitus szövegeként szerepel a *Cibavit eos*. . . Először pünkösdhétfőn, másodszer Úrnapján. Az iniciálék eredeti szerzője jól értette a szöveget, és ismerte az ünnepek liturgiáját. Képeit azoknak alapján tervezte meg. Így pünkösdhétfőn az introitus szövegét illusztrálta, vagyis lakomát (*cibavit eos*) és az őszöveltségi mannahullást (*ex adipe frumenti*) festette meg, amely emlékeztetett pünkösdi misztériumára: a Szentlélek tüzes nyelvek alakjában való leszállására. (A mise epistolájának szövege: „*cedit Spiritus Sanctus super omnes.*”)

A második, vagyis úrnap előforduláskor az eredeti miniatör az úrnap körmenetét rajzolta az iniciáléba, nem véve tekintetbe az introitus szövegét.

A *Mátyás-Graduale* illuminátora amikor pünkösdhétfőhöz ért, csak a *Cibavit eos* szöveget nézte, és idemásolta a kettő közül a körmenetes miniatúrát. Pünkösdhétfőn azonban a körmenetnek semmi értelme nincsen. VARJÚ beszél ugyan „a pünkösdkor tartani szokott ünnepi körmenet”-ről,²¹ de ezen állítása minden alapot nélkülöz. Igaz, hogy a középkorban minden vasárnap és nagyobb ünnepen volt az ünnepi szentmise előtti körmenet, de egyrészt pünkösdhétfőn nem volt, másrészt a mise előtti körmenet sohasem volt ún. theoforikus, vagyis szentségi körmenet. A miniatúra viszont kifejezetten szentségi körmenetet ábrázol, nem hagyva kétséget, hogy úrnap körmenetről van szó.

Azt hisszük, ezek után a másolás ténye nyilvánvaló.

Vessük fel még a kérdést: hol készült a *Mátyás-Graduale*?

A fentebbiek alapján azt gondoljuk, nincs szükség arra, hogy a kódexet külföldi eredetűnek tartsuk. A *Graduale gotica* rotunda írása és quadrata hangjelzése ebben az időben tökéletesen beleillik a magyarországi szerzetesi, elsősorban a ferences scriptoriumok gyakorlatába. A lombard-milánói ízlést követő miniatúra budai eredetű miniatúristáink egyértelműen vallják. A burgundi, franco-flamand jellegű miniatúrákat a budai műhely hármelyik kisebb képességű miniatúra kímásolhatta valamely mintakódexből, itt-ott kissé átdolgozva, alakítva. Ez annál is inkább valószínűnek látszik, mivel ebben az időben Budán közkezen forogtak flamand képek, maga MÁTYÁS pedig nem bánta, ha miniatöröi idegen minták után dolgoztak.²²

Talán még megerősíti a kódex magyarországi keletkezéséről való véleményét a 115b lap miniatúrája, ahol a kép közepén pálos szerzetest látunk. A magyar eredetű pálos rend tudvalegőleg a XV. században flamand-francia területen ismeretlen volt.

¹⁶ HOFFMANN Edit: *Régi magyar bibliofilmek*. Bp. 1929. 86. l. Továbbá: *Mátyás király könyvtára*. Mátyás király Emlékkönyv. Bp. 1940. 2. köt. 263. l.

¹⁷ CSAPODI Csaba: *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye?* Magy. Könyvszle. 1963. 35. l.

¹⁸ *Mátyás király könyvtára*. 263. l.

¹⁹ *Régi magyar bibliofilmek*. 86. l.

²⁰ HERMANN, H. J.: *Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich*. Neue Folge. 8. Band. Teil VI/A. 117–120. l.

²¹ VARJÚ: *I. m.* 12. l.

²² BALOGH Jolán szíves közlése. Többszörös segítségért ezúton mondunk hálás köszönetet.

Végül még egy kérdést kellene tisztáznunk. Melyik ferences konventet tüntette ki MÁTYÁS a díszes *Graduale* ajándékozásával? Erre nézve semmi fogható adatunk nincs, a találgatásokat pedig szükségtelennek tartjuk. Mégis egy körülményből némi következtetést vonhatunk le. A *Graduale* ma is szinte teljesen érintetlen, használatlan állapotban van. Semmi nyoma annak, hogy a ferences konventek valamelyikében használták volna. Ezért valószínűnek gondoljuk, hogy miként 1469-ben a *Missalét* MÁTYÁS kifejezetten fr. THOMAS DE HUNGARIÁNAK ajándékozta, és csak annak halála után jutott a konvent tulajdonába, úgy talán a *Gradualéval* is egyik különösen megbecsült ferences szerzetes akarta MÁTYÁS megjutalmazni, s így a kódex nem került mindennapi használatba. Ezt a személyt azonban egyelőre nem ismerjük.

Tanulmányunk alapján tehát a *Mátyás-Graduale* keletkezésére vonatkozó véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

A *Gradualét* MÁTYÁS rendelésére valamelyik ferences szerzetes vagy ferences konvent számára Magyarországon írták és látták el hangjegyekkel, valószínűleg egyik ferences scriptoriumban. Majd a budai Corvin műhelyben lombard-milánói mester festette egyik nagy miniatúráját és néhány kisebb iniciáléját; a többi miniatúrát pedig francoflamand mintaképekről másolta a műhely valamelyik kisebb tehetségű miniatóra.

SZIGETI KILIÁN

Sajtóhibából lett „hiteles korvina” FÓGEL József korvina-katalógusában¹ a 150. tétel alatt a következő sorok olvashatók: „Compendium psalterii beatissime trinitatis et S. Marie Magistri Alani de Rupe, ordinis fratrum predicatorum cum introductione et prologo. — Eiusdem Alani tractatus de commendatione Salvatoris Angelica et rosario ac psalterio inde conficiendo et beatae Mariae dietim offerendo — Excerptum sive expositio misse. — XV. sz. lat. papír kézirat. 4.-r. 47. l. Egyszerű kiállítású. Sárga, préselt bőrkötésű első fedőtáblájának a közepén Mátyás I. a/sz. címere; a kötés második táblája XIII. századi neumákat tartalmazó perg. lappal van bevonva. Metszése: egyszerű.” A kódex lelőhelye: Wolfenbüttel, jelzete: 88. 1. Theol. 4. FÓGEL alapján a kódexet HOFFMANN Edit (150. sz.),² ZOLNAI Klára (94. 1.)³ és HUNYADI József (159. sz.)⁴ szintén regisztrálták a korvinák között.

Ha a kódex kötésén csakugyan megtalálható lenne MÁTYÁS király címere, akkor valóban hiteles korvinával volna dolgunk. Sajnos a közelebbi vizsgálat arról győz meg, hogy ebben az esetben csak az egyszer elkövetett tévedésnek kézről kézre való továbbvándorlásáról van szó.

A wolfenbütteli Herzog August Könyvtár nyomtatott katalógusában HEINEMANN nem tesz említést az *Alanus-kódex* címeres kötéséről, nem is utal MÁTYÁS királyra mint tulajdonosra, és a katalógus indexe sem tartalmazza azok közt a számok közt, amelyek MÁTYÁS királlyal vannak kapcsolatban. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára meghozatta Wolfenbüttelből a kódex mikrofilmjét,⁵ és erről kiderült, hogy egy teljesen díszítés nélküli, hanyag kurzív írással írt kéziratról van szó, amelynek gótikus díszítésű kötésén semmiféle címer nem látható. Honnan került tehát FÓGEL katalógusába a MÁTYÁS-címeres kötésről szóló adat? Hogyan került ez a kódex a hiteles korvinák sorába?

¹ FÓGEL József: *A Corvina-könyvtár katalógusa*. (Bibliotheca Corvina. Mátyás királyi budai könyvtára. Írták FRANKÓI Vilmos, FÓGEL József stb. Bp. 1927.) 76. l.

² HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofelek*. Bp. 1929.

³ ZOLNAI Klára — FITZ József: *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini*. Bp. 1942.

⁴ HUNYADI József: *A Vitéz- és Corvin-kódexek és ősnymtatványok kötéseinek bibliográfiája 1938-ig*. Bp. 1939.

⁵ Ezen a helyen is köszönetemet fejezem ki a wolfenbütteli Herzog August Könyvtár igazgatójának, H. BUTZMANNNAK, aki nemcsak a wolfenbütteli korvina mikrofilmjét küldte meg az MTA Könyvtárának, hanem a Corvina-könyvtárral kapcsolatban értékes kutatásaival is támogatott.

Az ok semmi más, mint HEINEMANN katalógusának egy sajtóhibája. A wolfenbütteli katalógus ui. színes mellékletként közli BEATRIX ugyanitt őrzött *Psalteriuma* rendkívül díszes, egészen sajátos kiképzésű kötéstáblájának színes képét. Csakhogy a tábla fölíratába sajtóhiba esett; a *Psalterium* 3440-es katalógusszáma helyett 3940-es szám olvasható rajta, ez pedig a 88. l. Theol. 4. könyvtári jelzetű ALANUS DE RUPE katalógusszáma. A hibás szám alapján a kötéstábla képét a katalógusban a 3440-es szám helyett a 3940-es tétel mellé kötötték be.⁶ A kép, illetőleg a szám alapján azután FÖGEL jegyzékének összeállításakor, az ALANUS DE RUPE-kódexet is fölvette a wolfenbütteli korvinák közé.

A Fögel 150. sz. alatt ALANUS DE RUPE *Compendiumot* tehát törölnünk kell a korvinák jegyzékéből.

CSAPODI CSABA

Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János. (Egy levéltári aktából.)

1867 augusztusában ABDUL-ASIZ török szultán látogatta meg hazánkat, aki kíséretével néhány napot töltött fővárosunkban mint az uralkodó vendége.

Erre a ritka alkalomra a Tudományos Akadémia is felfigyelt, s néhány tag rögtönzött ülést tartott. Itt határozták el: kéréssel fordulnak a szultánhoz, engedje meg egy magyar küldöttségnek, hogy Konstantinápolyba utazva, ott a Szeráj könyvtárában tanulmányozhassa MÁTYÁS király könyvtárának Budáról elhordott maradványait.

Az átutazóban levő szultánhoz azonban egy ilyen kérést előterjeszteni csak a hivatalos út szigorú betartásával lehetett. ARANY János mint az akadémia „titoknok”-a ezért beadványt készített, mely tartalmazta mindazt, ami az ülésen mint kíváncsi felmerült. Ezt a beadványt, illetőleg akadémiai levelet, szerette volna rövid úton, a szultán kíséretéhez tartozó JUAD pasáéhoz eljuttatni, hogy ő a szultánnak közvetlenül átadja.

Terve nem sikerült: ekkor arra gondolt, hogy MIKÓ Imre miniszter útján kísérli meg az írat továbbítását. MIKÓ ugyanis — ARANY tudomása szerint — akkor a szultánt és kíséretét az országhatárig kísérte volna, s így elég alkalom kínálkozhat útközben a kérvény átnyújtására, illetve megbeszélésére.¹ A levelet ARANY a Belügyminiszterhez címezte, azonban arra nem gondolt, hogy azt idegen nyelvre lefordítsák, így az közvetlen átadásra nem volt alkalmas. A belügyminiszterhez került levelet, törökre, franciára fordították le, s hivatalos iktatmányként kezelték.

Az ügyintézés alatt váratlan fordulat következett be. A szultán és kísérete előbb hagyta el hazánkat, mint azt előre jelezték, — s elindult Bécs felé. A kérvény még mindig a belügyminisztériumban feküdt, ARANY hiába szorgalmazta az elintézését, úgy látszott

⁶ Így van bekötve az Országos Széchényi Könyvtár példánya is, amelyet föltehetően FÖGEL használt, valószínűleg már a kiadó ilyen módon bocsátotta közre.

¹ „Magyar Tudományos Akadémia 491/k. a.

Nagyméltóságú Bátor.

Magyar Királyi Belügyminiszter Úr!

A Magyar Tudományos Akadémiának mai nap érkekezletre összegyűlt néhány tagja, felhasználandó azon szerencsés körülményt, hogy Abdul-Asiz szultán ő Felsége fővárosunkban időzik, a tudomány és különösen nemzeti dicső multunk érdekében elhatározá megújítani ő felsége legmagasb személye körül az Akadémia eddigi törekvéseit, hogy Mátyás király nagyhírű könyvtárának a sztambuli sereiiban őrzött maradványaival megismerkedhessék, — s e célból az ide mellékelt folyamodványának ő felsége legmagasb trónjához juttatását óhajta. Midőn tehát Nagyméltóságodat, az értekező tagok nevében alázatosan kérem, hogy az iratot, ha lehet még ma, ő excellentiája Juad pasa s ez által szultán ő felsége kezéhez juttatni kegyeskedjék. Egyszersmind azon esetre, ha ez a mai napon meg nem történhetnék, azt az alázatos figyelmzetést bátorokodom tenni, hogy talán gróf Mikó Imre miniszter ő excellentiája, ki mint hallatszák ő felségét az ország határig fogja kísérni, módot ejthetne útközben az akadémiai folyamodó levél átnyújtására, mit is Akadémia, ő excellentiájától, mint Igazgató és a tiszteleti tagjától, bizodalommal remél.

Ki legmélyebb tisztelettel maradtam

Excellentiádnak
alázatos szolgája
Arany János titoknok”

Pest, aug. 1. 1867

Országos Levéltár, Belügyminisztériumi iratok 3219/1867 Eln. 8.

kudarcba fullad a nemes törekvés. A belügyminiszter ekkor, hogy a késedelmeskedést némileg helyrehozza, s időt nyerjen, a beadványban foglaltak szerint átírt a bécsi török követségnek, hogy a Bécsben tartózkodó szultánhoz juttassák el a Tudományos Akadémia kérését.² ALI pasa,³ a szultán nagyvezére, kilátásba helyezte, hogy a levelet a szultán elé terjeszti — előlegezve urának kedvező ígérteit. Hogy mikor és hol tárgyalta meg a kérdést a szultánnal, arról nem mondanak semmit az iratok. Tény az, hogy a szultán kísérétével már régesrég eltávozott Bécs városából, amikor 1867. szeptember 5-én híre érkezett,⁴ hogy nincs kifogása az ellen, ha magyar küldött Sztambulban a Szeráj könyvtárában őrzött egykori könyveket, amelyek MÁTYÁS király budai könyvtárából származnak, tanulmányozza, csupán azt kívánja, hogy a küldött nevét és az intézetet megjelöljék.

ARANY János fáradozása, igyekeve tehát nem volt hiábavaló, csak egyre nem gondolt mint egykori nótárius: hogy közigazgatás a jegyzői irodán túl is van, sőt ott kezdődik igazán; hol feneklik meg, célt ér-e, azt kiszámítani egy aktánál előre nem lehet. . .

ARANY beadványa, mely ma is eredeti helyén fekszik az Országos Levéltár belügy-minisztériumi irataiban, megjárta a Felsőg személye körüli minisztériumot, a Külügy-minisztériumot, majd ismét a Belügyminisztériumba került. Ez utóbbi útján szerzett a Tudományos Akadémia értesülést, közel két hónapi ügyintézés után, a rendeletről.

VALKÓ ARISZTID

Nagy István élete és gyűjtőmunkája. SYLVESTER 1539-ben megjelent *Grammaticájának*¹ egyetlen példányáról beszéli el VARJÓ Elemér,² hogy a könyv milyen véletlen kapcsán került meg FÁY Alajos halála után a hagyatékban. Többben is hiába keresték, s a példányt már elveszítettnek gondolták, sőt voltak, akik létezését is kétségbe vonták. „Csak két ember nem tett le a reményről, hogy az erekllye előkerül: Nagy István, a kiváló könyvgyűjtő, s idősb Horovitz Lipót, a tudós könyvtáros.” Az utóbbinak említette az özvegy, hogy férje az *Iliász*t még utazásaira is magával vitte. HOROVITZnak ekkor jutott eszébe KAZINCZY és TOLDY leírása alapján, hogy a keresett könyv is HOMÉROSZhoz volt kötve, — s már kezében is volt a *Grammatica*, amely azután az ő közvetítésével került 220 aranyért a Nemzeti Múzeum birtokába.

Ilyen anekdotákon, kerengő szájhagyományokon, könyvek és folyóiratok elszórt adatain kívül alig van más forrásunk, ha a magyar könyvgyűjtés aranykorának, a múlt század második felének könyvgyűjtőiről akarunk valami közelebbit megtudni.³ Nem kivétel ez alól a fentebbi történetkében szereplő NAGY István sem, akinek — halála századik évfordulója alkalmából — megpróbáltuk életrajzi adatait összegyűjteni és gyűjtőmunkáját vázolni.

Rövid életrajzát SZINNYEINÉ⁴ és gyászjelentésében⁵ találhatjuk meg.

A századforduló táján született. Tisztviselői pályáját Pest megyénél kezdte 1827-ben mint aljegyző, s 1841-ben mint főjegyző hagyta ott a megyei szolgálatot. Iskolázásáról kö-

² „Ő Felsőge Személye Körüli Miniszterhez — Belügyminiszter.” (Előadóiúvról kiemelve): Ő felsége Pest Budai időzése alatt az akadémia folyamodványa Mátyás ügyben átnyújtandó lenne. A szultán hamarébbi clutazása miatt, a kérévnyt nem lehetett időben eljuttatni az uralkodóhoz, ezért a bécsi török követség útján kell azt eljuttatni. Buda, 1867 aug. 4.) OL Belügyminisztériumi iratok 3219/1867 Eln. 8.

³ Ő Felsőge Személye körüli Miniszter leiratából: „Ali pasa hajlandó volt, hogy a török kormánynak követségí útton megkeresett nagyvezére a kérés a Sultán Ő felségéhez eljuttatja s nem kételkedik benne, hogy a sultán ezt teljesíti. . .” — OL Belügyminisztériumi iratok 3742/1867 Eln. 8.

⁴ Ő Felsőge Személye körüli Miniszter — Belügyminiszterhez. (Előadóiúvról tartalomszerűen): Értesíti, hogy a szultán megengedte, hogy Mátyás király könyvtárának a Stambul Seraisban őrzött maradványai az intézet valamely tagja által megtekintessék; az akadémiai tag megjelölendő. — Buda, 1867. szept. 5. OL Belügyminisztériumi iratok 3791/1867 Eln. 8.

¹ RMK I. 14.

² A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. 26. l.

³ Vö. MAKKAI László: *Könyvek — gyűjtők — könyvtárak*. Magy. Könyvszlc. 1938. 294. l.

⁴ *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 9. köt. 617—618. hasáb.

⁵ *Falusi Gazda*. 1863. 316. 1.

zelebbit nem tudunk, de állásai alapján bizonyos fokú jogi képzettségre kell gondolnunk, s a körülbelül 25 éves korában megyei szolgálatba lépő ifjú megelőzőleg talán patvarista lehetett.

Politikai gondolkodásában úgy látszik, SZÉCHENYI-hez állt közelebb, mert mint alapító tag kapcsolódott be a SZÉCHENYI kezdeményezésére 1830-ban alakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület életébe, ahol élete végéig tevékenykedik, s ő kezdeményezi Pesten az országos központi faiskolát és gyümölcsöskertet.⁶ A gazdálkodással, különösen a gyümölcsstermeléssel élete végéig nagy kedvvel foglalkozott dabi birtokán.

Mint megyei tisztviselő, a MARCZIBÁNYI-alapítvány révén kapcsolatba került a tudományos és irodalmi élettel is. A MARCZIBÁNYI-jutalom odaítélésében ugyanis a döntést — míg az Akadémia át nem vette kezelését — Pest megye bizottsága hozta, s az ezzel kapcsolatos ügyeket intéző megyei küldöttség jegyzője az 1840-ből reánk maradt iratok szerint akkor ő volt. A küldöttség tizenöt tagja között ott találjuk „Tábla Bíró Jankovich Miklós” (1773—1846) nevét is.⁷ Talán így kezdődik ismeretsége a neves műgyűjtővel, s bízvást feltételezhetjük, hogy ehhez a nemes szenvedélyhez tőle kapja az első indításokat. Ránk maradt levelezésükből a legrégebb keltezésű 1837-ből való, de ennek jellege már régebben fennálló kapcsolatra mutat. A levélben NAGY István 80 pengő forintnyi segélyt kér JANKOVICHTól „bészámítás mellett” az akkori budai színtársulat egyik tagja, „Lendvayné kedvelt színésznénk” részére, aki NAGY István közbenjárását kérte a hazai színművészet támogatásában is bőkezű műgyűjtőnél.⁸

Nagyon érdekes NAGY Istvánnak az a levele, amelyet 1842-ben írt JANKOVICHTól Karlsbadból. Beszámol, hogy odautaztában megnézte a feldsbergi kastély nevezetes képgyűjteményét, közöttük CORREGGIÓTól a *Pásztorok imádását*, amely „20 000 pengő forintot szereztetett meg”, továbbá a kastély érdekes bútorait. Prágában — írja — felkereste a premontreiek nagy könyvtárát (a mai Strahov), „mellyben magyar régiségekről tudakozódván Gyöngyösi Karikliája, Kisfaludi Sándor «Himfy Szerelmei» és Károlyinak Magyar Bibliája e’ következő reírás tekintetéből engem igen igen meg lepett: Sum ex libris. . . Zuzanae Balassy de Gyarmat 1633. Zádvar 1. Octobr.” Majd megemlíti, hogy ez utóbbi könyvet a bejegyzések szerint „Emericus Stankovich Can. Zabradoriczensis” adta a könyvtárnak.⁹ Felfoghatjuk ezt a levelet merő udvariasságnak, amennyiben arról ír, ami a címzettet érdekelheti, de felfoghatjuk a műgyűjtő kissé még dilettáns érdeklődésének is: érdeklik az árak, a műkincsek, a könyvek — bár megjelenési évüket még nem tartja szükségesnek közölni (a *Charichliának* például akkor már öt kiadása volt).

A köztük levő kapcsolat jellegére érdekesen világít rá az a keltezés nélküli levél, amelyben „Drága jo Barátom” megszólítással, s „Alázatos szolga s barátja” aláírással 300 forintot kér kölcsön JANKOVICHTól, „mely . . . kérésem iránt üzenetét szóval feleségem által bizodalmasan kikérem Tekintetes Urnak”. A borítékon: „Tekintetes Nagy István Fő Notarius Urnak, Draga jo Baratom Uramnak tisztelettel Pest,” majd NAGY István följegyzése: „Ezen levélre adtam 300 pengő forintot. . .”¹⁰ JANKOVICH 1844. január 10-én kelt végrendeletének egyik végrehajtójává is őt teszi meg, s a végrendelet is hozzá kerül letétbe.

Kapcsolatukat nem zavarja meg az a körülmény sem, hogy az élete végén esőd alá került JANKOVICHTól NAGY István lesz a „tömeg gondnoka”, ő utalja ki számára a pénzeket. A fennmaradt sok nyugta közül az egyik így szól: „Nyugtatvány 65 pft 30 x-ről. . . amellyet Tekintetes Nagy István Úrtól a nálalla lévő Cassámból részemre f. Martius

⁶ Az *OMGE emlékkönyve*. 4. köt. Bp. 1884. 22. l.

⁷ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 731.

⁸ Uo. JANKOVICH-hagyaték, Levelestár.

⁹ Uo.

¹⁰ Országos Levéltár, JANKOVICH II. P. 1287. jelzetlen anyag fol. 95.

¹¹ Uo. fol. 21.

¹² Uo. fol. 276.

15től Martius 31ig járó élelmezésemre. . . mai napon felvettem. Pesten Martius 15én 1845 W. Id. Jankovich Miklós olyan nyilvános reservátával, hogy mivel ezen summa pénzzel én sem magam részéről sem hitvesem részéről tökéletesen azért mivel nem elégséges meg nem elégedhetek, a szükséges élelmezésre elkerülhetetlen fordíthatandó jövedelmeket ezentúl is meg kívánhatom.” Úgy látszik a gyászjelentés nem csupán a nekrológok szokásos túlzásával említi róla, hogy „e férfit volt azon ritka tünemények egyike, ki a mindenfelőli heveskedések és botlásokat nyugodt tapintattal tudta mérsékelni”. Mindenesetre lelkiismeretesen vette ezt a feladatát, amint ezt kéziratosszerű bizonyítaja: „Váltó és Csöd perekben a . . . Hétszemélyes Tábla és Királyi Váltó-Feltörvényszék által megállapított elvek.”¹³

Ekkor már — bár a vármegyei főjegyző címet tovább is használja — 1841 óta előadó a királyi táblán. JANKOVICH halála után (1846) ő adja át az örökösöknek a végrendeletet, s ő utalja ki az 570 forint temetési költséget is.¹⁴

A végrendeleti végrehajtót az örökség egytized része illette meg. Nem tudjuk, hogy NAGY István milyen mértékben élt ezzel a jogával, de két bejegyzése is azt mutatja, hogy ezen a címen került hozzá JANKOVICH gyűjteményének egyik-másik darabja. A teljesebb bejegyzés II. RÁKÓCZI Ferenc protokollum-könyvének kötéstábláján belül olvasható.¹⁵ „Ezen Jegyző könyvet meg tartottam magam számára, mint boldogult Jankovich Miklós úr végintézete által, végre hajtói illetőségem tized részébe való szabad választásra feljogosított végre hajtó. Nagy István 1852.” A későbbiekben látni fogjuk, hogy gyűjteményének több darabja is származik JANKOVICH-tól, így például SÁNDOR István *Magyar könyvesházának* a gyűjtő bejegyzéseit tartalmazó példánya, amely valószínűleg éppen olyan ösztönzően hatott rá, mint RÁTHA és TODOROSZKURA SZABÓ Károly könyve, és sikerrel vezette számos régi unikum megszerzésében. Ez a példány később EMICH Gusztávhoz került,¹⁶ s az ő hagyatékával sajnos elkallódott, pedig gyűjtőmunkájáról minden bizonnyal igen értékes képet nyújtana.

A szabadságharc alatti szerepléséről csak a gyászjelentés árul el valamit: 1848-ban az igazságügyi minisztérium által az úrbéri osztályhoz soroltatott be. Úgy látszik, nem tartozott a „kompromittált” személyek közé, mert már 1849-ben tagja lesz az OMGE új szervezésével foglalkozó bizottságnak, s amikor fáradozásuk 1857-ben végre eredménnyel jár, tagja lesz az igazgatói választmánynak.¹⁷ Közben 1852-ben megyei elnökké, 1854-ben főtörvényszéki ünlökké, 1855-ben pedig az úrbéri első folyamodású bíróság elnökévé nevezik ki. Amikor pedig 1860-ban rehabilitálják a királyi kúriát, a hétszemélyes táblához kerül, s mint királyi hétszemélynök hal meg 1863. május 4-én, gyászjelentése szerint 62, SZINYEI szerint 64 éves korában.

A gyászjelentés felsorolja róla, hogy otthonos volt a régészetben, történelemben, a magyar és francia literatúrában, továbbá a pomológiában. „A legritkább magyar könyvek birtokában, s azokbeli ismeretségében tudósaink állításait szeretetteljes modorban segített kiegészíteni — némelykor megigazítani.”

Sajnos irodalmi téren nem tevékenykedett, s így a gyászjelentés eme állításait nehéz ellenőrizni. SZINYEI is csak egyetlen munkáját említi: „*Emlék irat, mely. . . Pest, Pilis és Solt t. e. vármegyék. . . udvar-házoknak Gránátos utca felőli részén, az alap kőbe 1841-dik évnök október havában letéteztet.* Kiadta Nagy István. Pesten é. n.”

E kis könyvecskében 13 lapon ISTVÁNFYRA, valamint JANKOVICH tulajdonában levő oklevelekre hivatkozva röviden áttekinti, hogy Mohács óta mily sok helyen tartották a megyegyűléseket, majd leírja a megyeház építésének történetét.

¹³ OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 1088.

¹⁴ Országos Levéltár, uo. fol. 35, 345.

¹⁵ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 978.

¹⁶ EMICH Gusztáv: *Az elveszett régi magyar nyomtatványokról.* Magy. Könyvszle. 1876. 141. 1.

¹⁷ Az OMGE emlékkönyve. Uo.

Gyűjtőmunkájáról is csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. Egy hibás nyomtatvány-meghatározásáról érdemes kissé részletesebben szólnunk, mert ezzel ő is részesévé vált egy közel évszázados tévedésnek a BEYTHE-féle kottás énekeskönyvet illetően.

Gyűjteményének halála után sokat keresett, ma az Országos Széchényi Könyvtárban levő darabja volt egy elején és végén csonka XVI. századi énekeskönyv.¹⁸ A második előzéklevélen levő kéziratos imádság után a következő aláírás olvasható: „Patkó István E(gyházás) Radnóti Plántáidnak méltatlan öntözője”. Majd ugyanezen levél hátlapján: „Ezen Szép maradványt letem Felső Őrbe, igen nagy munkával és fáradsággal mivel az egész Nagy helységet csak nem házról házra öszve jártam míg rá akadtam 1841 Nemes”.

Ez a bejegyzés feltehetően LITERÁTI NEMES Sámuelről, JANKOVICH régiségyűjtőtől származik, s így ez a könyv is JANKOVICH hagyatékából kerülhetett NAGY István birtokába. A bejegyzést azonos kéz folytatja: „NB. Hibázik ugyan ezen könyv Címe és előljáró beszéde de mivel Szegedi István és Gergelynek Batizinak és Huszár Gál esmeretes elsőbb [vagyis ezt a művet megelőző] Reformatori ferfiak Enekei is ide vagynak kötve, enél fogva Authora és nyomtatása helye kítapogathatod[n]ék.” Eme szerzők kizárása révén NAGY István úgy gondolta, hogy BORNEMISZA énekeskönyve lehet kezében, amely SÁNDOR István *Magyar könyvesháza* szerint¹⁹ 1582-ben jelent meg. Megerősíthette ebben a döntésében az a körülmény is, hogy a csonka példányban a mű második részének egy darabja is megvan, újra kezdődő lapszámozással, tehát esetleg egy harmadik része is lehetett a könyvnek, s akkor nagyszerűen fedi BORNEMISZA énekeskönyvének címét: *Külömbb-külömbbféle Énekek három rendbe*. A ritka példányt megvizsgálta TOLDY is, aki megállapította, hogy ebből a műből neki is van töredéke, de ugyanakkor azt is látta, hogy BORNEMISZA énekeskönyvéről nem lehet szó, hiszen azt a saját könyvtárában levő példány alapján ismerte. Úgy látszik, NEMES bejegyzését ő is elfogadta, s úgy döntött, hogy ez a könyv csak BEYTHE énekeskönyve lehet, amelyet SZENCZI MOLNÁR Albert említ *Psalteriumának*²⁰ előszavában. Talán a birtokában levő és ezzel a munkával egyező töredékről már régebben gyanította ugyanezt. SZABÓ Károly azután TOLDYra hivatkozva fel is sorolja BEYTHE énekeskönyvét, s megemlíti NAGY István akkor még lappangó példányát, valamint TOLDY töredékét.²¹ Így SZABÓ alapján szinte máig él az irodalomban hogy BEYTHE hangjegyeket is tartalmazó énekeskönyvének egyetlen NAGY Istvánnál levő példánya elveszett.²² Holott a példány 1900-ban előkerült. Az Országos Széchényi Könyvtár vásárolta meg mint BEYTHE énekeskönyvének NAGY István-féle példányát „Vasady Lajos Bp.” possessortól 400 koronáért.²³ Csakhamar kiderült azonban róla hogy nem BEYTHE, hanem HUSZÁR Gál 1574-ben megjelent énekeskönyvének elején és végén csonka példány.²⁴

NAGY Istvánnak tehát nem volt példánya BEYTHE énekeskönyvéből, így az nem is keresendő. A TOLDY-féle töredék elveszett,²⁵ de a fentiek szerint az is HUSZÁR Gál énekeskönyvének darabja lehetett.

Gyűjteményének ezen kívül még néhány darabjáról megállapítható, hogy hasonlóképpen JANKOVICHTól került hozzá (RMK I. 5., 143., 194., Sztripszky 1805/12.), az RMK I. 230. (ma az Országos Széchényi Könyvtárban) pedig a következő bejegyzést tartal-

¹⁸ OSZK RMK I. 113/a.

¹⁹ 9. l.

²⁰ RMK I. 407.

²¹ RMK I. 355.

²² Vö. HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 341. l. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 75., 83. l.

²³ Növedéki napló 1900/54 sz., ahol először BEYTHE, majd átjavítva HUSZÁR Gál énekeskönyvének jegyezték be.

²⁴ Vö. CSIKY János: *Régi magyar művészi zene*. Magy. Könyvszlc. 1905. 125. l.

²⁵ Uo.

mazza: „Jankovich Miklós úr 1/10 hagyománya.” Kéziratgyűjteményének az Országos Széchényi Könyvtárban levő mintegy 15 darabja közül 2 származik JANKOVICHTól: Fol. Hung. 978: a fentebb már említett RÁKÓCZI-féle protokollum-könyv és a Quart. Lat. 2289: a lambachi monostor kéziratának elenchusa. Az Országos Levéltárban levő mintegy 1 folyómétert kitevő és még feldolgozásra váró kéziratgyűjteményéről azt tudjuk, hogy különféle kormányhivatalok kiselejtezésre került és a múlt század kéziratok iránti érdeklődését kihasználva áruba bocsátott XVII—XIX. századi irataiból áll.²⁶

A gyűjtemény java részét nyilván vásárlás útján szerezte meg — amint ezt VARJÚ fenti adata is valószínűvé teszi. Az RMK I. 98. példányát 1857. január 28-i bejegyzése szerint KUCSERA Lőrincről vásárolta, s előzőleg KULTSÁR Istváné volt. Érdekes ebből a szempontból AMADÉ László és mások énekeinek egykorú kéziratok példánya,²⁷ amelyről úgy látszik, hogy valaki kellő üzlettel szellemmel levelenként adta el neki. Ugyanis majdnem minden levélen ott áll NAGY István bélyegzője, több helyen pedig a meg nem száradt bélyegzőtől esett folt, holott a vele szemben levő lapon nincs is bélyegzés. Ez azt mutatja, hogy az anyag levelenként gyűlt össze, az egyes leveleket rögtön lebélyegezte, s csak később tudta azokat megfelelő sorrendbe összefűzetni. Más, XIX. századi kézírással készült iratokból az látszik, hogy talán ő is másoltatott gyűjteménye számára régi okleveleket.²⁸

Gyűjteménye összeállításáról szólva érdemes elidőznünk egy münél, amely jellemzően mutatja NAGY István és általában a múlt századi könyvgyűjtők aprólékos munkáját, sok utánjárását, az antikváriumok anyagának állandó figyelemmel kísérését, s egyben érdekes képet kapunk a régi magyar könyvek sorsáról is. SZABÓ Károly TINÓDI 1554-ben megjelent *Chronicájával* kapcsolatban megemlíti, hogy ebből a műből „Nagy István könyvtárával egy ép és egy csonka példány került külföldre.”²⁹ Ő LIST és FRANCKE lipcei antikváriusok katalógusából merítette adatát,³⁰ ugyanis ez a cég vásárolta meg NAGY István halála után gyűjteményét. Még a legújabb irodalom is úgy tartja, hogy ezeknek a példányoknak sorsa azóta is felderítetlen.³¹

A LIST és FRANCKE által említett második példány ma az Országos Széchényi Könyvtárban van.³² Jelenleg 129 eredeti levelet tartalmaz — a többi levél részben fakszimilével, részben különböző típusú betűhív utánnomással, részben XVII. századi kézírással pótolva, de 7 levél így is teljesen hiányzik. TODORESZKU gyűjteményével³³ került 1919-ben az Országos Széchényi Könyvtárba, a fakszimiléket és az utánnomásokat feltehetően ő csináltatta. Feljegyzései szerint³⁴ 1905-ben vásárolta RANSCHBURGTól 275 koronáért. Valamikor NAGY Istváné volt, amint ezt több helyen beütött bélyegzője bizonyítja.

LIST és FRANCKE katalógusa a *Cronica* második példányának terjedelmét így írja le: „Címlevél és előbeszéd hiányzik (4 levél), a következő 18 levél kézírással pótolva; a végén 7 levél hiányzik.” A mi példányunkban az első 4 levelet részben fakszimile, részben betűhív utánnomással pótolja, sőt még a rákövetkező 19 (és nem 18) kéziratok levélből is az utolsó 5 levelet, a 6. és 7. levél pedig eredeti nyomású. Az így feleslegessé vált 7 kéziratok levél (A₁—B₃) jelenleg a kötet végén található, az A₁ levélen JANKOVICH pecsétjével. A mű végén nem 7, hanem csak 5 levél hiányzik — ma már hasonlóképpen fakszimilével és utánnomással pótolva. Az üzleti katalógus némi pontatlanságát feltételezve, s TODORESZKU hiánykiegészítő munkásságát ismerve,³⁵ a példányt nyugodtan azonosnak

²⁶ Dr. BAKÁTS István szíves közlése.

²⁷ OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 969.

²⁸ Uo. Fol. Hung. 1031.

²⁹ RMK I. 33.

³⁰ *Catalogue... d'une... collection... de feu M. Estienne de Nagy...* Leipzig, 1870. Nr. 1717. 1718.

³¹ BÓTA László: *Tinódi Sebestyén Cronica*. Bp. 1959. 26. l.

³² RMK I. 33. 3. pld. (A Kézirattárban a 2. pld. van, Oct. Hung. 731.)

³³ Mint e gyűjtemény egyik érdekes példányát először KŐHALMI Béla írta le *Philobiblos* néven: *Todoreszku dr. gyűjteménye*. Könyvtári Szle. 1914. 151. l.

³⁴ OSZK, Régi és ritka nyomtatványok tára, TODORESZKU iratai.

³⁵ AKANTISZ Viktor: *Todoreszku... régi magyar könyvtára*. Bp. 1922. XIII—XIV. l.

tekinthetjük. RANSCHBURG valószínűleg közvetlenül LIST és FRANCKÉtól vásárolta, a katalógus szerint 38 tallérért. NAGY Istvánhoz a JANKOVICH-hagyatékából kerülhetett, bár lehetséges, hogy csak a kéziratosszám rész.

A kéziratosszám után az *F2* levéllel kezdődnek az eredeti levelek, mégpedig egy „A” és „B” példány összeolvasztásából. A lapokat mindkét példányban még az összeolvasztás előtt tintával beszámozták, így egyrészt ennek, másrészt a lapszéli aranyozásnak alapján a levelek világosan elkülöníthetők. A beszámozás idején már mindkét példány hiányos volt. Az összeolvasztást vagy JANKOVICH, vagy NAGY István — akinek bélyegzője mindkét példány levelein megtalálható — végezte a következő módon (kurzív szedéssel jelölve a „B” példány leveleit):

B 2—3 (NAGY István bélyegzője nélkül)

F 2—T 4

V 1—Y 4

Z 1—e 4

f 1—p 3

A *V 1* hátlapján NAGY István jellegzetes írásával: „két levél hibádzik”.

Az „A” példány valamikor KAZINCZY Ferencé volt, amint erről sajátkezű bejegyzése tanúskodik: „Losonczinak neve 41. ízben fordul-elő mindég c vel z nélkül. Kazinczy Ferencz Széphalom, 2d Jun. 1807.” Mivel ez a bejegyzés nyilvánvalóan nem a könyv megszerzésekor történt, arra gondolhatunk, hogy ezt a könyvet 1806-ban, amikor könyvtárát eladta a sárospataki könyvtárnak, visszatartotta. BARCZA József,³⁶ amikor hiányolja, hogy a Sárospatakra került KAZINCZY-könyvtárnak milyen szűkös az RMK anyaga, szintén arra gondol, hogy talán nélkülözhetetlennek tartotta azokat, és nem vált meg tőlük, bár e feltevésre — mondja — levelezésében nem találunk utalást. TINÓRIVAL kapcsolatban mégis van ilyen utalás. 1811. január 12-én írja RUMYNnak, hogy „Tinódi u. Zrinyi gedenke ich selbst aufzunehmen (M[agyar] Rég[iségek]). . . Ich besitze beyde Bücher.”³⁷ Ki akarta tehát adni a *Magyar régiségek és ritkaságok* sorozatban, ezért tartotta meg. Valószínűleg ehhez készült számos lapszéli jegyzete, amelyek közül egyik-másikból a bekötés során levágtak.

A köttetést tehát vagy ő, vagy esetleg utána csináltatták. Az ő kezétől származnak a lapszámok is, amelyek a címlappal, tehát az első jelnélküli ív beszámításával kezdődnek, aminek alapján fel kell tételeznünk, hogy legalább is *e 4*-ig csak az *N 2—3* levél hiányzott a példányából, ezt a hiányt nem is vette figyelembe a beszámozáskor.

A példány a *b 1a* lapon levő bejegyzés szerint előzőleg WAGNER Györgyé volt: „Georgius Wagner Irta 1786 Esztend. . .”. Kiletéről közelebbit nem lehetett felderíteni, talán a KAZINCZYVAL kapcsolatban álló WAGNER Károly történetíró (1732—1790) rokona lehetett, s tollából sok más bejegyzés, „probatio calami” található a lapokon. Minden bizonnyal tőle ered, s így további következtetésekre nem jogosít fel az *S 4a* lapon található és a levágás miatt amúgy is bizonytalan olvasatú bejegyzés: „Probatio Cálamis vel Atramenti Carolus Eszterhazy”. Az *R2a* lapon „1736—1554 = 182” kivonás olvasható; valaki 1736-ban kiszámította, hogy hány éve jelent meg a könyv. Ez a példányban a legrégebb bejegyzés, ismeretlen kéztől származik.

Ennél jóval régebbi, de ismeretlen kéztől származó bejegyzések találhatók a valamikor szintén aranymetszéses kötésben levő „B” példányban is (a legrégebb bejegyzés 1597-ből), amelynek azonban egyetlen possessora sem deríthető ki. E példánynak a *V 1* levélen kezdődő kézírásos lapszámozása (151) tízzel kevesebb, mint az ívjel kívánná, s ezt az eltérést végig megtartja. Eszerint már öt levele hiányzott, amikor bekötötték. Kötetése az aranymetszésből következőre régebben történt, mint az „A” példányé.

³⁶ Kazinczy Ferenc első könyvtára Sárospatakon. II. Magy. Könyvszle. 1963. 98. I.

³⁷ Levelezése. 23. k. Bp. 1960. 189. I.

Ennél tehát inkább elképzelhető, hogy az idők folyamán tönkrement, mint az „A” példánynál. KAZINCZY második gyűjteménye JANKOVICH tulajdonába került, s ennek a gyűjteménynek KAZINCZY által 1808-ban megkezdett jegyzéke ma az Országos Széchényi Könyvtárban található.³⁸ TINÓDI nincs benne. Úgy látszik, ez a mű külön útra került, s felderíthetetlen módon rövid idő alatt tönkrement. (KAZINCZY és NAGY István halála között 30 esztendő sem telt el!) Hogyan történt ez?

Ez a kérdés izgathatta TODORESZKUT is, aki minden bizonnyal arra számított, hogy üzleti spekulációból tartotta valaki vissza a mű többi részét, s előbb-utóbb felbukkan az „A” s talán a „B” példány többi része is az antikvár piacon. Talán így került már birtokába a NAGY István bélyegzője nélküli B 2—3 levél. Másképp nem tudjuk megmagyarázni, hogy ő, aki könyveinek restaurálására annyit áldozott, elhanyagolta ezt az értékes könyvet. Eljárásmódja az volt, hogy először a hiányzó leveleket pótolta, s csak azután kötetett.³⁹ Így egyelőre meghagyta abban a rendkívül díszes, dús vaknyomással ellátott, feltehetően a XVIII. század elejéről származó, s eléggé megviselt, szúrágott táblában, amelybe — mint talán a „B” példány kötéstáblájába? — eléggé primitív módon a heterogén példányt utólag beillesztették, s amelyben ma is található.

Ezekben próbáltuk összeállítani a NAGY István életéről és gyűjtőmunkájáról fel-lelhető és kikövetkeztethető adatokat. Magáról a gyűjteményről, annak jelentőségéről és halála után bekövetkezett sajnálatos sorsáról talán nem lesz érdektelen más alkalommal beszámolni.

KELECSÉNYI ÁKOS

Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés. Míg a nemzetközi könyvcserre igen régi hagyományokra tekint vissza,¹ addig a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés viszonylag későn, nehezen és lassan alakult ki. Az egyes országokon belüli könyvtárak közötti kölcsönzés igénye bár már a XVIII. században jelentkezett, de szélesebb körben a múlt század második felében tudott csak kiterjedélyesedni. Európában először Ausztriában szervezték meg 1883-ban, majd Olaszország, Francia- és Poroszország következett a sorban. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után LENIN kezdeményezésére viszonylag hamar a Szovjetunióban is megkezdik intézményesítését.

Lényegesen nehezebben megoldható feladatot jelentett a nemzetközi könyvkölcsönzés problémája. Első nemzetközi szabályzatát csak az International Federation of Library Associations (IFLA) 1935. évi madridi kongresszusán sikerült elfogadtatni. Végleges szabályzatát az IFLA 1954. évi zágrábi ülésén állapították csak meg.² Ennek a világ minden tudósa által fontosnak tartott kérdésnek a megoldása századunk első éveiben jutott a tervezettség állapotába. Kevesen tudják, hogy bölcsőjénél ott állott a maga korának egyik legkiemelkedőbb tudósa: GOLDZIHHER Ignác is.

GOLDZIHHER kerek tíz éven át foglalkozott ezzel a kérdéssel,³ míg végre 1910-ben nemzetközi fórumok előtt is úgy ahogy dülőre jutott ez az egész tudósvilágot érintő ügy. A kérdés megoldására való törekvés legerőteljesebben a berlini tudományos akadémián jelentkezett, itt fogalmazták meg a nemzetközi könyvkölcsönzés javaslatát és tervezetét, azonban teljességgel hiányzott az a nemzetközi szervezet vagy intézmény, ahol a probléma felvetése egyáltalán megtörténhetett volna.

³⁸ Kézirattár, Oct. Lat. 2.

³⁹ AKANTISZ: I. m. XV. l.

¹ MALLER Sándor: *A nemzetközi kiadványcserre*. Magy. Könyvszle. 1956. 273. l. idézi VATTEMARE, A.: *Report on the subject of international exchanges*. Washington, 1848. KIPP, L.: *The international exchange of publications*. Wakefield, 1950.

² SALLAI István — SEBESTYÉN Géza: *A könyvtáros kézikönyve*. Bp. 1956. 352. l.

³ MTA Főtitkári irattár. 75/1900.

1899. október 9—10-én Wiesbadenben konferenciát tartott tíz tudományos akadémia.⁴ A tárgy egy fontos nemzetközi szervezet, az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége létrehozatalának előkészítése volt. Ez a 10 akadémia az ügy nagy jelentőségére való tekintettel még további 9 akadémiát szólított fel a csatlakozásra. A felszólításnak egyedül a madridi Real Academia de la Historia nem tett eleget, illetőleg nem kívánt egy nemzetközi tudományos szervezet tagja lenni. A szövetség, mely 18 tagból alakult meg: az amszterdami, a bécsi, a berlini, a brüsszeli, a *budapesti*, a krisztianiai, a göttingeni, a kopenhágai, a lipcei szász tudós társaság, a londoni Royal Society, a müncheni, a párizsi Institut de France öt akadémiája közül három (az Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, az Académie des Sciences és az Académie des Sciences morales et politiques), a szentpétervári, a római Academia dei Lincei, a stockholmi és a washingtoni akadémiákat, illetőleg tudományos társaságokat foglalta magában. A Szövetség létrehozatalának történelmi gyökerei messzire, egészen a XVII. századig nyúlnak vissza, amikor BACON az összes nemzetek tudós törekvései központosításának gondolatát felvetette, és amelynek megvalósítására vonatkozóan néhány erőtlen kísérlet a későbbiek során elszórt kezdeményezésekből született is.

Az előkészítő ülést 1900 augusztusában tartották Párizsban,⁵ amelynek eredményeként 1901. április 16—21 között ugyancsak Párizsban az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége megtarthatta első érdemleges közgyűlését. A Magyar Tudományos Akadémiát GOLDZIER Ignác és THAN Károly akadémikusok képviselték.⁶

A Szövetség első közgyűlése kimondta, hogy a szervezet célja a nagy általános tudományos feladatok felismerése és tisztázása, a különböző nemzetek tudományos intézeteinek e téren való összehangolása, anint ezt a francia kormány képviselőjében jelen volt közoktatásügyi miniszter a párizsi I. közgyűlésen kifejezte: „Il faut renverser les cloisons étanches qui les séparent”.

A közgyűlés célja a Szövetség megalakulása, az alapszabályok és a berlini akadémiának az állami könyvtárak és levéltárak anyagának (könyvek és kéziratok) *nemzetközi kölcsönzésére* vonatkozó szabályzat javaslatának megtárgyalása volt.⁷ A Magyar Tudományos Akadémia 1901 márciusában tartott ülésén elvben helyeselte és hozzájárult a berlini akadémia javaslatához, és a kérdés gyakorlati megoldásának Párizsban történő megtárgyalásán való képviselőjével GOLDZIER Ignác akadémikust bízta meg.⁸ A berlini akadémia eredeti javaslatát lényegtelen módosítások után az összes ülés tagjainak többsége a következő formában elfogadta:⁹

„Az Akadémiák Szövetségének határozata a nyomtatványok, kéziratok, stb. kikölcsönzése tárgyában.

A Szövetséges Akadémiák kormányaikra oly irányban érvényesítik befolyásukat, hogy az Akadémiák Könyvtárainak és a többi az egyes kormányoktól saját államuk részéről kijelölt nyilvános könyvtáraknak (levéltáraknak) közvetlenül meg fognak küldetni mindazon nyomtatványok, kéziratok és írományok, amelyek nyomós okokból (pótolhatatlanság, nagyság, alak, külső terjedelem, állapot, kéziratoknál a tartalom, külön szabályok) ki nem kölcsönözhetők.

Egyelőre a következő feltételek állapítottak meg:

1) a kikölcsönző intézet minden egyes esetben kötelezi magát, hogy a megküldött nyomtatványokat, stb. szabályszerűen és tűzmentesen megőrzi.

2) hogy minden kárt és esetleges veszteséget a kikölcsönző könyvtár (levéltár) a megállapított összeg erejéig megtérít; ez összeg a körülmények szerint meghaladhatja a postahivatalnál (vagy más biztosító intézetnél) tett értékevallást.

⁴ Akad. Ért. 1901. 352—53. I. Főtitkári irattár 75/1900; 174/1900; 187/1900; 202/1900; 449/1900.

⁵ Akad. Ért. 1901. 354. I. GOLDZIER I. levelezése. I. doboz; Főtitkári irattár 170/1901.

⁶ Főtitkári irattár 339/1900; 449/1900.

⁷ Főtitkári irattár 547/1900.

⁸ GOLDZIER Ignác kiadatlan levelezése. MTA Könyvtár Keleti Osztály. I. doboz. Főtitkári irattár 166/1901

⁹ Főtitkári irattár 166/1901; 170/1901.

3) hogy a leggondosabb s a megküldésnek egészen megfelelő csomagolásra és visszaküldésre vállalkozik, s a küldeményt a postahivatalnál (vagy valamely biztosító intézetnél) a kikötött biztosítási összeg erejéig biztosítja és egyszersmind kötelezi magát, hogy a kikölcsönző könyvtárból (levéltárból) megszabott idő alatt visszaküldi s a szállítási, valamint biztosítási díjakat megfizeti.

Óhajtandó volna a szállítás megkönnyebbitésére és biztonsága érdekében az illető kormányoknál lépéseket tenni, hogy az efféle küldemények vámentességben részesüljenek, mint ahogy ilyen kedvezményt a németalföldi kormány máris engedélyezett.

Olyan intézetekkel szemben, melyeknél a fentebbi megállapodások keresztülvitele nehézségekbe ütközik, kivételes határozmányok állapíttassanak meg.¹⁰

GOLDZIER Ignác a Magyar Tudományos Akadémia elnökségének 1901. május 20-i ülésén számolt be az Akadémiák Szövetsége 1901 áprilisában tartott üléséről.

A berlini akadémia javaslatának gyakorlati megvalósítása, amelyet GOLDZIER Ignác, mint az Akadémia könyvtári ügyeinek szakértője, fontosságához mérten támogatott, a tudományos világban meglehetősen nagy vihart kavart. Bár a kérdés alapvetően nagy fontosságát minden akadémia elismerte, azonban a visszahúzó tradíciók és a konzervativizmus erősen akadályozta a gyakorlati megvalósítást. Mindenesetre fontos lépést jelentett magának a problémának felvetése és napirendre tűzése is. Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének megalakulása fontos lépéssel vitte előbbre ezt az akkor szinte forradalmian merésznek tűnő ügyet. A Magyar Tudományos Akadémia elnöksége is napirendre tűzte ezt a kérdést; 1901. június 24-én számolt be GOLDZIER Ignác az összes ülésnek a párizsi közgyűlés lefolyásáról és határozatairól. Beszámolójának alapján az összes ülés határozatot hozott,¹¹ amely szerint a kezdeményezést támogatja, és a kéziratok, könyvek stb. nemzetközi kölcsönzésével kapcsolatosan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz pozitív értelmű felterjesztéssel fordul,¹² amelyet a minisztérium helyesléssel, a végső fokon illetékes közös császári és királyi külügyminisztérium diplomatikus óvatossággal fogadott.

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetségének második közgyűlését 1904. május 25–31. között tartották meg Londonban. Ezen a közgyűlésen már a Szövetséghez közben történt csatlakozások folytán 21 akadémia küldöttei vettek részt. Magyarországot ismét GOLDZIER Ignác és THAN Károly képviselték.¹³

GOLDZIER Ignác jelentésében beszámol a nemzetközi kézirat- és könyvkölcsönzés terén az elmúlt három év alatt történekről.¹⁴ A londoni közgyűlés is behatóan foglalkozott ezzel a nagy jelentőségű kérdéssel és a beszámolókból kiderül, hogy a berlini akadémia tudósai „erélyesen vették kezükbe a kéziratok kölcsönzésének ügyét”, és a porosz kormány segítségével számos diplomáciai tárgyalást folytattak a felmerült nehézségek áthidalására és a javaslat elfogadtatására. Ez azonban nem ment simán. Különösen az angol és az olasz könyvtárak részéről jelentkezett nagy ellenállás, „az évszázados hagyományok szentesítette nehézségek” GOLDZIERHET a következő kijelentésre készítetik: „míg még Indiától is könnyen lehet európai tudósnak lakóhelye nyilvános könyvtáraiba kéziratot kapni, addig példának okából a Bodleiana, vagy a British Museum még mindig azt követelik, hogy kézírataik használatára az ember Oxfordba és Londonba utazzék.”¹⁵

GOLDZIER a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében, de a maga nevében is helyesli a berlinieknek azt a törekvését, hogy a kéziratok kölcsönzése egységes nemzetközi szabályok alapján történjék „még pedig az Európa legtöbb könyvtárában már eddig is divó liberális irányban”. A kérdés nehézségét mutatja GOLDZIERnek az a megjegyzése,

¹⁰ *Akad. Ért.* 1901. 408. I. Főtitkári irattár 207/1901.

¹¹ *Akad. Ért.* 1901. 396. I. MTA 1901. jun. 24-i ülés jegyzőkönyvének 150 §-a.

¹² Főtitkári irattár 358/1901; 545/1901.

¹³ Főtitkári irattár 21/1903; 312/1903.

¹⁴ Főtitkári irattár, 332/1904.

¹⁵ *Akad. Ért.* 1904. 479. I.

mely szerint „előrelátható, hogy a régi szabályaik révén hajthatatlanul makacskodó intézetek ellenállásának megtörése a diplomácia elé is nehéz munkát tűz”.

GOLDZIER javasolta, hogy a kezdeményező berlini akadémia — tekintettel a kairói könyvtár kéziratok anyagának nagy fontosságára — az egyiptomi kormányt is vonja bele abba a diplomáciai eljárásba, amelyet az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége megbízásából folytat. (GOLDZIER ugyanis Eötvös Józseftől kapott ösztöndíj segítségével sokáig tanulmányozta a Közel-Keletet, különösen Egyiptomot, és igen jól ismerte annak kéziratok anyagát.)

A kéziratok és könyvek nemzetközi kölcsönzésének kérdése még az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége 1907. május 27 és június 2 között Bécsben tartott harmadik közgyűlésének a napirendjén is szerepelt. GOLDZIER (ez alkalommal is hazánk képviselője volt)¹⁶ beszámolt arról, hogy a „kézirat-kölcsönzés ügyének végleges szabályozása a szellemtudományi szektorhoz volt utalva”.¹⁷ Az 1901-től kezdett erőfeszítések még mindig nem hoztak végleges eredményt. Egyiptom, Anglia, Franciaország, Spanyolország és Oroszország nem járultak hozzá a tervezett egyezmény szövegéhez. Ettől függetlenül a bécsi közgyűlés, mint GOLDZIER jelenti, véglegesen megállapította a hozzájáruló országokra nézve érvényes szabályzatot, amely a kölcsönzés és használat minden részletére kiterjedt „a fényképek eszközlésének módozataira és feltételeire, a kéziratok biztosítására, a vámkezelésre, stb.”

„A Szabályzat magyarázása és alkalmazása körül beállítható kétségek, az előforduló kártérítési esetek elbírálása, úgymint egyéb e szabályzatban előre nem látott eshetőségekre való döntésre a Szövetség egy külön bizottságot hatalmazott fel, melyben leginkább az akadémiai küldöttségek szakértő könyvtárnok és archivárius tagjai foglalnak helyet.”

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége negyedik nagygyűlését Rómában tartotta 1910. május 9 és 15 között. A kéziratok és könyvek nemzetközi kölcsönzésének kérdése itt is napirendre került. GOLDZIER erről ezt jelenti: „ugyancsak e szakosztályhoz Diels a kézirat-kölcsönzés ügyét illető tárgyalások jelen állásáról tett jelentést, melynek eredményét egy mellékletül csatolt nyomtatvány tartalmazza”.¹⁸

Az Akadémiák Nemzetközi Szövetsége legközelebbi nagygyűlését Szentpétervárott tartotta 1913. május 11—18 között.¹⁹ Ezen az ülésen a Magyar Tudományos Akadémiát ASBÓTH és KÖVESLIGETHY akadémikusok képviselték. GOLDZIER távollétét a Szövetség orosz elnöke, NIKITIN sajnálattal említi meg. A nemzetközi könyv- és kézirat-kölcsönzésről ezen az ülésen már nem történik említés.

SCHER TIBOR

¹⁶ Főtitkári irattár 76/1906.

¹⁷ Akad. Ért. 1907. 521. l.

¹⁸ Akad. Ért. 1910. 422. l.

¹⁹ Akad. Ért. 1913. 492—505.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben.

A Magyar Tudományos Akadémia — a Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottság javaslatára — lehetőséget biztosított számomra, hogy 1963. március 14 és április 3 között három hétig cseh- és morvaországi gyűjteményekben kutassak régi, 1712 előtt megjelent magyarországi és magyar nyelvű nyomtatványok után.

Tanulmányutam során az alábbi városok gyűjteményeiben dolgoztam: Praha, Litoměřice, Teplá, Brno, Olomouc, Mikulov és az utolsó napokban Pozsony.

Prágai tartózkodásom egyik fontos eredménye volt a régi cseh és szlovák nyelvű nyomtatványokat regisztráló ún. *Knihopis* szerkesztőségével a kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolat kiépítése. Az *Egyetemi Könyvtár* legértékesebb magyar vonatkozású és ma is külön kezelt gyűjteménye az ún. KUBELIK-SZÉLL könyvtár. SZÉLL Farkas a múlt század második felének neves könyvgyűjtője volt. A híres cseh hegedűművész, KUBELIK, aki nőülés révén jutott ehhez a könyvtárhoz, a prágai Egyetemi Könyvtárnak adta el azt a harmincas években. Az általam átnézett gyűjteményben levő mintegy félszáz RMK között SZÉLL Farkas által már publikált unikum is akad, bár az irodalomból korábban ismert RMK példányoknak csak egy részét sikerült most fellelni. A *strahovi*, volt *premontrei könyvtárban* található az utóbbi évek legértékesebb RMK-lelete, GÁLSZÉCSI énekeskönyvének újabb töredéke. A *Nemzeti Múzeum könyvtárában*, amely a múlt század tudatos bohémikagyűjtése révén jött létre, elsősorban a trencsényi és zsolnai nyomdák cseh nyelvű kiadványai találhatók. Ugyanitt található a több száz csehszlovákiai kastélykönyvtár leltára is, amelyek azonban RMK szempontból általában nem tartalmaznak különösebb érdekességeket.

Litoměřiceben a *püspöki könyvtár* és *Teplában* a *volt premontrei könyvtár* kutatási területem szempontjából igen korlátozott érdekességűnek mutatkozott, mert ott csak a XVII. század végén készült és tömegesen terjesztett nagyszombati jezsuita kiadványokból kerültek elő példányok. Hasonló volt a helyzet *Mikulovban* (Nikolsburg), ahol a DIETRICHSTEIN-könyvtár újabb keletkezésű, miután PÁZMÁNY kortársának, DIETRICHSTEIN kardinálisnak neves gyűjteményét 1647-ben a svédek elvitték.

Brnoban az *Egyetemi Könyvtárban*, ahová a felozlatott délmorvaországi rendházak könyvtára is tartozik, igen jó, nyomdahely szerinti áttekintés is van a régi könyvekről. Így könnyebben volt megállapítható, hogy itt a helyzet az RMK-példányok számát és összetételét illetően — nyilván Magyarország közelsége miatt — valamivel kedvezőbb, mint az előbb felsoroltakban.

Olomouchban az *Állami Tudományos Könyvtárban* (a volt Egyetemi Könyvtárban) ez alkalommal csupán szűrőpróbaszerű vizsgálódások alapján, amelyek során tucatnyi RMK-ra, közöttük viszonylag sok XVI. századi nyomtatványra leltem, meg tudtam állapítani, hogy ebben a gyűjteményben van Cseh- és Morvaországban még a legtöbb lehetőség újabb régi magyarországi nyomtatványokra találni. A török hódoltság idején

ugyanis hazánknak a HABSBERGOKHOZ tartozó területe élénk kapcsolatban állott a morvaországi részekkel, s a II. JÓZSEF korabeli szekularizáció során számos volt egyházi gyűjtemény ebbe az olomouci könyvtárba került.

Az alábbiakban a tavalyi szlovákiai, valamint az idei csehországi utam során talált, eddig ismeretlen régi magyarországi nyomtatványok rövid ismertetését közöljük, amely folytatása a *Magyar Könyvszemle* ez évi 116—120. lapjain megjelent jegyzéknek.

98. Bártfa, (1577) 1578
GERMATEI, Nicolaus: *Ariochus divini Platonis*. 8° [93] lev.
Pozsony, Matica Slovenská
99. Bártfa, 1606
Apologia Protestatio legatorum et ecclesiarum. 4° [4] lev.
Lőcse
100. Pozsony, 1611
Periocha tragicomoediae inscriptae, S. Matthias in scharca... 4° [8] lev.
Prága, Strahov és Nemzeti Múzeum
101. Kassa, 1620
TÜRCK, Sebastian: *Regula Vitae. Dass ist Regel des Lebens*. 4° [2] 42 l., 1 t.
Lőcse
102. Kassa, 1621
TÜRCK, Sebastian: *Requies Abrahe. Dass ist ... Fine ... Leichpredigt ... Melchior Reiners*. 4° [2] 62 l.
Lőcse
103. Lőcse, 1629
BEUCER, Baltasar: *Historia passionis et mortis ... Iesu Christi*. 4° [12] lev.
Prága, Akad.
104. Lőcse, 1635
Gamelia Votiva et beneprecatoria in Solemnitatem Nuptiarum Viri ... Josephi Manda, Rectoris ... Scholae Cibinien. 4° [4] lev.
Lőcse (2 pld.)
105. Lőcse, 1640
Tedis Sacratissimae vere, auspiciatis ... M. Johannis Windisch Leutschovien: Scholae Patriae Rectoris ... 4° [4] lev.
Lőcse
106. Lőcse, 1642
BACHMANN, Balthasar: *Eine Christliche Predigt, bey der leich ... Adam Gigmairs*. 4° [4] lev.
Eperjes.
107. [Lőcse], 1646
F[RÖHLICH], D[avid]: *Loci Communes Poetici*. 4° [4] lev.
Lőcse
108. Lőcse, (1652)
Serta Conubialia In Singularem Decoris ... Johannis Serpilius Junioris ... et Eva Galli. 4° [4] lev.
Lőcse
109. Trencsén, (1655)
INSTITORIS, Johannes: *Dissertatio Politico Theologica De Clericorum potestate. Respondente Samuele Nicletzio*
4° [22] lev.
[Az RMK II. 840. és 841. művek összevont és módosított kiadása.]
Lőcse
110. H. n. 1659
MOLNÁR Gregorius: *Elementa Grammaticae Latinae*. 8° [64] lev.
Lőcse
111. [Lőcse], (1660?)
Vota Nuptialia das ist Hochzeitliche Ehren-wünsche Magno Steinerin Catherinae Brever. 4° [12] lev.
Lőcse
112. [Lőcse, 1662]
(RHELINUS, Johannes): *Ad Nobilissimum Dm. Sponsum Johannem Serpilius ... Ode*. 4° [2] lev.
Lőcse
113. Bártfa, 1663
Jonas Imago Resurrectionis. 8° [8] lev.
Lőcse
114. Lőcse, (1663)
Laetus sub tempore moesto ... Adami Popradii sponsi ... et Susanna Koch. 4° [4] lev.
Lőcse
115. [Lőcse, 1665]
Praeparatio ad Missam Quae dicitur Accessus altaris. 12° [30] lev.
Pozsony, Matica Slovenská [Galgóc]
116. Lőcse, 1665
SERPILIUS, Augustin: *Freudiger Hertenwunsch ... Herrn M. Christian Seelmann ...* 4° [2] lev.
Lőcse
117. [Lőcse], (1666)
KEMMEL, Johannes: *Delineatio Synoptica Oratorii Actus...* 4° [4] lev.
Lőcse
118. Lőcse, 1667
SEELMANN, Christian: *Der von dem Unglück Weggeraffte Seelen...* Gregorius Milleter. 4° [16] lev.
Lőcse
119. Lőcse, 1667
SEELMANN, Christian: *Aller alten Insonderheit Wolbetagten Kirchen-Lehrer Bet- und Danck-Psalm...* 4° [24] lev.
Lőcse

120. Lőcse, (1668)
Euphrosyne Hymenaea in Honorem ... Christiani Seelmanni. 4° [4] lev.
 Lőcse
121. [Lőcse] (1668)
 ΓΑΜΗΛΙΑ *Solennitati Nuptiali ... Christiani Seelmanni ... Anna Euphrosyna ... Fröhlich.* 4° [6] lev.
 Lőcse
122. Lőcse, 1668
 GRAMS, Johannes: *Etwas Deutsch Aus der Leutsch Dem Ehrwürdigen Achtbaren... Zur freundlichen Glückwunschung.* 4° [2] lev.
 Lőcse
123. Lőcse, 1668
 KLESCH, Daniel: *Quod Deus Bene Vortat! Inauguratio novi Rectoris.* 4° [4] lev.
 Lőcse
124. Lőcse, 1668
 SEELMANN, Christian: *Auffmerkung des Worts im CV. Psalm...* 4° [12] lev.
 Lőcse
125. Lőcse, 1668
 SEELMANN, Christian: *Freundliche-Freuden-Begleitung.* 4° [2] lev.
 Lőcse
126. Lőcse, 1668
 SEELMANN, Christian: *Feliciter, Feliciter, Feliciter...* 4° [4] lev.
 Lőcse
127. Lőcse, 1668
 SEELMANN, Christian: *Fröhlicher Schall mit welchen Gott dem allerhöchsten Herrn gejauchzet...* 4° [2] lev.
 Lőcse
128. Lőcse, (1668)
Sera licet sincera tamen Lucrumarum... Christiano Selmanno. 4° [4] lev.
 Lőcse
129. Lőcse, 1669
 BACHIL, Johannes: *Logica evolutam Logices Naturam...* 4° [10] lev.
 Lőcse
130. Lőcse, [1669]
Frisch Obst auf die Halligantz-Sonntagische Hochzeit. 4° [2] lev.
 Lőcse
131. Lőcse, 1669
 GORSCKI, Andreas: *Liebliches Rauchwerck. Jungfr. Susanna Schuberin.* 4° [6] lev.
 Lőcse
132. Bártfa, 1670
 (POMARIUS, Samuel): *Christlicher Wahl- und Neu-Jahr-Wunsch.* 8° 36 l.
 Lőcse
133. Lőcse, 1670
 ALANDA, Barthol: *Pulchralia, das ist Allerhand Schöne Waaren..* 4° [6] lev.
 Lőcse
134. Lőcse, 1671
 CORVATH, Johannes: *Von Gott dem Ersten...* 4° [2] lev.
 Lőcse
135. [Lőcse, 1671]
 [Kalender, deutsch auf 1671.] 16°
 Lőcse (tőredék)
136. Lőcse, 1671
 MEISSNER, Joh. Mart.: *Tedae Nuptiales oder Hochzeitlichen...* 4° [?] lev.
 Lőcse
137. [Lőcse,] 1671
 MEISSNER, Joh. Mart.: *Geistliche und Weltliche Gedancken.* 4° [4] lev.
 Lőcse
138. [Lőcse,] (1672)
 KLESCH, Cristophorus Daniel: *Immanuel! Lux Sub Cruce... Michaeli Wirthio... Catherina Elisabetha...*
Klesch. 4° [4] lev.
 Lőcse
139. Lőcse, 1672
 KLESCH, Daniel: *Quod Deus bene vortat.* 4° [2] lev.
 Lőcse
140. Lőcse, 1672
Leutschoviensis Gymnasii Auspicium. 4° [?] lev.
 Lőcse
141. [Lőcse?], 1672
 MARCI, Johannes: *ΕΡΩΣ Κ ΚΑΕΟΣ h. e. Amor et Honor.* 4° [2] lev.
 Lőcse
142. Lőcse, (1672)
IΠΟΠΗΜΗΤΙΚΟΝ in honorem... Jacobo Rösero. 4° [4] lev.
 Lőcse.
143. Lőcse, 1672
 SARTORIUS, Johann: *Kurze Leich-Predigt.* 4° [14] lev.
 Lőcse
144. Lőcse, 1672
 DEBRECENI Péter: *Tizenkét idvességes elmélkedések.* 12° [12] 450 [6] l.
 Lőcse
145. [Lőcse], 1672
 HAIN, Caspar: *Schlechte und Recte.* 4° [?] lev.
 Lőcse
146. Lőcse, 1673
 FRÖHLICH, Mathias: *Luctus Georgi- Monatus ob Crucem Domesticam Kleschianam...* 4° [4] lev.
 Lőcse

147. Lőcse, 1673
KLESCH, Daniel: *Hertz-Bruderliches Mitleiden*. 4° [4] lev.
Lőcse
148. Lőcse, 1687
Als der Edle und gefahrte Jüngling Johannes Ujhazy Die Studia und Leutschau verliert und sich nach Leiptzig begab... 4° [4] lev.
Lőcse
149. [Lőcse], 1689
SERPILIUS, Georgius: *En Prisma Amoris. Das ist der erjagte Venus-Schild*. 4° [4] lev.
Lőcse
150. Nagyszombat, 1700
ALVAREZ, Emmanuel: *Institutionum grammaticarum liber III*. 16° 96 l.
Pozsony, Matica Slovenská
151. [Lőcse? XVII. sz. — 1671 évek között]
SCHWAB Johannes: *Testa Hymenaeia. Quae parat vir nobilis, Pudens...* 4° [4] lev.
Lőcse
152. [Brassó?, XVII. század?]
LUTHER, Martin: *Catechesis minor*, lat. et. germ. 8° [32] lev.
[Nem II. 846!]
Lőcse (töredék)
153. Lőcse, [XVII. század]
Balassi Matthaeus... Michael Triumphans, Sanctus Franciscus cujus vestigia secutus Doctor. Seraphicus de Diabolo Mundo. Carne; gloriosissime Triumphavit... 4° [2] lev.
Lőcse
154. Lőcse, 1701
UJHAZY, Samuel: *Tragoedia Vitae humanae...* 4° [?] lev.
Lőcse
155. Nagyszombat, 1702
CANISIUS Petrus: *Catechismus Latino-Ungaricus*. 8° 78 l.
Lőcse
156. Bártfa, 1707
Neuer Kalender auff das Jahr... 1707. 12° [40] lev.
Lőcse
157. Lőcse, [1711]
BAUCKENS, Valentin: *Neuer Haus- und Wirthschaffts Calender. Auf das Jahr 1712*. 16° [40] lev.
Lőcse

BORSA GEDEON

Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása. Azt a tény, hogy GÁLSZÉCSI István énekeskönyve — az első magyar protestáns énekeskönyv, egyúttal az első magyar hangjegyes nyomtatvány — nemcsak egy, hanem két kiadást ért, eddig sem irodalomtörténeti, sem könyvészeti, sem egyéb szempontból nem méltányoltuk eléggé. Sőt azt mondhatjuk: néhány halvány utalást nem számítva, ez a második kiadás hazai irodalmunkban szinte teljesen ismeretlen. Az is különös, hogy bár az 1. kiadás mindkét korábbi töredékét felfedezésük után hamarosan közzétették, e 2. kiadás töredékének közzétételére évtizedek óta sem került sor.

Most *fényképmásolatban* közöljük a 2. kiadás fennmaradt töredékét, szembeállítva az 1. kiadásból ismert töredékek megfelelő részével. A tudományos kutatást elsősorban ezzel a *forrásközléssel* kívánjuk szolgálni. Egyéb megjegyzéseinkkel inkább csak e becses dokumentum *jelentőségére* s a vele kapcsolatos *kérdésekre* szeretnők felhívni a figyelmet.

Először röviden összegezzük GÁLSZÉCSI Istvánra, életére és működésére, közelebb-ről énekeskönyve 1. kiadására vonatkozó ismereteinket.

GÁLSZÉCSI Istvánról, a hazai reformáció egyik legelső munkásáról oly keveset tudunk, hogy ha mindazt felidézzük, amit vele kapcsolatban a kutatás eddig felderített, akkor is csak lexikonszerű rövidséggel szólhatunk róla. Valószínűleg a Zemplén megyei Gálszécsen született, bár vezetéknevét — úgy látszik — ő nem pusztán a születéséről vette, mint annyi más reformátortársa, hanem ott honos ősi nemzetségétől örökölte. Itthon elkezdett tanulmányait 1524-től a bécsi, 1527-től a krakkói egyetemen folytatta. Baccalaureusi címmel tért haza s talán Kassán vagy inkább Abaújszántón működött, ahol hamarosan a reformáció híve lett. Ennek forrásához vágyva ő is Wittenbergbe ment 1532-ben, s ott magisteri címet szerzett. Először Gálszécsen volt iskolamester, azután a Tiszántúl, Gyulán fejtett ki reformátori tevékenységet. Mindkét, töredékben fennmaradt művét — énekes és hittani könyvecskjét — még Gálszécsen írta. Ez utóbbinak

végén említett tervét („Rövid nap, ha életemet Isten meghosszabbítandja, és ennyi schoolai gondoktól megszabadítand, ezekről nagyobb könyvet írok, hol mindeneket sok helyekkel megbizonyítok”) már aligha válthatta valóra, mert 1543 táján meghalt. BATIZI András 1543—45 közt megjelent kátéja előszavában úgy emlékezik meg róla, mint immár Istenben nyugvó mesteréről.¹

Énekeskönyvének 1. kiadása 1536-ban Krakkóban jelent meg *Kegyes énekekrül és keresztyén hitrül rövid könyvecske* címmel, nyolcadrét nagyságban, 2 fametszettel és hangjegyekkel (RMK I. 8 és SZTRIPSZKY 1796a). Századokon át lappangott, s csak töredékekben maradt ránk. Először 4 levél (A2—3 és 6—7), utóbb az egész első ív (A1—8 lev.) került elő régi könyvtáblákból kiáztatva. Előbbit ERDÉLYI Pál, utóbbit DIVÉKY Adorján tette közzé hasonmásban és ismertette (*Magy. Könyvszle.* 1887. 215—225. l. 1911. 10—13. l.). A nyomtatás helyét, évét és a nyomdász nevét a címlap nem közli ugyan, de nyomdászattörténeiseink határozottan megállapították, hogy ez is a krakkói VIKTOR Jeromos műhelyéből került ki, éppúgy, mint KOMJÁTI Benedek SZENT PÁL levelei-fordítása 1533-ban s OZORAI Imre *Krisztusról és az ő egyházáról s az antikrisztusról és annak egyházáról* c. műve 1535-ben. A megjelenés évét szintén határozottan vehetjük 1536-nak, mert a PERÉNYI Péterhez szóló ajánlólevél ez év Ambrus-napján, tehát ápr. 4-én kelt, s a reformáció századának énekeskönyveit 1602-ben gondosan számbavevő SZILVÁS-UJFALVI Imre is 1536-ra teszi a kiadás évét.

A négylapos ajánlólevél (melyből itt csak két lapot közlünk fényképmásolatban) világosan tükrözi a reformáció alapigazságait: „... hirdetünk csak Jézus Krisztusban való hitnek általa embereket üdvözülni”; „a hit leszen mibennünk nem misének, hanem Istennek igéjének hallásából”; „a Szentírásból szerzék egynéhány énekeket községnak tanításáért. . . És nemcsak szent Pál parancsolja érthető nyelven élni szentegyházban, de emberi törvények szerint is eképpen szereztetett. Ne láttassék tehát senkinek magyar nyelven való éneklés a szentegyházban szidalmazandónak lennie, mert az értetlenek (vagyis: amiket nem értünk) mibennünk nem cselekednek, de az értettek minket gerjesztenek félelemre, hitre és egyéb kegyes indulatokra.” (A2—3 lev.)

Az ismeretlen terjedelmű műből eddig ismert három ének — a Tízparancsolatról, a Hiszekegyről és az úrvacsoráról (ez utóbbinak vége hiányzik) — LUTHER énekeinek némileg kibővített, rímtelen s az első kezdés folytán nehézkes, darabos fordítása. (*Dis sind die heylgen zehh gebott*, LUTHER művei weimari kiadásában 35. köt. 135. és 426. l.; *Das Deutsche patrem : Wyr gleuben all an eynen Gott*, uo. 172. és 451. l.; *Jhesus Christus unser Heiland*, uo. 142. és 435. l.) A töredékekből kibetűzhető versek túlnyomó részét közölte és LUTHER énekeinek szövegével egybevetette SZILÁDY Áron (*Irodalomtört.* Közl. 1911. 373—376. l.).

Az olvasókhöz írt köszöntésben GÁLSZÉCSI maga is szerényen megvallja verselése és egész műve gyarlóságait. Sőt utasítást ad arra az esetre, hogy ha a szöveg és a „nóták” nem egyeznének: „egy nótán teljesítsétek azokat be”, ami úgy értendő, hogy vagy több szótagot kell ugyanarra a hangjegyre énekelni, vagy több hangjegyet kell egy szótagra melizmává alakítani. (Lásd erről legújabban CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. c. munkáját, passim. Uo. hasonmásban a címlap, az olvasókhöz intézett ajánlás és a hangjegyes lapok is közölve.) Egyébként nemcsak a szöveg, hanem a dallamok is szoros kapcsolatot mutatnak LUTHER énekeivel. De nem mindegyik olyan közvetlenül, mint ahogyan korábban gondolták. TI. PÁYR Sándor még ezt írta: „Gálszécsi hangjegyeit összehasonlítottam a weimari Luther-kiadásban közölt eredetiekkel s mind a három megegyezik teljesen. Tehát egyenesen Luther énekesköny-

¹ Vö. PÉTER Mihály: *Gálszécsi István és működésének első nyomai*. Prot. Szle. 1913. 246—255. l. — ZOVÁNYI Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp. 1922. 114. l. — Uő: *Cikkei a Theol. Lexikon részére*. Bp. 1940. (GÁLSZÉCSI és PERÉNYI címszó alatt.)

veiből vannak átvéve. (Weim. 35. k. 495. és 513.)". (*Theol. Szle.* 1927. 26. l.) Ezzel szemben érdekes CSOMASZ TÓTH Kálmánnak az a megállapítása, hogy az úrvacsoráról szóló énekben — amelynek LUTHER ilyen címet adott: *Szent Husz János kijavított éneke* — „Gálszécsi nem a német mintákat utánozza”, hanem a korábbi latin szövegű dallamhoz, meg a cseh variánsokhoz áll közelebb. „Ezért — úgymond — kétszeresen sajnálatosnak ítéljük, hogy úttörő énekeskönyvből több dallam nem maradt ránk, mert minden valószínűség szerint az ő dallamai — bármilyen mennyiségű volt teljes anyaga — igen sok tanulságot nyújthatnának a mai kutatás részére” (*I. m.* 425. l.). Ugyanő így summázza GÁLSZÉCSI énekeskönyvének jelentőségét: „Ez volt az első és egyetlen dallamokat is tartalmazó XVI. századi magyar egyházi népénekeskönyv” (*Uo.* 80. l.).

MEŠTIAN és BREDÁR csehszlovákiai kutatók révén örömmel értesültünk róla legújabban, hogy a strahovi könyvtárban 1962-ben további töredékek kerültek elő GÁLSZÉCSI énekeskönyvből, amelyek négy-öt további énekről adnak teljes vagy töredékes képet. E töredékekről határozottan megállapítható, hogy nem a minket most foglalkoztató 2., hanem még az 1. kiadásból valók. De publikálásukat annál nagyobb érdeklődéssel várjuk!

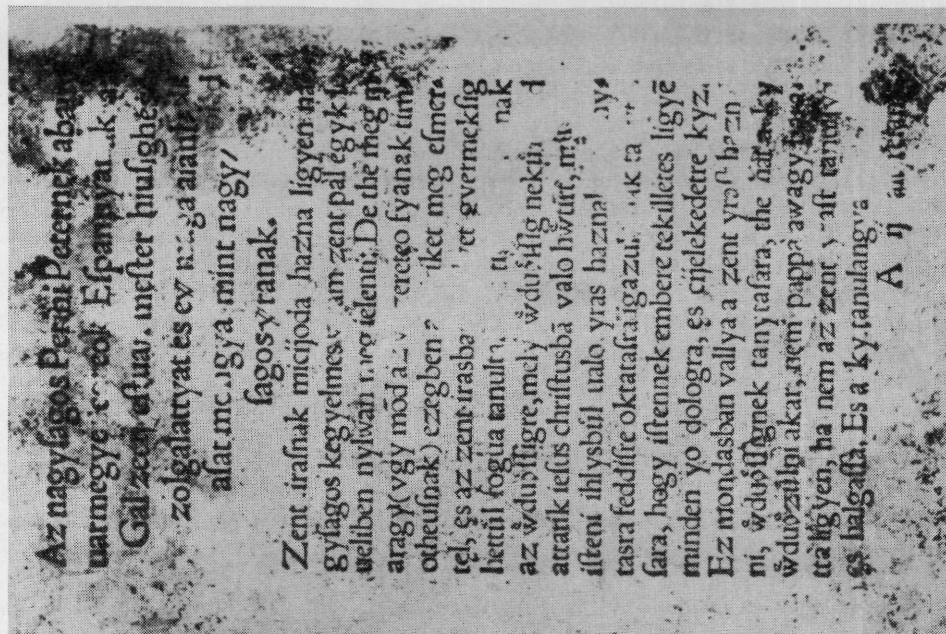
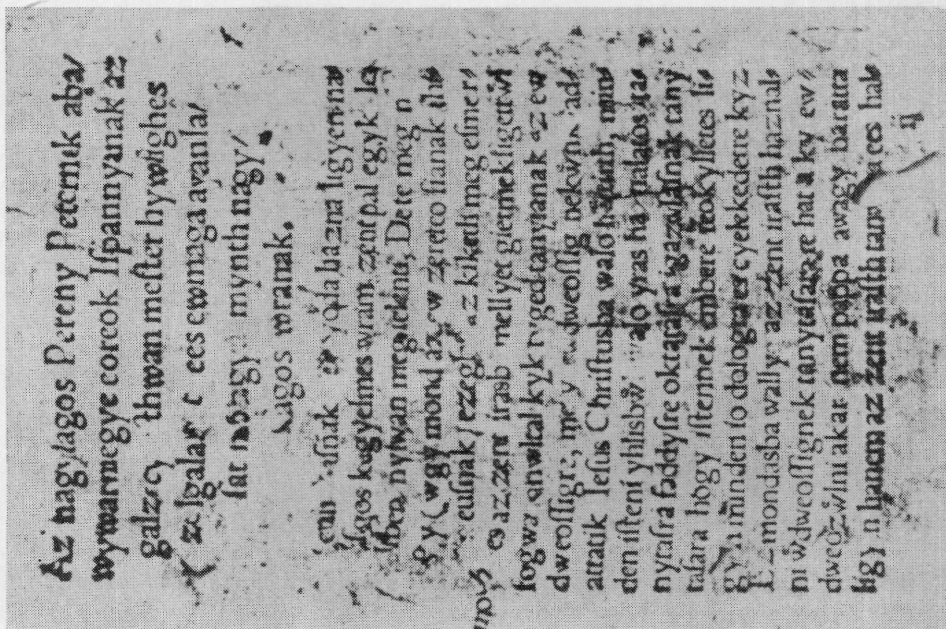
A második kiadás négy lap terjedelmű töredéke az 1928-i krakkói lengyel—magyar kiállításon bukkant fel. Ez is könyvtáblából kerülhetett elő. A kiállítás lengyel nyelvű katalógusa (*Biblioteka Jagiellońska, Katalog wystawy rękopisów i druków polsko — węgierskich XV i XVI wieku.* Kraków, 1928. No. 16. és függelék Tabl. V.) világosan megállapítja, hogy ez más kiadás, mint a DIVÉKY által 1911-ben közzétett töredék. A katalógus magyar ismertetése azonban (*Magy. Nyelv.* 1929. 62—63. l.) s ennek alapján maga HORVÁTH János is (*A reformáció jegyében* 2. kiad. Bp. 1957. 486. l.) csak bizonyos különbségekre utal, de nem szögezi le, hogy 2. kiadásról van szó. Egyedül GULYÁS Pál gondolt arra, hogy itt az elsőt bizonyára hamarosan követő 2. kiadással van dolgunk. (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931. 35. és 259. l.)

Ellenben némileg a lengyel katalógus is téved, amikor azt állítja, hogy ebben a töredékben az A2 és A7 levél van előttünk. Valóban így állna a dolog, ha a szedéstükröket a nyomás előtt a helyes sorrendben állították volna össze. De nem így történt. Ugyanis az egyik levél valóban az 1. kiadás A2 levele recto és verso lapjának felel meg; viszont a másik levélen az 1. kiadás A6 levele elülső lapjának és A7 levele elülső lapjának megfelelő szöveget találjuk, mégpedig fordított sorrendben. Ehhez a meglepetéshez járul még az a különös körülmény, hogy az A2-nek megfelelő levél egyik lapja alján Aij, a másik lapja alján Aiiij jelzést találunk. Ezek alapján azt kell feltételeznünk, hogy ez a töredék Gálszécsi énekeskönyve 2. kiadásának próbanyomata, amelyen a lapok sorrendjét s részben jelzését is eltévesztették. Másképpen elképzelhetetlen egyrészt a levéljelzés téves egymásutánja (Aij és Aiiij) ugyanannak a levélnek két lapján, másrészt az A7 recto és A6 recto lapoknak egyazon levél két lapjaként való jelentkezése. [Megjegyzendő, hogy a 2. kiadásnak ez a töredéke — amint azt kérésre dr. MAKKAI László pár évvel ezelőtt egyik krakkói útja alkalmával személyes szemrevétele alapján megállapította — papíryanagában is egybefüggő két levélből áll!]

De mik a bizonyítékaink arra, hogy csakugyan egy másik, az 1536-inál későbbi kiadás darabkája ez, ha mindjárt próbanyomás formájában is? A mellékelt hasonmások egybevetése alapján bárki meggyőződhetik róla, hogy az eddig ismert két (ti. ERDÉLYI és DIVÉKY által közzétett) töredéktől ez az 1928-ban felbukkant töredék részint nyomási tükrében, a sorok számában és szedésében, továbbá a helyesírásban, illetve hangalakokban, sőt betűtípusaiban is olyan eltéréseket mutat, amelyek ezt kétségtelenné teszik.

Először figyeljük meg az egyezéseket: bizonyos szórendi és hangalaki különbségektől eltekintve a két szöveg nemcsak szó szerint, de szinte szótagig menően azonos. A 2. kiadás az 1. kiadásnak a szövegében lényeges változtatást nem eszközölt; hangjegyeiben pedig

1. ábra
1. kiadás
A2 recto

2. ábra
2. kiadás
A2 recto

teljesen az 1. kiadást vette át, minden változtatás nélkül annak kottás metszeteit használta fel.

E nagyarányú egyezés mellett a következő *különbségeket* figyelhetjük meg:

Az említett lapok *nyomási tükör, szövegbeli terjedelem és szedés szempontjából* csak nagyjában, de korántsem tökéletesen egyeznek.

Az *A2 recto* lapon az 1. kiadásban 23 sort és a 24. sorban *Aij* jelzést találunk, a 2. kiadásban pedig 24 sort s a 25-ben az *Aij* mellett „alt reank” őrszavakat, úgyhogy a szedés csak az ajánlólevél címsorának és szövegének 2—2 kezdősorában felel meg egymásnak, egyébként úgy eltolódik, hogy a 2. kiadásban már az 1. kiadás *A2 verso* lapjának első sora is nagyrészt átkerül az elülső lapra. Ez az eltolódás folytatódik az *A2 verso* lapon is, úgyhogy a 2. kiadás néhány szóval (talán 6 szótaggal) és a 26. sorban szedett (s mint már említettük: téves) *Aij* jelzéssel, meg kétszótagos őrszavával („ber az”) továbbmegy az 1. kiadás szövegénél. Egyébként az őrszót nem számítva ezen a lapon mindkét kiadásban 25 sort szedtek, sőt a lap közepén 3 sorban a szedett szöveg soreleje és sorvége is összetalálkozik. (Jóllehet a 2. kiadás, egyszerűbb helyesírása folytán, kevesebb betűvel él, mint az 1., ezen a lapon az azonos sorszám mellett azért nem növekedett jelentősebben a szedésbeli eltolódás, mert az egyik bibliai utalást az 1. kiadás a legelső sorban „Ro.” rövidítéssel jelzi, a 2. kiadás viszont az utolsó előtti sorban teljesen kiírja: „Romanos”). Hasonló szedésbeli eltolódást észlelhetünk az *A6 recto* lapon, ami azért feltűnő és nevezetes, mert *itt azonos kotta alá végeredményében 5 szótaggal több került a 2. kiadásban*; ez az 5 szótag („gondot visel mint”) az 1. kiadásban az *A6* versón szerepelt, az ott közölt hangjegyek alatt. (Ez egyébként nagyon szemléltető és jellemző példa első nyomtatott énekeskönyvünknek a szerzője által is beismert kezdetlegességére!) Az *A7 recto* lap a szövegmennyiség szempontjából egyezést mutat, a sorok száma is azonos, ellenben az egyes sorokban közölt szövegrészek csak 3 esetben (az 1., a 4. és a legelső sorban) felelnek meg egymásnak, nem is szólva a lépten-nyomon mutatkozó helyesírásbeli s az itt különösen szembeszökő betűtípusbeli eltérésekről.

A *betűtípusbeli és helyesírási különbségekről* (a teljesség igénye nélkül) a következőket említjük:

Az 1. kiadás itt-ott használ *gót betűket*, amelyeket a 2. már *latin* betűkkel helyettesít. Így az ajánlás címsoraiban 6 alkalommal találunk gót *w-t* az *u* vagy *v* jelölésére, amit a 2. kiadás vagy egyszerű *u*-val, vagy áthúzott *v*-vel pótol. Az *ü* hang jelzésére az 1. kiadásban néhányszor gótikus *petit ü* szolgál, többnyire félsorral magasabban szedve. A *Krisztusnak vacsorájáról való ének* címében az 1. kiadás az első sort gót betűkkel adja, a 2. kiadás pedig csupa latin nagybetűkkel. A 2. kiadás is használ azonban — kiegészítőül — gót betűket (az *ü* jelzésére, a primitívebb *eo* helyett; és az *ü* jelzésére *ü* vagy *eü* helyett). — Az 1. kiadás egyáltalában nem alkalmazza az ún. *horgas e* (*e*) betűt az *e* hang jelzésére, hanem inkább két *e*-betűt szed (pl. az *és* kötőszóban), a 2. kiadás ellenben gyakran él a horgas *e* betűvel. — Az 1. kiadás itt vizsgált töredék részében a *tilde* (vagyis az *n* hangnak a megelőző magánhangzóra írt hullámvonallal való jelzése) csak kétszer fordul elő, a 2.-ban legalább hétszer.

Helyesírási szempontból azt mondhatjuk: *egészében véve a 2. kiadás jóval fejlettebb az elsőnél.*

Ez megfigyelhető a magánhangzók jelölésében: Az *á* hang jelzésére a 2. kiadás néhány esetben a francia „accent grave”-hoz hasonló, tehát előre dőlt ékezzettel ellátott *à* betűt használ (pàl, pappà, barattà); ilyet az 1. kiadásban nem találunk. — Az *i* hangnak *i*-vel vagy *y*-nal jelölése mindkét szövegben elég vegyesen történik, de egészében véve a 2. kiadás határozott haladást mutat az egyszerűség felé (pl. mynth — mint, kyk — kik, tyged — tighed, feddysre — feddisre, teokylletes — tekilletes, lennye — lennie, christusyrt(h) és más -yrt(h) végződésben többnyire: -irt stb.). Ellenben: fianak — fyanak, irasth —

reánk kik hirdetünk embereket wdur
 zini csak icsus xristusban való hirtnek
 ala, mert hallja a zent irasbol hogy ch
 icsus xristus adattott ligen nekünk
 zensighül, zentisghül, igazulafül, és
 valmagul, és nem mond etrekekeknek
 zentünk kik hirdetünk bünöcsnek
 ingyen való szabadulast cordögüül, bündöl
 eshalaltul, kik hirdetjük xristust mw zé
 usghünknek, elgitelünknek, engieztelön
 knek, wdud zirconknak és egyetlen egy
 keozbe taronknak lennie, kik hirdetjük
 xristusfit bocjattati meg nekünk mindé
 bwneket, xristus által mwznet meg iga
 zultatni, és xristusfit adattati nekünk
 az eorök életet ingyen csak hogy higgy
 uk ezeket nekünk adattati xristusfit. In
 gyen azirt mondom, mert az teorinis hir
 deti bwneknek: bocjanatsyat de nem.
 ingyen hanem, tekkilet: enghedelmeffig
 hunk, és teosinnék be tellyesynit,
 de ma helyen az teosint be nem telly
 esnek, az teosinnak mondafa zentni,
 en az vgy teosinnak mondafa zentni,
 teosinnak mondafa zentni. Romanos
 teosinnak mondafa zentni. A ij ber az

3. ábra
 1. kiadás
 A2 verso

gassa, És a kyanwaga va nem kyalid re
 yánk kik hirdetünk csak Jctus Xristusba
 való hirtnek által embereket wdur o zóni,
 mert hallja a zent irasbol hogy csak icsus
 Xristus nekünk adattott ligen nekünk
 zensighül, zentisghül, igazulafül, és valmagul, és
 nem mond etrekekeknek lenni mwznetük
 kik hirdetünk be wnöcsöknek ingyen ch
 to szabadulast cordögüül, bündöl és hal
 lakot, kik hirdetjük Xristusfit mw zé
 usghünknek, elgitelünknek, engieztelön
 knek, wdud zirconknak és egyetlen egy
 keozbe taronknak lenni ye kik hirdetjük
 xristusfit bocjanatni meg nekünk mindé
 bwneket, Xristus által mwznetük meg
 igazultatni. És Xristusfit adattati nek
 ük az eorök életet ingyen csak hogy hi
 gyük ezeket nekünk adattati Xristusfit.
 Ingyen azirt mondom maerth az teorinis
 hirdeti be wnöcsöknek bocjanatsyat de
 ingyen hanem tekkilet és enghedelmeffig
 kyt és teosinnék be tellyesynit
 re hogy az teosinnak be nem tellyet
 ük zent vlnak mondafa zentni.
 dolog () y mond Ro. v. 1 az len
 wd

4. ábra
 2. kiadás
 A2 verso

yrast stb. — Az *ö* hang jelölésében az 1. kiadásban *eo* a jellemző és domináló, a 2. kiadásban *ő*, bár itt szintén előfordul néhányszor az *eo* forma is. Ehhez hasonló az *ü* hang jelölése, mely az 1. kiadásban a komplikáltabb *ew* formában sűrűn, *ű*-vel gyakran, petit gótikus *ű*-vel néhányszor található; a 2. kiadásban szintén gyakori még az *ű* is, de nem ez a jellemző és uralkodó benne, hanem az *ű*. — Az *u* és *v* hang jelzésére a 2. kiadás, ha nem is mindig, de általában már nem *w*-t hanem egyszerű *u*-t használ.

A mássalhangzók írásmódjában ezeket a különbségeket találjuk szembeszökőnek: A *cs* jelölése az 1. kiadásban *cy*, a 2.-ban *cij* betűcsoporttal történik. A *gy* betűt a 2. kiadás (egy kivétellel) már nem *gi*-vel írja, ami az 1. kiadásban még többször előfordul. A *h* betűt „fölsőlegesen” a *t* mellett az 1. kiadás jóval többször írja, mint a 2. (Így az „írást, kiált, mint, kiket, minket, szabadulást, Krisztusirt, ilet, biztat, mert, igazgat” stb. szók végén és gyakran szóközben is. Ellenben a „te” és „tehát” szó írásában az 1. kiadás a „módernebb!”) A *j* hangot mindkét kiadás vegyesen *y* vagy *i* betűvel jelöli, úgy azonban, hogy többszöri egyezés mellett (abauy, ielenti, vigasztaloya stb.) az egyik *y*-t ír, ahol a másik *i*-t, és fordítva (ayanlasat — ajanlasat, io — yo stb.). Érdekes, hogy a *reánk* szóban benne rezgő *j* hangot az 1. kiadás még jelölte (*reyank*), a 2. már nem (*reank*). A palatálisán asszimilálódó *j*-t mindkét kiadás fonetikuson írja, egyszerű vagy kettőzött diftonussal (szolgálattyát, mongya, vallya stb.). — Ki ne látna *határozott korrekciót és haladást* pl. az ilyen különbségekben: *wissel* — *visel*, *ördöktül* — *ördögtül*, *wttan* — *utan*? Vagy abban, hogy a 2. kiadás kipótol olyan betűket, amelyek az 1. kiadásból akár sajtóhiba, akár pontatlanabb írásmód miatt kimaradtak (*t* a „szentsigül” szóban, *e* hang a „teljesítésirt” szóban)?

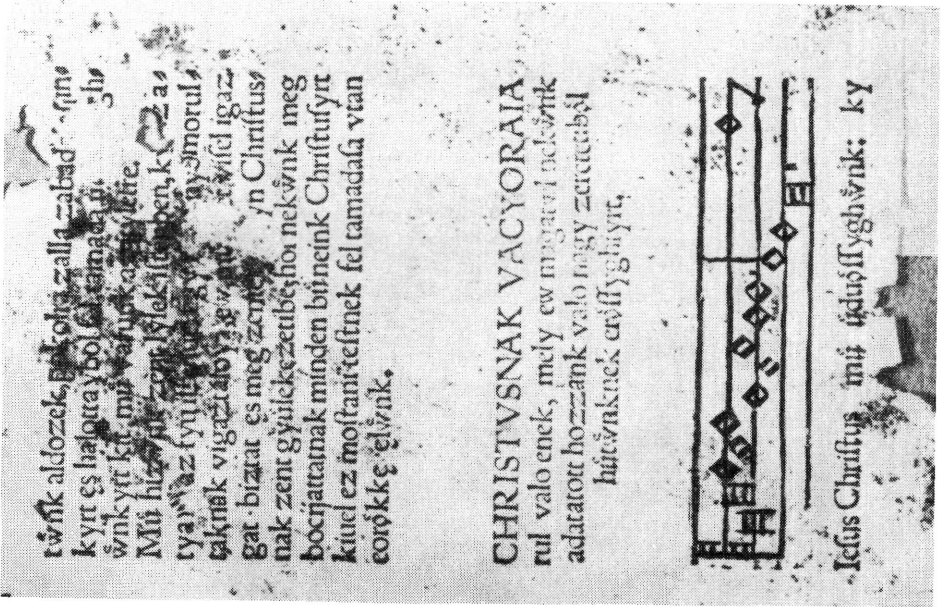
Ezeket a helyesírásbeli különbségeket s a bennük általánosságban mutatkozó fejlődést még számos további példával is szemléltethetjük. Viszont van néhány olyan — az előbbiekhöz képest elenyészően csekély számú — mozzanat is, amely az 1. kiadás helyesírásához képest a 2. kiadásban *visszaesést* vagy legalábbis sajtóhibát, nyomtatási gondatlanságot mutat. A fentebbiekben ezekre is utaltunk, szintén a teljesség igénye nélkül. Megemlítjük még, hogy a *g* mellett a *h* betű „fölsőleges” használata az 1. kiadásban mindössze hatszor jelentkezik, míg a 2.-ban legalább tizenegyszer, (ami ilyen kisterjedelmű szövegben szintén elég jelentős különbségnek számít). De a 2. kiadásban érdekes törvényszerűségként figyelhető meg, hogy mindig magas magánhangzó (*e*, *ü*) vagy legalábbis *i* következik utána (gyermeksighettül, enghedelmessighünkirt, erőssyghiyrt stb.), ellenben az 1. kiadás egyesén él vele (igazghat, meghszentel).

A *nyelvjárás* ebben a kiadásban is erőteljesen *i-ző* maradt. Köztudomású, hogy GÁLSZÉCSI írásai a XVI. század legjellegzetesebben *i-ző* nyelvjárású nyomtatványai közé tartoznak. S a 2. kiadás egy-két ponton — PERÉNYI nevének PERINI-ként írásában s az „eligtitelünknek” szóban — mintha még fokozná is ezt a sajátosságot. Viszont ispán helyett *espánt* mond, ami azonban — szorosan véve — nem tekinthető a jellegzetes ízés gyöngülésének. Ellenben az 1. kiadás „iletet” szava helyett egy alkalommal „életet” mond. Ez is azt mutatja, hogy *mint általában az írásmódban, úgy ebben sincs teljes és kiforrott következetesség, hanem inkább csak viszonylagos sajátosság.*

Nyelvészeink bizonyára további érdekességeket is észlelhetnek a két kiadás töredékeinek egybevetésekor. (Kár, hogy MOLNÁR József, aki *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelvre a XVI. században* c. nagyszabású értekezésében célkitűzése szerint az 1576-ig megjelent összes magyar nyomtatványokra ki akarta terjeszteni vizsgálódását, GÁLSZÉCSI műveit, így ezt a töredéket is, melynek mikrofilmje mind a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, mind az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtárában rendelkezésünkre áll, figyelmen kívül hagyta. Pedig az összehasonlítás éppen témája szempontjából tanulságos megfigyelésekre adhatott volna alkalmat.) A magunk részéről azt az általános benyomást szereztük, hogy GÁLSZÉCSI énekeskönyvé-

5. ábra
2. kiadás
A7 recto

6. ábra
2. kiadás
A6 recto

nek 1. kiadását leginkább OZORAI vitairatának 1. kiadásával (RMK I. 5.), 2. kiadását pedig ugyanannak 2. kiadásával (RMK I. 18.) lehetne párhuzamba állítani. Mintha GÁLSZÉCSI énekeskönyvének mindkét kiadása OZORAI művének ugyancsak VIETORNÁL megjelent két kiadása (1535 és 1546) közé esnék, mégpedig nemcsak idői, hanem helyesírástörténeti szempontból is. [CSOMASZ TÓTH Kálmán, akinek figyelmét bátorkodtam annak idején GÁLSZÉCSI énekeskönyvének 2. kiadására s e megfigyelésemre is felhívni, kissé homályosan utalt erre *Pótlásában. I. m. 704. l.*]

Megfigyelhetünk két szórendi különbséget is, mely arra mutat, hogy a 2. kiadás a helyes hangszólalásnak megfelelően változtatott a szórenden. Mindkét változtatást ugyanabban a mondatban a „csak Jézus Krisztus” szavaknak még erőteljesebb és értelem-szerűbb kiemelése érdekében eszközölte. (Vö. az A2 lev. verso lapjának tetején az első 4—5 sorban.)

Azt már fentebb megállapítottuk, hogy a *hangjegyekben* semmi különbséget sem találunk: mindkét kiadásban ugyanazt a kottametszet-anyagot használták fel. Így ebben a vonatkozásban ez a 2. kiadásból való töredék semmi újat nem nyújt, csupán a kották alá írt szöveg eltolódásával sajtóságosan illusztrálja a nyomtatási technika és a kiadvány kezdetlegességét (amin talán a 2. kiadás a szöveg némileg módosított elhelyezésével próbált valamit javítani). De a kottametszet azonosságából arra is szabad következtetnünk, hogy énekeskönyvünk két kiadását nem nagy időbeli távolság választja el egymástól.

Túl messze vezetne olyan további kérdések vizsgálata: vajon az 1. és a 2. kiadás szövege *hogyan viszonyul KOMJÁTI bibliafordításához s annak ortográfiájához?* Ez ti. nem könnyedén elintézhető kérdés. Mert az ajánlólevélben előforduló három bibliai idézet (2. Tim. 3 : 14—17, 1. Kor. 1 : 30 és Róm. 8 : 3) közül az első jelentős hasonlóságokat, de nem csekély eltéréseket is mutat KOMJÁTI fordításához képest, a másik kettő viszont semmi hasonlóságot sem árul el. Sőt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy GÁLSZÉCSI nem is akart pontos és teljes bibliai idézeteket adni, hanem több-kevesebb szabadsággal hivatkozott ezekre a bibliai helyekre. Ha ismerte is KOMJÁTI szövegét, ami valószínű, akkor sem követte azt szolgálai módon. (Bizonyára a hittani művecskéjében található páli idézetek vizsgálata is ezt igazolná.)

Észrevételeinket s a még tisztázásra váró további problémákat a következőkben összegezhetjük:

1. A fentiekben ismertetett s itt hasonmásban is bemutatott töredék *Gálszécsi István 1536-i énekeskönyve 2. kiadásának próbanyomatából* való. Ez a próbanyomat bizonyossága annak, hogy első magyar hangjegyes nyomtatványunk az 1. kiadás után hamarosan 2. kiadást is ért.

2. Ami e 2. kiadás *időpontját* illeti, azt minden valószínűség szerint az 1. kiadást követő 5—6 éven belül kell keresnünk. Ugyanis maga ez a töredék sok vonatkozásban határozott haladást mutat az 1. kiadáshoz képest, de mégsem olyan mérvűt, amely nagyobb időbeli távolság feltevését indokolná. Valószínű az is, hogy a 2. kiadás még szerzője életében, tehát 1543 előtt megjelent. Nagy pártfogója, PERÉNYI Péter 1542-től majdnem haláláig (1548) FERDINÁND fogságában sánylődött. Ez a körülmény is amellettszól, hogy a változatlanul neki ajánlott s nyilván az ő költségen megjelent 2. kiadás még fogságba esése előtt került sajtó alá. Így a 2. kiadás 1537 és 1542 között jelenhetett meg.

3. *Nyomdászattörténeti és művelődéstörténeti szempontból* sem közömbös, ha a krakkói VIETOR-féle nyomdának XVI. századi magyar irodalmi termékek kiadása terén végzett szolgálatairól eggyel több s most már valamivel jobban ismert bizonyosságunk van.

4. A 2. kiadás az elsőhöz képest *nyelvészeti szempontból*, közelebről helyesírásunk fejlődésének s a korabeli nyomtatványokban jelentkező ún. í-ző nyelvjárásnak egyik további dokumentumaként is értékelendő.

5. *Irodalomtörténetünk* is regisztrálni tartozik a *Régi magyar könyvtár* megfelelő helyén GÁLSZÉCSI István énekeskönyvének ezt a 2., ilyenként eddig nyilván nem tartott kiadását.

6. Legközvetlenebbül *énekeskönyv-irodalmunk könyvészetét és himnológia-történetünket* érdekelheti ez az új kiadás, illetve annak itt közölt töredéke.

7. *Egyháztörténeti* szempontból egy markáns vonással gazdagodik ismeretünk egyrészt GÁLSZÉCSI István reformatori működéséről, másrészt PERÉNYI Péternek a hazai reformáció ügyét támogató áldozatkészségéről. Olyan korban, amikor GÁLSZÉCSI tet-szelgő pátosz nélkül írhatta énekeskönyve előszavában, hogy milyen jutalomra számíthat vállalkozásával („sőt emberektől minden gonoszt és halált várok ez munkámért, kire ha Isten választand, legyen ő akaratja”) — nagyon hamar új kiadás vált szükségessé. Értékes adat és nyomos bizonyosság ez arra: milyen mohó szomjúsággal vehették a reformáció gyülekezetei az anyanyelven való éneklés első magyar kottáskönyvét. S bizonyára ennek a 2. kiadásnak is része volt abban, ha LUTHER énekei — GÁLSZÉCSI lelkes, de még nagyon darabos átköltésében — a reformáció korának annyi magyar énekeskönyvébe bekerültek. (Vö. SZILÁDY Áron és PAYR Sándor idevonatkozó felsorolásait *i.h.*) S e 2. kiadás még valószínűbbé teszi SZILÁDY Áronnak azt a sejtését, hogy néhány más, ismeretlen szerzőjű, az úttörés kezdeteire valló énekünk még szintén GÁLSZÉCSI Istvánénak bizonyulhat, ha valamikor további részletek kerülnek elő énekeskönyvéből. (Bár TOLDY Ferenc előzőleg inkább BENCZÉDI SZÉKELY Istvánról nyilatkozott hasonló értelemben.)

8. *Megoldatlan kérdések.* Sajnos, ez a töredék sem visz közelebb annak a kérdésnek megoldásához, hogy *milyen terjedelmű* lehetett GÁLSZÉCSI énekeskönyve, s az eddig ismert darabokon kívül *még miket* tartalmazott; vajon azok is mind *lutheri* eredetű, illetve átdolgozású énekek voltak-e, vagy pedig — mint már az úrvacsorai éneknél — *a szomszédnépek dallamkincsével való érintkezés* nyomait is fokozottabban magukon hordozták? — Ilyen nyitott kérdés marad az is, amelyet GULYÁS Pál (részben BOD Péter nyomán) vetett fel: vajon GÁLSZÉCSI énekeskönyve, hittani műve és FARKAS András éneke (RMK I. 8., 10., 11.) nem együtt, *közös kiadványként* jelent-e meg — legalábbis ebben a 2. kiadásban? Gondos egybevetéssel az már most is megállapítható, vajon a hittani mű töredéke (RMK I. 10.) helyesírásiilag az énekeskönyv 1. vagy 2. kiadásával mutat-e szorosabb egyezést. Egyébként az énekeskönyv *címe* eleve valószínűvé teszi az énekeknek és a hittani műnek *egy könyvecskeként* való kiadását. (Vö. SÓLYOM Jenő: *Luther és Magyarország.* Bp. 1933. 147—150. és 178—189. l. Ez utóbbi helyen SÓLYOM betűhíven közölte a GÁLSZÉCSI hittani művecskéjének akkor még megvolt töredékét.) Mindezekre természetesen csak akkor remélhetünk biztos feleletet, ha majd újabb leletek révén a hiányzó részletek is előbukkannak az ismeretlenség rejtekéből. A legújabb strahovi lelet is mutatja, hogy az ilyen reménység korántsem indokolatlan. Bizonyára a 2. kiadásra nézve sem!

9. A GÁLSZÉCSI István énekeskönyvének 1. kiadásából megtalált, de azóta újra eltűnt vagy legalábbis lappangó két korábbi töredék sorsa (hová lett az az ÁGOSTON József gyűjteményéhez tartozott töredék, amelyet ERDÉLYI Pál tett közzé? hol van a krakkói CHMIEL-féle első ív, amelyet DIVÉKY publikált?); továbbá hittani műve töredékének fokozatos enyészete is arra int: a mai legfejlettebb technika eszközeivel *igyekezzünk megóvni a pusztulástól régi drága irodalmi értékeink, egyháztörténeti és nemzeti szempontból egyaránt pótolhatatlan kincseink minden morzsáját, s idejében, amíg nem késő, készítsünk róluk minél több mikrofilmet és fényképmásolatot.* Örvendetes, ha erre, első-sorban az arra hivatott közintézményeink, ma már minden eddiginél nagyobb gondal törekednek.

A XVI. századi szegedi nyomda kérdése. Régóta vitatott kérdés nyomdászattörténetünkben ennek a XVI. századi nyomdának a létezése. Különböző feltevések merültek fel, a megoldást azonban mindmáig nem sikerült megtalálni. A kérdés végérvényű eldöntésére mi sem vállalkozhatunk, mindössze az eddig felmerült lehetőségeket szeretnénk mérlegre tenni, s egy-két új adattal keresni a megoldáshoz vezető utat.

A „rejtélyes” szegedi nyomdáról és annak egyetlen cím szerint ismert termékéről, MELIUS Péter *Újtestamentum*-fordításáról¹ két forrás emlékezik meg: DEBRECZENI EMBER Pál egyháztörténete² és HORÁNYI Elek bibliográfiája³. DEBRECZENI EMBER a szatmári iskola 1703-ban elpusztult könyvtárában forgatta ezt a könyvet, s később emlékei alapján hivatkozik rá. HORÁNYI Elek a saját könyvtárában meglevő példányt írta le, ő a címen és a megjelenési helyen kívül az évszámot, a formátumot is közli, sőt a tipográfiai kiállításra is kitér: „Dolendum, quod nimis minuto typo, frequentibusque verborum compendiis in lucem prodierit. Ratum et illaesum exemplar in mea conservatur Bibliotheca.” HORÁNYI példánya ma nem ismeretes, valószínűleg elpusztult, mert a vaskos kötet a körülötte folyó közel száz éves vita során különben felszínre került volna.

VÁG Sándor 1954-ben összeállította a szegedi nyomdával foglalkozó művek bibliográfiáját,⁴ s negyven szerző állásfoglalását igyekezett bemutatni. Az irodalom felsorakoztatása mellett maga is lándzsát tört az egyik feltevés mellett.

Lásuk azonban sorjában az egyes elképzeléseket a nyomda helyéről, a mű megjelenési évéről és a nyomdász személyéről.

a) *Szeged, 1547, Abádi Benedek.* Ezt a feltevést RÁCZ Károly vetette fel,⁵ később REIZNER János próbálta újabb adatokkal igazolni.⁶ Az ő álláspontjukat tette magáévá VÁG Sándor is.

MELIUS születési ideje körül sokáig megoszlottak a vélemények. Egyesek szerint MELIUS 1536-ban, mások szerint 1515-ben született. RÁCZ Károly az utóbbi nézetet vallotta, s ebből kiindulva igyekezett kitölteni MELIUS életrajzának így hiányos időszakát. Azonosította MELIUST azzal a PÉTER prédikátorral, aki elkísérte TÖRÖK Bálintot konstantinápolyi rabságába. RÁCZ szerint ekkor készítette volna MELIUS az *Újtestamentum*-fordítást. TÖRÖK Bálint halála után hazatérve Szegeden, ahol ABÁDI Benedek 1547-ben kezdte meg prédikatori működését, a korábbi újszigeti nyomdavezetővel nyomatta volna ki művét. HORÁNYI leírásában sajtóhibának tekintette RÁCZ az „1567”-es évszámot, mert szerinte a szedő a római számban tévesen rossz helyre szedte az „X”-et, így a helyes évszám 1547.

Sem REIZNER, sem VÁG nem talált egyetlen olyan adatot, amely bizonyítaná, hogy ABÁDI Szegeden nyomdát is állított volna fel.

MELIUS Péter születési ideje már egy negyedszázada eldöntött kérdés, 1938-ban ugyanis RÉVÉSZ Imre kiadta a cseh-morva atyafiaknak MELIUSSzal folytatott levélváltását,⁷ s ebből kiderül, hogy MELIUS 1564 őszén „korára nézve fiatalocska, bizony lehet olyan 24 éves”. Az újabb irodalomtörténeti művek tehát az 1530-as évekre teszik MELIUS születési idejét.⁸ 1547-ben így semmiképpen sem adhatott ki *Újtestamentum*-fordítást. Ezzel ez a feltevés végérvényesen megoldott.

¹ RMK I. 63.

² LAMPE, F. A.: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728. 728. l.

³ *Memoria Hungarorum*. Pars 2. Viennae, 1776. 604. l.

⁴ *Szegedi nyomda a 16. században*. Szeged, 1954. 16 l. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai 26.)

⁵ *Szegedi KISS István tiszántúli reformátorkodása 1538–1553*. Szabad Egyház, 1891. Melléklet a 19–20. számhoz. 3–4. l. VÁG 16. tétel.

⁶ *Szeged története*. 3. köt. Szeged, 1900. 346–347. l. VÁG 22. tétel.

⁷ *Méliusz Péter levélváltása a cseh-morva atyafiakkal*. Theol. Szle, 1938. 252. és 257. l.

⁸ Vö. HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. 2. kiad. Bp. 1957. 279. l. BÁN Imre: *Méliusz Juhász Péter*. Commun. ex Bibl. Hist. med. hung. 1962. 23. sz. 254. l. stb.

b) *Szeged, 1567, Török Mihály.* Ezt a feltevést KANYARÓ Ferenc vetette fel.⁹ Szerinte „valami baj is eshetett azért Debrecenben. Az elmenekült könyvnyomtató, Török Mihály, a török hódoltság földjén, Szegeden nyomtatta ki ezután Melius 'Új testamentomát'...” Valóban 1567-ben volt Debrecenben a KARÁCSONYI-féle mozgalom, ez elől azonban nem kellett volna TÖRÖKnek elmenekülnie. KANYARÓ okul gondolhatott arra is, mint GULYÁS feltételezi,¹⁰ hogy az 1567. július 16-án keltezett előszóval megjelent *A Debreczeme öszve gyűlt keresztien praedikatoroknac. . . vallásoc* című műnek¹¹ az unitáriusokkal szemben erős hangja adhatott volna okot TÖRÖKnek a menekülésre. TÖRÖK Mihály azonban nem sokkal az említett könyvecske után, szeptember 1-i kelettel adta ki *Articulí* címmel a kálvinisták első magyarországi törvénykönyvét.¹² Az év hátralevő része — beleszámítva az átköltözést és az új nyomda berendezését — aligha lett volna elegendő a bizonyára terjedelmes *Újtestamentum*-kötet kinyomtatásához. TÖRÖK Mihályról ugyan az említett nyomtatványok után csak egy adattal rendelkezünk, mely szerint 1568 végén vagy 1569 elején halt meg.¹³ Az újabb kutatók TÖRÖK betegségével magyarázzák azt, hogy műhelye tovább nem dolgozott. KANYARÓ feltevését tehát egyelőre nem lehet ugyan megcáfolni, de nem tartható valószínűnek.

c) *Szeged, 1567, Huszár Gál.* Ezt a lehetőséget FITZ József vetette fel legújabb nyomdászattörténeli összefoglalásában, de maga is csak „találgatás”-nak minősítette.¹⁴

HUSZÁR Gálról azt tudjuk, hogy 1562-ben távozott el Debrecenből, ezután egy ideig Révkomáromban működött, 1565-ben Nagyszombatban lehetett, majd 1573-ban Komjátiban ismét megkezdte nyomtatói tevékenységét. A közbeeső időben járhatott ugyan Szegeden, de működési területe 1562 után annyira az északnyugati országrészre korlátozódott, hogy szegedi tartózkodása nem valószínű.

d) *Debrecen, 1567.* BALLAGI Aladár¹⁵ — SZABÓ Károlyhoz¹⁶ hasonlóan — kétségbe vonta, hogy török megszállott területen működhetett volna nyomda. A kérdés megoldását úgy képzelte el, hogy a Szeged városnév nyomdahibából került be mind DEBRECZENI EMBER Pál, mind HORÁNYI Elek szövegébe a helyes „Czegléd” helyett, s ez azt az utcát jelölte volna, ahol Debrecenben TÖRÖK Mihály nyomdája működött. Ezt a feltevést CSŰRÖS Ferenc azzal cáfolta meg,¹⁷ hogy egyetlen debreceni nyomtatványt sem jelöltek az utcanévvel, s ezt a szokást Magyarországon más nyomda sem vezette be. A debreceni nyomda 1623-ban a Nyomtató-közben volt, s nem akkor kerülhetett oda, ha az utcát is erről nevezték el. Csűrös Ferenc tehát úgy véli, hogy a Szeged városnév csakugyan nyomdahiba mindkét forrásban, de a helyes Debrecen helyett.

Abban teljesen egyetértünk BALLAGIVAL, hogy nehezen magyarázható meg, hogy „az a Melius, ki 1561 óta 1571-ig tömérdek munkáját nyomatta Debreczenben és Váradon, épen a közbeeső 1567-ik évben, miért adott volna ki egyet, a török uralom alatt levő Szegeden?”¹⁸

ZOVÁNYI Jenő¹⁹ és HARSÁNYI István²⁰ ugyanazon a véleményen volt ebben a kérdésben, mint Csűrös Ferenc.

Az még elképzelhető, hogy a vitatott könyv csakugyan Debrecenben jelent meg, de kevésbé hihető, hogy mind a két forrás ugyanazt a sajtóhibát követte volna el. Hogy DEBRECZENI EMBER Pál esetében nem a szedő cserélte fel a két városnevet, azt bizonyítja,

⁹ Melius ismeretlen és elveszett művei. Magy. Könyvszlc, 1906. 4. sz. 296—297. l. VÁG 28. tétel.

¹⁰ A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bp. 1931. 129—130. l. VÁG 36. tétel.

¹¹ RMK I. 60.

¹² RMK II. 104.

¹³ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961). Bp. 1961. 22. l.

¹⁴ A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. 108. l.

¹⁵ A magyar nyomdászattörténelmi fejlődése 1472—1877. Bp. 1878. 61—64. l. VÁG 15. tétel.

¹⁶ Az RMK I. 63-hoz fűzött megjegyzése és korábban Századok, 1876. 6. sz. 6—7. l. VÁG 11. tétel.

¹⁷ A debreceni városi nyomda története 1561—1911. Debrecen, 1911. 312. l. VÁG 30. tétel.

¹⁸ I. h.

¹⁹ Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből. Sárospatak, 1887. 46. l. VÁG 17. tétel.

²⁰ A magyar biblia. Bp. 1927. 42—43. l. VÁG 33. tétel.

hogy a könyv Utrechtben készült, a nyomdász tehát nem is tudott magyarul, nem ismerhette a magyar városneveket. De nem cserélte össze a két városnevet DEBRECZENI EMBER sem, hiszen művében máshol is ugyanígy utal arra, hogy Szegeden a XVI. században volt nyomda.

Az, hogy Szeged csak koholt megjelenési hely, ahogy azt FITZ József felveti,²¹ nagyon elképzelhető, de nem egy Debrecenben készült MELIUS-mű esetében. Azt semmiképpen nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért titkolta volna el éppen ennek a műnek a megjelenési helyét TÖRÖK Mihály, aki ugyanabban az évben három másik MELIUS-művet is kinyomatott.²²

BALLAGI Aladárnak és SZABÓ Károlynak az a véleménye, hogy török megszállott területen nem működhetett nyomda, már TRÓCSÁNYI Zoltánnak 1943-ban megjelent cikke²³ után nem volt tovább tartható. TRÓCSÁNYI több műhelyt is sorol fel, amelyek hódoltsági területen tevékenykedtek, de ezek közül egy sem volt magyarországi. PIRNÁT Antal legújabb kutatásai²⁴ alapján azonban már hiteles egykorú adatunk van arról, hogy az Arad és Gyula között fekvő Simándon a török megszállás idején volt nyomda. Így nem elképzelhetetlen, hogy Szegeden is működött ebben az időben tipográfia. Az ellenben nehezen képzelhető el, hogy a szóban forgó MELIUS-mű Debrecenben készült volna.

e) *Debrecen, 1571.* BALOGH Ferenc egyháztörténetében²⁵ a kecskeméti anyakönyvi feljegyzésekre hivatkozva állítja, hogy MELIUS fordítása 1571-ben Debrecenben jelent meg. Ezt a megállapítást vette át később CZAKÓ Gyula MELIUS-életrajzában.²⁶

A kecskeméti anyakönyvi feljegyzéseket²⁷ 1712 és 1721 között VERESMARTI L. Péter készítette, s ezekben megemlékezett a biblia magyar fordításairól is. Szövegében hivatkozik arra, hogy felhasználta DEBRECZENI EMBER Pál akkor még kéziratban levő munkájának erre vonatkozó részét. VERESMARTI tehát nem önálló harmadik forrás ebben a kérdésben, hanem csak DEBRECZENI EMBER követője, s az eredeti szöveget félre is értette. A BALOGH által is idézett rész ugyanis ezt mondja: „Úgy Melius Péter is, úgy Szegedi István is ez utolsónak példája exemplárja állott a szathmári thecában mind végig.” VERESMARTI tehát megjelenési helyet és évet nem is említ, s a DEBRECZENI EMBER szövegében („Petrus Melius, idem Novum Testamentum, ex integro Szegedini, (ut recorder) excusum. . .”) szereplő „Szegedini” szót nyomtatási hely helyett SZEGEDI KISS Istvánra értelmezte.

DEBRECZENI EMBER azonban határozottan Szegedről és nem SZEGEDIRŐL beszél, hiszen könyvének más helyén²⁸ azt írta: „Szeged civitas cum arce, ubi etiam florentem Ecclesiam Ref. olim fuisse quam certissimum est. Librum etiam in Typographia Szegedini impressum, me olim vidisse, meminisse.” A Szeged városnevet azonban WESZPRÉMI István is SZEGEDI KISS Istvánnal hozta összefüggésbe: „Paul Ember berichtet zwar, wiewohl etwas undeutlich, dass Melius auch das Neue Testament mit Szegedischen Schriften herausgegeben; wir haben aber in unsern Schriften schon anderswo bewiesen, dass sich dieser ehrliche Mann hierinnfalls geirret habe.”²⁹

f) *Sziget, 1541.* WESZPRÉMI István, amint fent idézett szavaiban is utal arra, nagy bibliográfiájában is foglalkozott a szegedi *Újtestamentum*-kiadás kérdésével.³⁰ MELIUS művei között felsorolja ezt is, de lapalji jegyzetben fejt ki véleményét DEBRECZENI EMBER adatával kapcsolatban. (HORÁNYI csak két évvel ezután adta ki *Memoria Hungarorum*-já-

²¹ *J. m.* 106. l.

²² RMK I. 60. *Irodalomtört. Közl.* 1926. 113. l.

²³ *Magyar és szláv nyomdák a XV. és XVI. században.* Magy. Könyvszle. 1943. 268. l. Vág 39. tétel.

²⁴ *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren.* Bp. 1961. 123–124. l.

²⁵ *A magyar protestáns egyház történetének részletei a reformáció korától jelenig.* Debreczen, 1872. 92. l. Vág 12. tétel.

²⁶ *Mélius Péter élete és működése.* Debreczen, 1904. 75–76. l. Vág 27. tétel.

²⁷ SZILÁGYI Sándor: *Kecskeméti ref. anyakönyvi feljegyzések.* Sárosp. Füz. 1858. 2. évf. 65–67. l.

²⁸ *J. m.* 648. l.

²⁹ *Von ungrischen Uebersetzungen der heiligen Schrift.* Ungrisches Magazin, 1783. 3. Bd. 4. St. 495. l.

³⁰ *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia.* Centuria prima. Lipsiae, 1774. 110. l.

nak második kötetét, amelyben a szegedi kiadványról megemlékezik.) WESZPRÉMI azt írja: „Nisi hanc Noui Testamenti editionem dictus auctor A. 1703. alicubi a se perfunctorie visam, l. c. litteris vulgasset, ipsa quoque illius memoria in sanctiore nostra republica iam prorsus esset obliterata; si modo *Meliana* haec fuerit Translatio, et non Sylvesteriana illa potius, quae. . . Uj-Szigethini, oppido comitatus Simighiensi, a. 1541 . . . litteris Benedicti Abady, typographi, publicata est.”

WESZPRÉMI tehát azt a lehetőséget veti fel, hogy DEBRECZENI EMBER Pál a Szeged és a Sziget helységnevet cserélte össze, hiszen csak futólag látta a könyvet („perfunctorie”). Ezzel szemben DEBRECZENI EMBER azt mondja, hogy forgatta ezt az *Újtestamentum*-kiadást („versasse”), s erre tanúként hivatkozik a szatmári professzorokra, akikkel együtt nézték a könyvet. Szövegében azonban éppen a városnév után jelenti ki, hogy emlékezetből („ut recordor”) írta az adatot.

WESZPRÉMI elképzelését látszik támogatni az a tény, hogy az újszigeti *Újtestamentum*-kiadás megjelenési helyeként régi szerzőknél máshol is találunk Szegedet.

HELTAI Gáspár *Újtestamentum*-fordításának³¹ NÁDASDY Annához intézett ajánlólevelében írta: „Sylvester János a jámbor, jó és hasznos munkát tölt, ki az előtt Te Nagyságod bátyjának segítségével Szegedben az Uj Testamentumot kinyomatta.”

BOD Péter — nyilván a HELTAI-ajánlás alapján — próbálta a számára talán ismeretlen Sziget helységet (sőt „Szigedet”) Szegeddel azonosítani. A *szent bibliának históriája* című művében³² teljes terjedelmében közli ugyanis HELTAI idézett ajánlólevelét, s aztán ezt mondja SYLVESTER fordításáról: „Ez után következett Sylvester János fordítása, mellyett nyomattatott-ki Szegeden Nádasdy Tamás.” Később, a *Magyar Athenasban*³³ már helyesen közli SYLVESTER *Újtestamentum*-fordításának a megjelenési helyét, a következő évben azonban az *Erdélyi Féniksben*³⁴ már ismét azt írja: „Legrégibb a Silvester János Uj Testamentoma, melly Szegeden 1541-dik Eszt. nyomattatott.”

A nagyenyedi könyvtárban megvolt az újszigeti *Újtestamentum*-kiadás, s a katalógusban — nyilván BOD Péter idézett művei alapján — megjelenési helyként Szeged szerepelt. Ezt bizonyítja, hogy amikor KAZINCZY Ferenc erdélyi utazása során Nagyenyeden járt, a könyvtár kiemelkedő darabjai között szerepelt a következő mű: „Serestély János Uj. Testam. Szeged, 1541.”³⁵

Érdekes itt megjegyezni, hogy a XVIII. században még egy helységnév merült fel a SYLVESTER *Újtestamentum*-fordítás megjelenési helyeként. BÉL Mátyásnak ugyanis egy címlap nélküli példánya volt, s így ő azt gondolta, hogy a művet Csepregen nyomtatták.³⁶

WESZPRÉMI feltevését azonban semmilyen adattal sem tudjuk valószínűsíteni, hiszen akkor mind DEBRECZENI EMBER, mind HORÁNYI valamennyi adata téves volna: MELIUS helyett SYLVESTER János, Szeged helyett Újsziget, 1567 helyett 1541 lenne a helyes adat. (Ugyanez volna a helyzet, ha a SYLVESTER-fordítás második, 1574-i bécsi kiadására³⁷ gondolunk.) HORÁNYI esetében három adat téves közlése annál kevésbé tételezhető fel, mert ő a saját könyvtárában meglévő teljes példányt írt le.

A helységnév összecserélése azonban még újabban is kísért. MUSNAI László 1925-ben³⁸ úgy emlékezik meg MELIUS *Újtestamentum*-fordításáról, hogy az „Szigeten 1567-ben” jelent meg. Ennek az elírásnak azonban nem tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget.

³¹ Kolozsvár, 1561. RMK I. 51. Az idézett ajánlás a Budapesten található egyik példányban sincs meg. Ld. TRÓCSÁNYI Zoltán: *Heltai Gáspár Újtestamentum fordításáról*. Magy. Könyvszle. 1917. 203. l. Megvan azonban az ajánlás a kolozsvári Egyetemi Könyvtár példányában.

³² Szeben, 1748. 134. l.

³³ [Szeben], 1766. 1. l.

³⁴ [Enyed], 1767. 32. l. 16. jegyz.

³⁵ KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek*. Bp. é. n. (Nemzeti könyvtár 12.) 283. l.

³⁶ *De versionibus Bibliorum Hungaricis*. (Kézirat. Esztergomi Főgyűjteményi Könyvtár.) 24. fol.

³⁷ RMK I. 98.

³⁸ *A magyar biblia története*. Cluj-Kolozsvár, 1925. 9. l. V4G 32. tétel.

g) *Várad, 1567*. Ezt a lehetőséget szintén „találgatásként” most vetjük fel, hogy a lehetőségeket minél jobban kimerítsük.

MELIUS minden műve — ahogy azt már BALLAGI is megállapította — (a posthumus *Herbariumot* nem számítva) Debrecenben vagy Váradon jelent meg. Ha elfogadjuk a két alapforrás adatait, s a könyvön valóban Szegedet tüntették fel megjelenési helyként, s az koholt városnév volt, akkor sokkal inkább gondolhatunk Váradra, mint Debrecenre. Debrecenben ugyanis — mint fentebb már említettük — nem lett volna oka a nyomdásznak eltitkolni a mű kiadási helyét.

Váradon 1565-ben és 1566-ban HOFFHALTER Rafael — jelenlegi ismereteink szerint egy-egy művet³⁹ nyomtatott ki, amelyek közül az első MELIUS-mű. Az 1568 és 1571 közötti időből eddig négy olyan nyomtatványt ismerünk, amely Váradon jelent meg, de a nyomdász neve nincsen feltüntetve ezeken a könyveken. Az első ezek sorában ismét egy MELIUS-mű, s ez az ajánlás kelte szerint 1568. január 8-án készült el. Nem tartjuk lehetetlennek, hogy ugyanez a mester készítette az *Újtestamentum*-kiadást is.

De ki volt ez a nyomdász? A legáltalánosabban elfogadott vélemény szerint — HOFFHALTER Rudolf,⁴⁰ aki atyja halála után Gyulafehérvárról Váradra költözött. A fenti váradai nyomtatványokkal ezúttal nem kívánunk behatóbban foglalkozni, ebben az összefüggésben elegendő csak arra utalni, hogy már GULYÁS Pál is pontosan megállapította, hogy az 1568-ban Váradon készült MELIUS-mű betűi és könyvdíszei a HOFFHALTER-műhelyből származnak.⁴¹

Elképzelhető tehát az, hogy HOFFHALTER Rudolf 1566 végén vagy 1567 elején nem ment édesapjával Váradról tovább Gyulafehérvárra, hanem ott maradt, s önálló műhelyben folytatta a munkát. Különböztetés ahhoz a valószínűtlen feltevéshez kellene folyamodnunk, amelyet GULYÁS vetett fel. Szerinte ugyanis a váradai impresszummal megjelent MELIUS-művet Gyulafehérváron nyomtatta HOFFHALTER Rudolf. A hamis helynévvel a fejedelmi város unitárius vezetőit akarta volna félrevezetni.

Inkább gondolnánk arra, hogy az idősebb HOFFHALTER a Váradon berendezett nyomdát fiára bízta, amikor ő tovább ment Gyulafehérvárra. Így HOFFHALTER Rudolf 1567-ben Váradon lehetett, s itt kinyomtathatta MELIUS *Újtestamentum*-fordítását. Azért szerepeltetett koholt megjelenési helyet, hogy az unitáriusok számára dolgozó apja helyzetét ne nehezítse meg Gyulafehérváron. Az 1568 elején, tehát még HOFFHALTER Rafael életében megjelent másik MELIUS-művön ugyan már feltüntette a tényleges nyomtatási helyet, Váradot, de saját nevét itt is elhallgatta.

Ez a feltevés egyelőre semmivel sem jobban bizonyított, mint az áttekintés során vázolt egyik-másik korábbi elképzelés, így azonban HOFFHALTER Rudolf működését és a váradai impresszumú nyomtatványok keletkezését is jobban meg tudjuk magyarázni.

A korábbi feltevéseknek van még egy hibájuk, amire GULYÁS Pál hívta fel a figyelmet.⁴² HORÁNYI leírása szerint MELIUS *Újtestamentum*-fordítása apró betűkkel és gyakori „szóösszevonásokkal” készült. Ez a szegedi nyomtatvánnyal kapcsolatba hozott egyik nyomdászra sem jellemző. A ligatúrát ebben az időben magyar szövegben már egyik nyomdászunk sem használta számottevő mértékben. A HOFFHALTER-műhelynek azonban volt egy 95 mm-es kurzív típusa, amelyet pl. az 1565-i, Váradon megjelent MELIUS-mű ajánlásának nyomtatásához is használtak.

Éppen az apró betűk hiánya miatt esik el az a feltevés is, hogy KARÁDI Pál abrudbányai, majd simándi nyomdája nem működött-e korábban Szegeden, akár egy korábbi tulajdonos vezetésével.

³⁹ RMK I. 58. Sztr. I. 1804.

⁴⁰ NAMÉNYI Lajos: *A nagyváradai nyomdászat története*. Magy. Könyvszle. 1901. 178—179. I. GULYÁS: *I. m.* 138. I. stb.

⁴¹ *Uo.*

⁴² *I. m.* 130. I. VÁG 36. tétel.

Összegezősképpen megállapíthatjuk, hogy a XVI. századi szegedi nyomda kérdését mai ismereteink alapján nem tudjuk megoldani. Megdől azonban a VÁG Sándor által felelevenített RÁ CZ — REINER-féle feltevés, hogy MELIUS *Újtestamentum*-fordítását ABÁDI Benedek nyomtatta Szegeden 1547-ben. Tévedésen alapult BALOGH Ferenc megállapítása, hogy a mű 1571-ben Debrecenben készült. Teljesen valószínűtlen az a régi feltevés, hogy DEBRECZENI EMBER és HORÁNYI összecserélte a SYLVESTER- és a MELIUS-féle *Újtestamentum*-fordítást. Nem találunk kellő magyarázatot arra, hogy TÖRÖK Mihálynak 1567-ben Debrecenben miért kellett volna koholt impresszum-adatot feltüntetni.

A váradí nyomtatás lehetősége mellett elsősorban arra gondolhatunk még, hogy Szegeden egy eddig teljesen ismeretlen nyomda működött abban az időben, hiszen a simándi műhely létezéséről is csak a legutóbbi időben szereztünk tudomást.

DÖRNYEI SÁNDOR

Ungarischer oder dacianischer simplicissimus. Ennek a magyar szempontból számos kultúrtörténeti érdekességet tartalmazó munkának problematikáját és gazdag irodalmát legutóbb MOLLAY Károly foglalta össze a *Filológiai Közönyben* (1958. 663—670. l.).

Ezt két cikkel lehetne kiegészíteni: az egyik a *Kněžnica* című szlovák folyóirat 1950. évi második évfolyamában (77—82. l.) jelent meg e sorok szerzőjétől, a másik pedig 1956-ban a *Wierchy* című lengyel folyóirat 25. évfolyamában (261—264. l.). Az utóbbi tulajdonképpen az előbbi ismertetése W. H. PARYSKITÓL, de az ő bőséges kommentárja külön is figyelemreméltó.

Tekintettel arra, hogy az említett szlovák folyóirat meglehetősen nehezen hozzáférhető, helyesnek látszik, hogy annak legalább bibliográfiailag lényeges megállapítására a figyelmet itt felhívjuk. A MOLLAY által felsorolt régebbi kutatók nem jutottak egységes és megnyugtató eredményre az *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus* első, 1683. évi kiadásának (APPONYI: *Hungarica*. 2175—2176. sz.) nyomtatási helyét illetően. Volt aki Boroszlót, Ulmot vagy a Majna-menti Frankfurtot, más meg éppen Lőcsét tartotta a megjelenés helyének.

A Doc. A. BANIK (Martin) tulajdonában levő példány — eredeti korabeli kötésben — egybe van kötve egy másik munkával: *Des Frantzösischen Kriegs-Simplicissimi Hoch-versunderlicher Lebens-Lauff* című munkával, amelynek tipológiai kiállítása teljesen megegyezik a magyar *Simplicissimus*-éval. A francia *Simplicissimus* is 1683-ban készült, de ezen felül pontosan feltünteti a nyomtatás helyét és a nyomdát is: „Freyburg, Druckts und verlegst J. J. Fillion”. Azt az ebből adódó logikus következtetést, hogy a magyar *Simplicissimus* is ebben a nyomdában készült, megerősíti az a körülmény is, hogy 1684-es év számmal ellátott, de tipográfiailag az előző esztendőben készülttel azonos kivitelű kiadásnak az eddigi szakirodalomban (TURÓCZI-TROSTLER József: *A „Magyar Simplicissimus” s a „Török kalendar” forrásai*. Egy. Philol. Közl. 1915. 108. l.) ismertetett egyetlen példányát ugyancsak a freiburgi egyetem könyvtárában őrzik. (Itt jegyzem meg, hogy ebből a második kiadásból egy további példány birtokomban található.)

BOHUS JENŐ

FIGYELŐ

Gulyás Pál (1881—1963). A magyar bibliográfia történetének és a hazai könyvtárügynek egyik legátfogóbb kultúrájú művelője dőlt ki az élők sorából. Az iparos családból származó tudós francia filológusként indult pályáján (doktori értekezése: *Id. Péczeli József élete és munkássága*). 1908—1915-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában, 1915—1923-ig a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségén, végül 1923-tól nyugdíjazásáig ismét az Országos Széchényi Könyvtárban működött. SZINNYEI József halála után fordult érdeklődése a bibliográfia felé, amikor a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság megbízta a *Magyar írók élete és munkái* című biobibliográfia folytatásával, melynek gyűjtését hamarosan elkezdte, s tíz esztendei megfeszített munkával be is fejezte. A gyűjtés alapanyagát az 1890-es évek elejétől kezdve az 1918. évvel bezárólag, az első világháború korszakával lezárta. A nagy mű kiadása 1925-ben indult meg első ízben a Lantos cég gondozásában, de megjelenése a *Bacher* címszónál (6 füzet) megszakadt. 1939-ben újból megindult a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára s a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének támogatásával, de a *D* betű végével (6 kötet) 1944-ben ismét megszűnt. Hajlott kora ellenére utolsó percéig dolgozott bibliográfiáján a megjelenés reménye nélkül. Munkájának előkészületei során eljutott a *J* betűs írók adatainak teljes feltárásáig, de a további részben is az anyagnak mintegy 2/3-át elkészítette. Addig is, míg a *Magyar írók élete és munkái* megjelenhet, gazdag irodalomtörténeti forrásanyagot tárt fel az elhunyt magyar írók munkásságát regisztráló biobibliográfiája, az *Elhunytak*, mely az *Irodalomtörténet* folyóiratban állandó rovatként 1919 és 1944 között jelent meg.

Tudományos munkásságának legmaradandóbb emléke sokrétű bibliográfiai gyakorlatának elméletté szűrt finom desztillálása, *A bibliográfia kézikönyvének* két kötete, amely semmivel sem marad el Georg SCHNEIDER hasonló jellegű műve mögött. Hatalmas apparátussal készült *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV—XVI. században* c. műve, amelyben először tekintette át tudományos tüzetességgel a régi magyar nyomdatermékeket történelmi fejlődésükben. A maguk korának színvonalán bizonyos közművelődési hivatást teljesítettek gondosan szerkesztett könyvei: *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése*, valamint *Népkönyvtári címjegyzéke*. Úttörő jelentőségű bibliográfiái: *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában levő Aldinák leíró jegyzéke*, a *Magyar szépirodalom idegen nyelven* és a velencei San Marcóban őrzött korabeli bibliográfiai címleírások alapján készített *Zsámboky János könyvtára* című, nagyszabású bibliographie raisonnée. 1955-ben adta ki az Akadémiai Kiadó utolsó, nyomtatásban megjelent nagy művét, a *Magyar írók álnév-lezikon* című, harmincezer adatot feltáró, bibliográfiai jellegű irodalomtörténeti forráskiadványát.

A *Magyar Könyvszemlének* (akkor az Országos Széchényi Könyvtár folyóirata volt) 1901-től haláláig egyik legtevékenyebb munkatársa, 1911—1924-ig szerkesztője: vezetése alatt a folyóirat igen színvonalas könyvtártudományi és bibliográfiai szakközlönyvé emelkedett. Különösen külföldi könyvekről írt ismertetéseivel és színes kulturális beszámolóival tette olvashatóssá a szakfolyóiratot. Itt jelent meg az 1923—1924. évfolyamban *A könyv sorsa Magyarországon a legrégebb időktől napjainkig* című beható tanulmánya. Az Országos Széchényi Könyvtár a közelmúltban adta ki három kötetben a munka bővített szövegét. Könyvművészeti tanulmányainak, cikkeinek, adatközléseinek és kritikáinak légiója dokumentálja széles körű tudását és erudicionális kultúráját: emeljük ki közülük a MÁTYÁS király Corvináival, az ELZEVIREK *Respublikáival*, az 1680. évi üstökös-járás irodalmával vagy KAZINCZY Ferencsel mint bibliófilleg foglalkozókat, egy rendkívül termékeny munkásság legérettebb alkotásait. GULYÁS Pál életét a hangyaszorgalmú, éjt nappallá tévő munka szeretete jellemezte.

KOZOCSA SÁNDOR

Fitz József 75 éves. Tudományos eredményekben gazdag életének ünnepi állomásán köszöntötték FITZ Józsefet régi munkatársai, barátai, tisztelői, tanítványai ez év tavaszán: ekkor töltötte be életének 75. évét, és ilhette ugyanekkor írói pályájának félszázados jubileumát. Köszöntötték FITZ Józsefet mint egy emberöltőre visszamenően az egyik legkiválóbb magyar könyvtári szakembert, és ünnepelték a könyvtörténet és nyomdászat-történet élvonalbeli tudós művelőjét.

Fitz József öt évtizeddel ezelőtt a budapesti Egyetemi Könyvtárban kezdte pályáját. Az itt végzett rendszeres könyvtári munka során kitűnő szakemberré vált. Végigment az összes munkakörökön, ezzel megalapozta kivételes gyakorlati tudását, széles körűvé fejlesztette bibliográfiai ismereteit. Tapasztalatait berlini és bécsi ösztöndíjas éve alatt nemzetközi síkon is tovább gyarapította.

1930-ban a pécsi Egyetemi Könyvtár élére került. A Pécsen eltöltött négy esztendő alatt mutatkozott meg igazán, hogy FITZ nemcsak nagy tudású könyvtáros, hanem ritka képességű vezető is. A heterogén eredetű és rendeltetésű könyvgyűjteményekből rövidesen szakszerűen katalogizált, jól használható, modern könyvtárat alakított ki. Új olvasóterem, kutatószoba tette könnyebbé a könyvtár használatát az olvasók számára, az új szerzeményekről sokszorosított jegyzékek tájékoztatták az érdeklődőket, a könyvtári dolgozók tudományos kutatómunkájának eredményeiről pedig ugyancsak sokszorosított kiadványsorozat füzetei számoltak be. Csakhamar úgy emlegették a pécsi egyetem könyvtárát, mint az ország legjobban megszervezett ilyen intézményét.

Eredményes pécsi működését az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójává történt kinevezése szakította meg. Nemzeti könyvtárunk modernizálása az eddiginél sokkalta nagyobb feladat elé állította FITZ Józsefet, de tízévi következetes munkájának eredményei, a nagy jelentőségű, hasznos intézkedések itt sem maradtak el. Vezetése alatt új levegő áramlott a könyvtár évszázados termeibe. FITZ megreformálta az új szerzemények feldolgozásának, raktározásának rendjét, a leltározás, katalogizálás munkáját, és felfrissítette a könyvtár belső vérkeringését. A könyvtári dolgozókra érintő újítások mellett a látogatóknak kedvező változtatások egész sorát is életbe léptette: kutatóhelyiség létesítése, a segédkönyvtárak, kézikönyvtárak felfrissítése, a kölcsönzések szabadabbá tétele stb. mind az olvasók, látogatók számára jelentettek könnyítéseket. Munkásságának utolsó éveire nagymértékben bénítólag hatott ugyan a második világháború, józan mérsékletének, humánus gondolkodásának mégis sok rokonszenves jele mutatkozott a könyvtár állományának itthoni megőrzésében, valamint a fasiszta időszak embertelenségeinek a lehetőségekig menő enyhítésében.

FITZ Józsefnek az embernek szóló köszöntés mellé társult a tudósnak és tudományos írónak szóló. A jubileumi kiállítások tárlóiban felsorakoztatott művek áttekintést adtak az ünnepektől felszázados munkásságáról. Bemutatták FITZ írói pályájának kezdeti sikereit: a polihisztor BRASSAI Sámuelről írt monográfiája (1911) egy év leforgása után bővített, második kiadásban is megjelent.

Később érdeklődése teljesen a nyomdásztörténet és a könyvtörténet felé fordult. Ez lett igazi kutatási területe. Főképpen a régi korok, a kezdeti idők, az ősnymtatványok problémái érdeklik. Ebben a témakörben a legaprólékosabban részletes, következtetéseiben meggyőző és gazdaságtörténeti vonatkozásaival egészen modern munkája a HESS Andrásról szóló könyve (1932). Minden művére jellemző könnyed stílusban, olvasmányos modorban tárgyalja a budai ősnymdász munkásságát, ránk maradt termékeit, vizsgálja a betűtípusokat, a papírt, annak vízjegyeit, a szedésrészleteket, élénk vetíti a nyomda üzemeltetését, berendezését, felszerelését, benépesítését, kitér a szedési költségekre, példányszámra, sőt a betűöntés, a papírgyártás kérdéseire is.

Hasonló tárgyalási mód jellemzi FITZnek az ősnymdászat körébe vágó egyéb műveit is, mint a GUTENBERG-monográfiát, a nyomdászat kezdeteiről írt dolgozatát (*Tíz írás a nyomdászatról*, 1942). Kis könyvtörténeti összefoglalása (*A könyv története*, 1930) ma, három évtizeddel megjelenése után is, kitűnően használható.

Nyugalomba vonulása utáni munkásságának is gazdag a termése. A centenáriumi alkalmával jelent meg az 1848—49-i forradalom magyar nyomdászatáról írt szép munkája. 1959-ben pedig szinte egyszerre hagyta el a sajtót két gazdagon illusztrált, pompásan kiállított műve: *A magyar könyv története 1711-ig* (Magyar Helikon), valamint a magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem történetének a mohácsi vész előtti időszakát tárgyaló 1. kötete (Akadémiai Kiadó).

A reprezentatív munkák mellett bemutatták a tárlók a terjedelmükben kisebb, de tartalmi szempontból nem kevésbé jelentős közlemények egész sorát, amely azt bizonyítja, hogy FITZ úgyszólván a nyomdásztörténet és könyvtörténet minden korszakára nézve végzett eredményes kutatást. Külön figyelemre méltók a *Gutenberg-Jahrbuch*-ban megjelent közleményei; ennek a kiadványnak FITZ a húszas évek óta állandó munkatársa.

A születésnap köszöntés hangot adott annak a szeretetnek és megbecsülésnek, amely kijár a munkatársait, beosztottjait, tanítványait tanácsaival, segítő buzdításával irányító egyéniségnek. A könyvészeti és könyvtári publikációk egész sora köszöni megszületését FITZ ösztönzésének. Az egyetemen, tanfolyamokon tartott előadásain egész könyvtáros-nemzedék nevelődött, amely örömmel várja és reméli „Józi bácsi” további munkásságának termését.

MÁTÉ KÁROLY

Tíz éves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztató” (korábban „Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója”) című módszertani kiadvány. Tíz évvel ezelőtt, 1954-ben, az I. Országos Könyvtáros Konferencia határozata alapján indult el útjára az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (akkor Országos Műszaki Könyvtár) módszertani kiadványa, a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*, amely 1963-tól kezdve *Tudományos és Műszaki Tájékoztató*s címmel jelenik meg.

A kiadvány mögött nehéz, küzdelmes tíz esztendő áll. Az első évfolyamok megjelenése egybeesett a vállalati és kutatóintézeti műszaki könyvtárhálózat szervezésével, kialakításával és megszilárdításával. A kiadvány azzal a programmal indult, hogy „a vállalati műszaki könyvtárosok és az Országos Műszaki Könyvtár közötti kapcsolatokat szorosabbra fűzze” és, hogy szakmai közleményekkel, módszertani cikkekkel hathatós segítséget nyújtson a szakkönyvtárosoknak, ugyanakkor híradója legyen a műszaki

könyvtárosok munkaversenyének is, és közvetítse a szakkönyvtárosok értékes, közérdekű munkamódszereit, tapasztalatait.¹

Az Országos Műszaki Könyvtár módszertani csoportja (majd szerkesztőbizottság) szerkesztésében, JÁNSZKY Lajos felelős szerkesztő (az 1962. 1. számtól főszerkesztő) irányításával a havonkénti megjelenés programjával indult a kiadvány. Az indulás évében mindössze két szám jelent meg, a következő két évben (1955—1956) öt-öt, majd évenként négy számban látott napvilágot, az 1960—1962. években azonban már hat-hat alkalommal tették közzé.

Tartalmát illetően a kiadvány a tíz év során jelentős változásokon ment át, több-ízben kibővült, illetve átalakult. Az első két szám még felerészben közleményeket, felerészben pedig műszaki bibliográfiát (az Országos Műszaki Könyvtár legújabb külföldi könyvbeszerzéseinek válogatott jegyzékét) nyújtott. 1955-ben már megszűnt az Országos Műszaki Könyvtár legújabb külföldi könyvbeszerzéseinek ismertetése, helyette kialakultak a következő jellegzetes rovatok: *Műszaki könyvtárosok írják, Hírek, közlemények, Műszaki eseménystár* (majd *Eseménystár*), *Könyvtárközi csere, Új ETO jelzetek, Figyelőszolgálat* (ez a rovat az 1959. 1. számtól kezdve könyvszemlére és folyóiratszemlére bomlott), *Az Országos Műszaki Könyvtár irodalomkutatásai* (ez a rovat az 1956. 3. számtól a *Szakkönyvtárak* rovatcímét viseli). A kiadvány 1956-ban *Szakkönyvtárak kiadványai*, 1960-ban *Szakozási kérdések*, 1961-ben *Új műszaki folyóiratok* című rovatokkal gazdagodott. A tartalom német nyelvű fordítását 1959-től (4. sz.), a kiadványban megjelent cikkek és tanulmányok idegen nyelvű (német, orosz, angol) ismertetését 1960-tól (1. sz.) közli a lap, amely az 1961. 2. számtól kezdve új, lényeges területtel gazdagodott: rendszeresen közzétette a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára és tanszéki könyvtárhálózatának közleményeit (tanulmányok, cikkek, hírek).

A kiadvány kétségtelenül fontos feladatokat látott el megjelenésének már első öt évében, a második öt év során pedig egyre fokozódott a jelentősége. Közleményei mindinkább tartalmasakká váltak, a tanulmányok megírásának szintje is emelkedett. A kiadvány „felnőtt” a műszaki könyvtárhálózat feladataihoz, a hálózat fejlődésével párhuzamosan. SALLAI István és SEBESTYÉN Géza találóan jegyezték meg a kiadványról az Országos Könyvtárügyi Tanács számára készített jelentésükben, hogy a *Műszaki Könyvtárak Tájékoztatója* munkatársai az első öt év során „kezdő könyvtárosokból szakemberekké” váltak. A lapot a szakmai közvélemény igényes, színvonalas kiadványnak könyvelte el, amely fontos szerepet tölt be a hazai könyvtáros szaksajtó egészében.² Az első öt év során a kiadvány jellegzetesen szakkönyvtári szócsöve lett a műszaki könyvtárhálózatnak. Erre jellemző az a tény, hogy az első öt év alatt 129 könyvtári és csak 54 dokumentációs vonatkozású közlemény jelent meg benne.

Az első öt év mérlege a sok, értékes eredmény mellett néhány hiányosságot is nyilvánvalóvá tett: bizonyos jelek arra utaltak, hogy a fejlődés az első 2—3 év egyre emelkedő vonala után mintha megállt volna, a szerkesztési munka nem volt határozott és következetes, ennek folytán nem érvényesült kellőképpen az Országos Műszaki Könyvtár hálózati szerepéből adódó szakmai irányítása. Egyes tünetek arra mutattak, hogy a szerkesztőség mintha idegenkedne egészen magas tudományos szintű tanulmányok közlésétől. Hiányosság volt az is, hogy a *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója* a műszaki dokumentáció szakkérdéseit nem képviselte elég hatásosan, holott ekkor már nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon a műszaki dokumentációs tevékenység 75%-át a műszaki termelési könyvtári hálózat végezte.

¹ *Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. 1954. 1. sz. 1. l.

² Az első öt év értékelésére vonatkozólag ld. az alábbi közleményeket: SIMON Mária Anna: *A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. Magy. Könyvszle. 1958. 74. köt. 2. sz. 210—212. l.; SIMON Mária Anna: *Öt éves a Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója*. A Könyvtáros. 1959. 5. sz. 333—334. l. CZELLÁR Ferenc: *Statistikai áttekintés a „Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatójára”-nak első öt évfolyamáról*. Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója. 1959. 1. sz. 34—38. l.

A szerkesztésnek tehát új utakat kellett keresnie, ami nem volt könnyű feladat. Az 1960-tól 1962-ig terjedő három év során a kiadvány a szakkönyvtári kérdések aktív felszínén tartása mellett egyre többet foglalkozott a dokumentáció problémáival.

A mennyiségi növekedést 1963-ban, a tízéves jubileum évében komoly minőségi változás követte. A szerkesztők megváltoztatták a kiadvány címét *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásra* (1963. 1. sz.). A kiadvány az évenkénti tiszszeri megjelenés programjával kezdte meg ezt az 1963. évet. Feladata, hogy „a műszaki tájékoztatás országos rendszerének és szervezetének kiépítése során az e munkában érdekeltek széles körű tájékozódást nyerjenek maguknak a műszaki tájékoztatásnak tudományos, módszertani, szervezeti kérdéseiről”.

Az új program tehát elsődlegesen a műszaki dokumentáció szolgálatába állította a kiadványt. Az 1963. év első három száma igényes, gazdag tartalommal már ennek a nagy átszervezésnek a jegyében jelent meg. Vannak a kiadványnak természetesen jellegzetes műszaki könyvtári tartalmi elemei, (új műszaki segédkönyvek rovata), a domináns mondanivaló azonban a dokumentáció sokrétű probléma-szövevénye, a gépi feltárást és a gépi fordítást is beleszámítva. A kiadvány ezzel a hazai műszaki dokumentációnak lett egyetlen orgánuma, amely azonban olyan általános jellegű dokumentációs cikkeket és tanulmányokat is közöl, amelyek a dokumentációnak nemcsak műszaki területeit illetik.

A műszaki termelési könyvtárhálózatnak nem kis jelentőségű, jellegzetesen könyvtári problémaköre ezáltal voltaképpen szakmai folyóirat nélkül maradt. Igaz ugyan, hogy az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ módszertani körlevelekkel törekszik arra, hogy betöltve könyvtári hálózati-központi módszertani-irányító szerepét, (az első ilyen körlevél a hálózat valamennyi könyvtárosának szól, és a leltárba-vétel, az állományellenőrzés, a raktározás és a selejtezés szabályos elvégzésének módját írja le) kérdés azonban, hogy a körleveleknek ez a rendszere elégséges lesz-e a hálózat összefogásához.

Egy sajátos ellentmondás maradt — legalábbis egyelőre — a kiadványban: ugyanakkor, amikor a műszaki vállalati könyvtárak (mintegy 1000 könyvtárról van szó) szorosan vett könyvtári közleményei a laphól kimaradtak, továbbra is közli a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára viszonylag kisszámú tanszéki hálózati könyvtárainak híreit.

Az 1963. év első három száma mindenképpen nagy lépést jelent előre nemcsak tartalmi, hanem előállítástechnikai szempontból is. A szerkesztők azonban nyilvánvalóan sokkal érdekesebbé tehetnék alaki szempontból a tartalmas kiadványt, ha a — bár nagyon rugalmas — xerox-rotaprint eljárás nem egy korlátjától meg tudnának szabadulni. Nagy szolgálatot tenne azonban a használóknak egy elemző módszerekkel elkészített tízéves kumulatív index is, aminek elkészítése és közzététele minden bizonnyal nem sokáig késik.

A kiadvány fontos feladatot töltött be az elmúlt tíz év során. Elismerést vívott ki magának nemcsak hazánkban, de a külföldön is. Felzárkózott a több, mint öt évtizede megjelenő *Special Libraries* szintjére. Mondanivalóinak lényeges elemeit rendszeresen átveszi ma már számos előkelő szakmai folyóirat (a baráti országok sajtóján kívül, a *Library Science Abstracts*, London, a *Nachrichten für Dokumentation*, NSZK., a *Revue de la Documentation*, Hollandia, valamint a Library of Congress számos bibliográfiai kiadványa stb.). Ez az elismerés arra kötelezi a kiadvány íróit, szerkesztőit és előállítóit, hogy további erőfeszítésekkel egyre jobb, újabb eredményeket érjenek el. Ehhez a szép munkához sok sikert kívánunk.

TOMBOR TIBOR

A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata. (Vita a munkabizottság jelentéséről.)

A műszaki dokumentáció iránti igény és ezen igény kielégítésének módja és lehetőségei tárgyában az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és a Művelődési Minisztérium Könyvtárügyi Osztálya reprezentatív vizsgálatot folytatott. A felmérés kiterjedt az ipari minisztériumok 62 vállalatára és a budapesti Műszaki Egyetem 4 karára. Összesen 736 gazdasági vezető, kutató és mérnök szakirodalmi igényét mérték fel.

A vizsgálat célja tapasztalati tények gyűjtése, feldolgozása és ennek alapján helyzetkép felállítása volt. A feldolgozást az OMF B Dokumentációs Állandó Bizottságának erre a célra kijelölt munkabizottsága végezte.

A vizsgálat módszerét, lefolyását, az adatok összefoglaló értékelését, a tapasztalati tények alapján felállított helyzetképet és az ebből fakadó intézkedési javaslatokat jelentésben foglalták össze. Ennek megvitatására értekezlet egybehívását javasolták, amelynek feladata a jelentés értékelése, a legfontosabb következtetések levonása és a dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatok, vizsgálatok, kutatások kitűzéséhez segítségnyújtás.

A vitát 1963. ápr. 22—23. és 29-én tartották meg, mintegy 100 meghívott részvételével. Jelen voltak az OMF B Dokumentációs Állandó Bizottságának tagjai, az egyes tárcák és iparágak képviselői, dokumentátorai, a Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ képviselői és a vizsgálatban résztvevők többsége.

A napirendre tűzött pontok a következők voltak:

1. Áttekintés az ipari minisztériumok dokumentációs hálózatáról
 - a) a jelentésben közzétett reprezentatív, összegezett statisztikai adatok alapján;
 - b) a statisztikai adatok és adatgyűjtések értékelése.
2. A vizsgálati metodika értékelése, a statisztika és a metodika továbbfejlesztéséhez szükséges intézkedések.
3. A dokumentáció iránti igényekről és a dokumentációs szolgáltatásokról alkotott helyzetkép
 - a) országos problémák szerinti tagolásban;
 - b) minisztériumok és iparágak szerinti tagolásban.
4. A dokumentáció fejlesztésére szolgáló javaslatok.
5. A vizsgálat és a jelentés összefoglaló értékelése.
6. Javaslatok a dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatokra, a jelentés és a vizsgálat anyagának továbbfejlesztésére és szélesebb körű hasznosítására.

A vitát az OMF B DÁB elnöke, ZENTAI Béla elvtárs nyitotta meg. Ismertette az OMF B-nek a műszaki propaganda irányításával kapcsolatos feladatait. Bejelentette, hogy a jelentés és annak a vita során alakuló értékelése népgazdasági szintű tanulmány kidolgozásához kíván alapot nyújtani. Felhívta a figyelmet a műszaki gazdasági tájékoztatás helyzetének, a nem publikált irodalom, valamint a külföldi folyóiratok és könyvek feldolgozásának jelentőségére. Közölte, hogy a könyvkeresedelemnek, -kiadásnak és az oktatásnak a szakirodalmi ellátottsággal kapcsolatos problematikáját az értekezlet mellőzni kívánja, mivel ezek a kérdések még további részletes feldolgozást igényelnek. Ugyancsak nem célja a vitának, hogy a szakirodalmi igénykutatás műegyetemi vonatkozásaival foglalkozzék; az ott folyó munka jellegénél fogva más követelményekkel lép fel.

A napirend első pontjaként a *reprezentáció meghatározásával* kapcsolatban vita tárgya volt, hogy elégséges-e a vizsgáltak száma az eredmények tipizálásához. Az értekezlet végül elfogadta azt az álláspontot, amelynek értelmében reprezentáció nem jelent szükség szerint 100%-ot, csupán a vizsgált anyag megfelelő összetételét. Bár a kiválasztott vállalatok dokumentációs szempontból a jobban ellátottak közé tartoztak, és (szük-

ségszerűen) az erősebb érdeklődésű körűek igényeit vizsgálták, még az így nyert viszonylag kedvezőbb kép sem elégséges, és irányt szab a további feladatok számára.

Egyes hozzászólók kifogásolták, hogy a nyert adatok közül számos semmilyen javaslatnak nem lehet alapja. Ez a problematika átvezet a napirend 2. pontjához, a *metodika kérdéséhez*. A módszertan körül élénk vita alakult ki. Különösen helytelenítették, hogy egyes kérdésekre $0/0$ megjelölésével kellett a választ megadni, valamint a kérdőívnek az adatszolgáltatással kapcsolatos csoportját.

Az igénykutatás módszertanával igen sok tanulmány foglalkozik és — mint ezekből is kitűnik — a helyes módszer csak most van kialakulóban. A vizsgálatnak esetleges módszertani hibáival egyetemben is értéke van, mert a helyes metodika kialakítása csak a gyakorlatban való alkalmazásával érhető el. Éppen ezért jelen vizsgálat a későbbiek során is forrásanyagként szolgálhat, sőt kell is szolgálnia; ez a forrás nem jelenti az előző vizsgálat szolgáló lemaradását, hanem fogyatékosságai ismeretében lehetővé teszi e hibák kiküszöbölését. A feldolgozás során nem foglalkoztak minden részletkérdéssel, számos összefüggés leszűréséhez további munkára van szükség.

A százalékos feleletek megadása ténylegesen nem hat meggyőzően, mégis, érdekes módon számos ilyen jellegű kérdésre kapott feleletek azonos eredményre vezettek. Az adatszolgáltatás problematikája a műszaki tájékoztatás igen lényeges aspektusa, amely a könyvtári tájékoztató szolgálatok feladatkörébe tartozik. Ezen igények szélesebb körű ismerete esetleg új típusú tájékoztatási formák kialakításához vezethet.

A napirend 3. és 4. pontját az értekezlet egyidejűleg kívánta tárgyalni. A dokumentáció fejlesztésére szolgáló *intézkedési javaslatokat* a jelenlevők olyan élénk részvétele kísérte, hogy az eredetileg 2 napra tervezett vitát 3 napra kellett kiterjeszteni.

A javaslat megvitatása pontonként történt. A terminológiai problémákkal kapcsolatos pontos fogalmazás érdekében az elnökség egyes — fontosnak vélt — hozzászólások írásbeli beadását kérte. Az értekezlet az alábbi javaslatok jelentőségét hangsúlyozta, illetve vitatta:

Egyöntetűen állást foglalt amellett, hogy műszaki tájékoztatás alatt műszaki gazdasági, műszaki tudományos és műszaki termelési tájékoztatást kell érteni.

Eltérő vélemények hangzottak el a műszaki tájékoztatási szervezet hálózatát illetően, kiemelve ezen hálózat egységeinek a dokumentációs munka feltárásában, feldolgozásában és a dokumentációs anyagok gyűjtésében vállalt szerepét. Egyes hozzászólók álláspontja szerint vállalati szinten ne végezzenek feltárást; a vállalat ne referáljon kifelé; a kutató és tervező intézet ne csak saját igénye kielégítésére dokumentáljon, hanem tájékoztassa a rá bízott termelési ágakat is. A jelenlevők másik csoportja hangsúlyozta, hogy vállalati szinten szükség van saját kiadványra; felemlítették a központi szolgáltatások lassú menetét, rámutatva, hogy az átfedés kisebb hiba, mint a gyorsaság csökkentése. A Bizottság felhívta a figyelmet arra, hogy az intézkedési javaslatnak a vállalati szolgáltatásokkal foglalkozó pontja az igénykutatás alapján megfogalmazott tétel. Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ nem vállalhatja magára az összes dokumentumok (pl. prospektusok) gyűjtését, feltárását, feldolgozását. A megfelelő központi szolgáltatások mellett a tárcaknak kell a tájékoztatást megszervezni, jellegük szerint. Lényeges feladat azonban a párhuzamosság elkerülése.

Központi problémának vélték a jelenlevők a dokumentáció oktatását, a tájékoztató-mérnökképzés ügyét, a könyv- és könyvtári propaganda szóbeli és szemléltető eszközeinek alkalmazását és a dokumentáció gépesítését.

A fordítások ügyében — ellentétes vélemények elhangzása után — leszögezték, hogy magyar fordításra szükség van, azonban el kell kerülni az átfedéseket. A mai fordítások jelentős hányada felesleges. Fordítást csak eredeti szöveg alapján, erős el-

lenőrzés mellett végezzenek. A vállalatok fordító szolgálatából ne válják országos szerv. Az értekezlet igen jelentősnek ítélte a műszakiak nyelvtanulásának problematikáját.

A külföldi szakkönyvek és folyóiratok beszerzési nehézségének tárgyalásakor rámutattak, hogy az árak növekedését nem követte a devizakeret emelése. Felül kell vizsgálni és elemzően értékelni a devizakeret mértékét és elosztását nem csupán a műszaki tájékoztatási hálózat, hanem mindazon intézmények részére, amelyek e hálózaton kívül műszaki tájékoztatást végeznek. Kielégítőnek találták a kurrens külföldi folyóiratok jegyzékét, nem találták azonban megfelelőnek a *Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke* jelenlegi formáját. A jegyzék ne korlátozódjék kizárólag a könyvek ismertetésére, hanem tárja fel a külföldről érkezett egyéb dokumentumokat is.

A *Műszaki-Gazdasági Tájékoztató* igen jó kezdeményezésnek bizonyult; javaslatok hangzottak el megjelenésének sűrítésére vonatkozólag.

A magyarországi referáló tevékenység szervezetének és tartalmi problémáinak feldolgozása még soron következő feladat. A dokumentációs kiadványok tipizálásának problematikája ugyancsak további vizsgálatot igényel.

Az értekezlet egyöntetűen helyeselte a határozati javaslat utolsó pontját, amely szerint a dokumentációs tevékenység körébe tartozó fogalmak tisztázása, egyértelmű használata érdekében országos szabványt kell alkotni.

A napirend 5. és 6. pontjához a jelenlevők nem kívántak külön hozzászólni, mivel az eddigi vita során ezeket a kérdéseket igen részletesen érintették.

ZENTAI Béla elnök összefoglalásként megállapította, hogy mind a vizsgálat, mind a jelentés és a vita az OMF B és az MM további munkája szempontjából igen jelentősnek bizonyult. Elmondotta, hogy a vizsgálatban az egyes tárcaik nagyobb arányban működtek közre, mint a központi dokumentálók. Véleménye szerint a jelentés — megfelelő korrekciókkal ellátva — tükrözi a magyar dokumentáció valóságos helyzetképét. A vitában 38-an vettek részt, több mint 100 szóbeli hozzászólás hangzott el, és 10 írásbeli hozzászólás érkezett. Az egyes problémákat más és más aspektussal közelítették meg a központi irányító szervek, az egyes vállalatok dokumentátorai és azok a helyek, ahol a dokumentáció csak most van kialakulóban. Az elnök felkérte a munkabizottságot, hogy a vitán elhangzottakat figyelembe véve módosítsák az intézkedési javaslatok megfelelő pontjait. A teljes anyagot tanulmányként kívánják kezelni; a műszaki propaganda irányítása tárgyában kiadandó kormányrendeletben azonban az OMF B elnöksége ezeket a szempontokat érvényesíteni fogja.

A dokumentáció fejlesztésével kapcsolatos további munkálatok ismertetése során a Bizottság felkérte a jelenlevőket, hogy — érdeklődési körüknek megfelelően — vegyenek részt az alábbi témák feldolgozásában:

1. A szakirodalmi tájékoztatás országos egységes rendszerének és szükséges szervezetének kialakítása; a vonatkozó kormányelőterjesztés előkészítése.
2. Az üzemi munkások és műszakiak tájékoztatásának és szakirodalmi ellátottságának megjavítása (különös tekintettel a szocialista brigádokra).
3. A szakfordításügy országos rendezésének javaslata a közcélú szakmai fordítások területén.
4. Az ETO magyar nyelvű teljes kiadásának elkészítése.
5. A szakirodalmi dokumentáció oktatása.
6. A szovjet szakirodalom beszerzési lehetőségeinek megjavítása.
7. A magyar műszaki szakirodalom keletkezésének, kiadásának és terjesztésének vizsgálata a műszaki tájékoztatás szempontjából.
8. A *Műszaki-Gazdasági Tájékoztató* mintakénti komplex megvalósítása egy ágazaton vagy technológiai területen belül.

9. Egyes kiemelt távlati műszaki fejlesztési koncepciók megvalósításához szükséges szakirodalmi tájékoztatási tevékenységek és azok időbeli ütemezésének meghatározása a szükséges komplex tájékoztatási és propaganda tevékenység egészének keretén belül.

10. A dokumentáció gépesítése.

11. A műszaki fejlesztés költségkeretein belül a műszaki tájékoztatásra jutó költségek arányának vizsgálata.

12. A tőkés devizaforintot igénylő szakfolyóiratok beszerzésének alakulása.

Befejezésül LÁNG Imre elvtárs, az MM képviselője hangsúlyozta a vizsgálat jelentőségét, rámutatva, hogy a felmérés nemcsak a műszaki, hanem általában a szakirodalmi tájékoztatás terén is igen hasznosnak bizonyult.

DÉRI MIKLÓSNÉ

HÍREK

Benyovszky Móric és a magyar könyvnyomtatás a XVIII. században. A *Bulletin of the New York Public Library* tavaly decemberi számában, a 666. lapon olvassuk a következőket, a New York-i nyilvános könyvtár szláv osztályának gyarapodásáról szóló beszámoló végén: „Egy igen ritka új szerzeményű műről kell még itt említést tennünk, noha nyelviileg nem tartozik a szláv gyűjtemény keretei közé. Megszereztük Beniowski Móric grófnak, a híres lengyel kalandornak, aki egy ideig Madagaszkár királya volt, első magyar nyelvű életrajzát. A Gvadányi József által írott könyv 1793-ban jelent meg Pozsonyban (ma Bratislava, Szlovákia fővárosa). Kevés magyar könyvet nyomtattak ebben az időben.”

Noha BENYOVSZKY Móric GVADÁNYI-féle életrajza az Országos Széchényi Könyvtárban 2 példányban is megvan, valóban ritka könyvnek számít. BENYOVSZKY lengyel mivoltát sem akarjuk vita tárgyává tenni — a család magyarországi eredetét adataink szerint az ANJOU-királyokig vezeti vissza, mégis tény, hogy BENYOVSZKY Móric a lengyel szabadságért is harcolt. (Igaz, hogy grófságot MÁRIA TERÉZIÁTÓL, báróságot a francia királytól kapott.)

Feltétlenül javításra szorult azonban a magas színvonalú könyvtártudományi folyóirat azon állítása, mely szerint ebben az időben kevés magyar könyv jelent meg. („Few books were printed in Hungarian during that epoch”). Egyedül 1793-ból összesen 201 bibliográfiailag nyilvántartott

magyar nyelvű nyomtatványról tudunk, az 1791—1800 között megjelent összesen 2412 könyv közül 975 volt magyar nyelvű (latin 898, német 408). Az ország lakosságának számához, a másfél évszázados török megszálláshoz, az akkori gyarmati állapotokhoz képest ez nem számíthat kevésnek.

Jacques Kayser, a francia sajtótudományi intézet helyettes igazgatója 63 éves korában meghalt.

KAYSER — akiről érdekes megemlíteni, hogy DREYFUS kapitány unokaöccse volt — politikusként kezdte pályáját. A két világháború között a radikális párt elnöke, majd főtájtára lett. Főszerkesztője volt a radikálisok lapjának, a *République*-nak. A második világháború alatt részt vett az ellenállásban, utána a *Monde* munkatársa volt. Amellett a francia kormányt képviselte az ENSZ szociális tanácsában, valamint az UNESCO sajtóügyi tárgyalásain.

Számos munkája közül az 1955-ben írt *Egy szabadság halálára* c. könyve keltett nagy feltűnést — tiltakozott benne a sajtószabadságot a kapitalisták részéről fenyegető veszély ellen, akik a sajtóban csak saját hatalmuk eszközét becsülik.

D. B.

Kalauz nemzetközi tudományos szervezetek dokumentációs tevékenységéhez. Azoknak az évkönyveknek és címtáraknak a hosszú sorához, amelyek a nemzetközi tudományos szervek (intézetek, egyesületek, bizottságok) legszükségesebb adatait

(többnyire csak címüket) időről időre közölték, csatlakozott most egy alapos kutatómunkával összeállított adattár a természettudományok és alkalmazott tudományok (technika, mezőgazdaság, orvostudomány) nemzetközi szerveinek munkásságáról.¹ A washingtoni nemzeti könyvtár tájékoztató osztálya három évi gyűjtőmunkájának eredménye ez a kézikönyv. A könyvtár 781 nemzetközi szervezethez küldte el kérdőívét, hogy hiteles adatokat szerezhessen az általuk fenntartott könyvtárról, publikációs tevékenységükről, dokumentációs és tájékoztató munkájukról, kongressz-uszaikról, a rájuk vonatkozó hivatalos okmányokról és iratokról, eddigi munkájuk történetéről, szervezeti felépítésükről, költségvetésükről, a velük való érintkezés nyelvével stb. A 781 kérdőívre 683 szervezet válaszolt, ezek közül egy híján 450 szervezet közölt pontos adatokat. Felvették azonban az adattárba azoknak a szervezeteknek az adatait is, amelyek szabályos könyvtári, dokumentációs és tájékoztató szolgálatot nem tartanak fenn, de mégis aktív tevékenységet fejtenek ki bibliográfiák kiadásában, terminológiai kérdésekben, adatszolgáltatásban. A gyűjtött adatokat a kalauz a következő szerkezetben közli: a) a könyvtárról, dokumentációs és tájékoztató szolgálatról szóló adatok, b) a kiadványok pontos bibliográfiája, c) („*Related materials*”) a szervezetre vonatkozó hivatalos dokumentumok, szerződések, okmányok, d) („*Facts about the organization*”) a szervezet keletkezésének, eddigi munkásságának története, vállalt feladataik, szervezeti felépítésük adatai. A kalauz rendezési elve betűrendi. A függelék 10 lapra terjedő bibliográfiát ad az eddig publikált különböző tudományos címtárakról és évkönyvekről, jegyzéket közöl az acronymeokról és betűrendes mutatót közöl a szövegben előforduló tárgyszavakról. Hézagpótló kézikönyv. k. b.

Újabb mutató a Zentralblatt für Bibliothekswesenhez. A német könyvtárügy és könyvtártudomány 1884 óta fennálló vezető organumához tíz-húsz évenként össze-foglaló mutató-kötet jelent meg. Ezt a sort

folytatja a Ruth UNGER összeállításában most elkészült mutató a folyóirat 51—70. évfolyamáról. A *Zentralblatt für Bibliothekswesen*nek ez a húsz évfolyama az 1934 és 1956 közötti időszakot öleli fel (1945—46-ban a folyóirat szünetelt). A mutató összeállítása sok problémát vetett fel, hiszen az első tíz év még a hitleri fasizmus időszakában jelent meg. A náci kormánynak ugyan nem sikerült a nagyműltű folyóiratot politikai uszításra felhasználni, de a *Zentralblatt* sem maradhatott teljesen mentes a fasiszta ideológiájú cikkektől. A mutató azonban — a történeti igazságnak megfelelően — ezeket is tartalmazza, de olyan tárgyszavak alá sorolja őket, hogy abból a pártos állásfoglalás azonnal kitűnik. A mutató a tanulmányokon kívül feldolgozza a közleményeket, hozzászólásokat, jegyzeteket, híreket és az ismertetéseket is. A kötet beosztásában Ruth UNGER módosította a hagyományos rendszert, s az most már csak három részre oszlik: szerzői mutató, az ismertetett művek mutatója és tárgymutató. Elmaradt tehát a cikkek időrendi felsorolása, a személyi híreket pedig bedolgozta a tárgymutatóba. Természetesen szükségessé vált az általában átvett tárgyszavak átvizsgálása és az elavultaknak a korszerű terminológiával való felcserélése. A gondosan szerkesztett mutató kötet önkéntelenül azt a kérdést veti fel bennünk, vajon a *Zentralblatt*nál is régebbi *Magyar Könyvszemle*hez nem kellene-e már összefoglaló mutatót készíteni. Erre talán jó alkalom lenne az, hogy a *Magyar Könyvszemle* a jövő évben fejezi be a 80. évfolyamát.

Új dokumentációs módszer. A philadelphiai Institute for Scientific Information az irodalomkutatásban új módszert dolgozott ki. Az irodalomösszeállítások során azokat a műveket gyűjtik össze, amelyek irodalomjegyzékükben egy meghatározott, nyilvánvalóan alapvető munkára hivatkoznak. Ilyen módon egy kutatási területen működő különböző szerzők művei között eddig ismeretlen tartalmi összefüggéseket és időbeli kapcsolatokat lehet feltárni. Az új eljárást „*Citation-Index-Project*”-nek nevezik, mert a kiindulópont a hivatkozott művek jegyzéke. Az eljárás gyakorlati felhasználhatóságáról érdeklődéssel várunk további közléseket.

DR.

¹ *International scientific organizations. A guide to their library, documentation services.* Prep. under the dir. of Kathrine O. MURRA. Washington, 1962, Library of Congress. XI, 794 l.

A Coronelli Szövetség bécsi kongresszusa. Június 13—15. közt tartotta Bécsben első nemzetközi kongresszusát az 1952-ben alakult „Coronelli-Weltbund der Globusfreunde” nevű tudományos egyesület. Ennek a szövetségnek célkitűzése a régi, muzeális becsű, valamint a különleges érdekességű újabb föld- és éggömbök tudományos feltárása, ismertetése, nemzetközi lelőhely-kataszterük elkészítése. A Vincenzo CORONELLIRÓL, a XVII—XVIII. század fordulójának nagy hírű kartográfusáról, szép kivitelű és nagyméretű glóbuszok készítőjéről elnevezett egyesület 11 esztendei fennállása alatt jelentős eredményeket ért el. Folyóirata, a *Der Globusfreund* állandóan közli a világ minden részén levő régi földgömbökről szóló tudományos feldolgozásokat és híreket.

A kongresszus mintegy összefoglalása volt a glóbusz-történeti kutatások eddigi eredményeinek; sikerében nagy része volt Ernst BERNLEITHNER professzornak, a szövetség fáradhatatlan elnökének. Őt különböző nemzetekhez tartozó előadó tíz előadásában sok új kutatás eredményét is hallhatták az érdeklődők. Az Österreichische Nationalbibliothek és a bécsi egyetem földrajzi intézetének helyiségeiben rendezett kongresszuson magyar résztvevők is megjelentek: FALLENBÜCHL Zoltán, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa *Régi magyar glóbuszkészítők* címmel vetített képes előadást tartott. Rajta kívül Magyarországot FÜSI Lajos, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének adjunktusa és BORBÉLY Ándor, a Földrajztudományi Kutatócsoport ny. tud. munkatársa képviselték a kongresszuson.

F.

Berlini könyvtári kalauz. *Führer durch die Bibliotheken und Literaturstellen der Hauptstadt Berlin* címet viseli az a kis kézikönyv, amely joggal tarthat számot a hasonló kiadványokban viszonylag szegény magyar könyvtárügy érdeklődésére. A kézikönyv ugyanis teljes és kimerítő tájékoztatást ad Kelet-Berlin és a közlekedésileg hozzákapcsolt elővárosok valamennyi könyvtáráról olyformán, hogy megadja mindegyiknek a nevét, címét, telefonszámát, a hozzá elvezető közlekedési

eszközt, továbbá a legfontosabb adatokat: a nyilvánosság fokát, illetve a nyitvatartás idejét, az állományt kötettségben, a gyűjtőkört, a katalógusokat, a könyvtár esetleges kiadványait, az olvasótermek vagy kutatószobák megoszlását, befogadóképességét, feltünteteti továbbá, hogy van-e mikrofilm leolvasókészülék, fotoszolgálat, sokszorosítóüzem stb. Tömör és gyors áttekintést nyújt 557 könyvtárról. Praktikus az elrendezés is: az első rész az általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárakat és szolgálataikat ismerteti (Deutsche Staatsbibliothek, Egyetemi Könyvtár, Városi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár és még négy kisebb könyvtár), a második és talán legfontosabb rész 426 szakkönyvtárat sorol fel tudományágak szerint csoportosítva. Itt szerepelnek az egyetem és akadémia intézeti könyvtárai és sok más intézeti, hatósági és egyéb szakágazati könyvtár és a dokumentációs szervek. A 122 közmuvelődési könyvtár kerületek szerint csoportosított jegyzéke teszi teljessé a képet. Többféle mutató zárja a kötetet, amely felhívhatja a figyelmet arra, hogy nem lenne nálunk sem felesleges egy hasonló budapesti könyvtári kalauz kibocsátása.

GOMBOCZ ISTVÁN

Adatok a Szovjetunió könyvkiadásáról. Az elmúlt év folyamán a Szovjetunióban mintegy 76 000 könyvet adtak ki összesen másfél milliárd példányban. Ezek szerint a világon egy év alatt megjelenő könyvek közül minden negyedik szovjet publikáció. A legmagasabb példányszámot elértek szerzők Lev TOLSZTOJ, PUSKIN és GORKIJ. Az első 105 milliós, az utóbbi kettő 99, illetve 98 milliós példányszámmal jelent meg.

Szovjet Byron kiadás. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadásában megjelentették BYRON leveleit és naplóját. A Szovjetunióban ez ideig már ötvenkét ízben adtak ki BYRON munkáiból, beleértve a különböző nemzetiségek nyelvén — 11 nyelven — megjelent kiadásokat is. BYRON műveit eddig mintegy 1 milliós példányszámmal publikálták.

BARLAY LÁSZLÓ

SZEMLE

Négy könyvtári évkönyv.

1. Négy évkönyvet tanulmányoztunk át, budapesti tudományos nagykönyvtárak évkönyveit. E vaskos kötetek — az évi beszámolókon kívül — 50 tanulmányt tartalmaznak, és terjedelmük együttvéve 64 ív, vagyis több mint ezer lap. Bő termésre valló, örvendetesen nagy számok ezek. S olvasás közben kiderül, hogy e négy kötet így együtt kitűnő alkalmat kínál arra, hogy a magyar könyvtárügy csaknem minden időszerű, élő problémája és a magyar könyv- és könyvtártörténet legújabbban megoldott kérdései fölött seregszemlét tartsunk. E négy könyvtár tulajdonképp négy tudományos műhely. Mind-egyiknek megvan a maga sajátos légköre, színvonalja és a munkába vett témáktól függően kialakult tudományos arculata. Az egyikben a könyvtárépítést gondja, új útjainak keresése köti le az érdeklődést, a másikban a szabadpolccal elért eredmények és a könyvforgalom adatainak elemzése áll előtérben. A műszaki dokumentáció magyar és külföldi szervezeti megoldásait tanulmányozzák a harmadikban, s a kódexkutatás bonyolult problémáit oldozgatják a negyedikben. Tudjuk, hogy az 1500-ban kiadott búcsúlevelektől egészen a peremlyukasztású kártyák jelkulcsrendszeréig sok minden belefér e könyvtári évkönyvek tartalmi színeképebe. Amí csak újabb bizonyítéka annak, hogy mennyire összetett és ugyanakkor szerteágazó, komplex ismeretágakat ölelhet fel a könyvtártudomány gyűjtőfogalma.

E témaköri változatosság elsősorban annak köszönhető, hogy nem négy azonos profilú könyvtár, hanem a műszaki könyvtárügy és dokumentáció országos központja,

a SZABÓ Ervin hagyományait őrző fővárosi könyvtár, legnagyobb múltú egyetemi könyvtárunk és végül a magyar nemzeti könyvtár évkönyvei kerültek csaknem egyidőben az olvasók elé.¹ Mindegyik más-más szöveget képvisel a hazai könyvtárak együttesében, ennek megfelelően évkönyveik hangja és problematikája is egymástól élesen elkülönülő, más-más karakterű.

2. Ha jól akarunk szerkeszteni könyvtári évkönyvet, bizonyos „műfaji” követelményeknek óhatatlanul eleget kell tennünk.

Az egyik követelmény, hogy az évkönyveknek képet kell adniuk a közreadó intézmény működéséről: beszámolót, jellemző számadatokat vagy egyéb mutatókat kell közölniük, amelyek az intézmény eredményeit híven tükrözik.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár négy teljes ívet áldoz az évi beszámolóra, megosztva e terjedelmet a központ és a fiókhálózat munkájának ismertetése között. Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ még többet, öt ívet szánt a beszámolóra, de ennek négyötöde szól a központ teljesítményeiről, és egyötöde jut a 905 tagkönyvtárból álló hálózatra. Úgy gondoljuk, aligha meglepő, hogy a tömörebb jelentés a sikerültebb. Arányos, jól szerkesztett beszámolót tett közzé az Országos Széchényi Könyvtár. Figyelemre méltó a módszerük: erős kritikával kiválogatták a lényegeset a sokkal bőségebb

¹ Az 1962 utolsó negyedében megjelent négy évkönyv közül az Egyetemi Könyvtáré 1962-re, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtáré és az Országos Műszaki Könyvtáré 1961-re, az Országos Széchényi Könyvtáré pedig 1960-ra szól.

hivatali jelentésből, így sikerült legnagyobb könyvtári intézményünk munkáját alig két íven összefoglalni. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvének szerkesztői lemondtak a beszámoló publikálásáról. Talán azért, mert nincsen mód az évkönyv folyamatos, évenkénti kiadására. A jelentés kihagyását persze ez sem indokolja, hisz három-négy évenként még nagyobb távlatú, plasztikusabb képet lehet rajzolni egy könyvtár munkájáról, fejlődéséről.

A másik műfaji követelmény abban áll, hogy évkönyveink lapjain csak a könyvtártudomány körébe vágó vagy azzal rokontárgyú tanulmányok kapjanak helyet. Az olyan dolgozatokat, amelyek nem tárgyak, hanem csupán a szerző személye révén kapcsolódnak az évkönyvet kiadó könyvtárhoz, elvszerűen ki kellene küszöbölni. Ismerünk olyan műszaki könyvtárosokat, akik kutatónapjukon roncsolásmentes anyagvizsgálattal, illetve fehérjekutatással foglalkoznak. De kinek jutna eszébe, hogy kutatási eredményeiket egy könyvtári évkönyvben közölje? Persze nem mindig ilyen egyszerűen vetődik fel a kérdés. Készülnek könyvtárainkban cikkek a műszaki könyvkiadásról és középkori filozófusok frissen felfedezett kéziratáról. Ezek habozás nélkül kiadhatók, ha az első témát kiadástörténeti, a másodikat kodikológiai szempontból tárgyalja a szerző. Írhatunk CSOKONAI „csalhatatlan jövődöléseiről” is, mint VARGHA Balázs teszi, ha nem a jövődölések tartalmi elemzése a célunk, hanem az, hogy egyrészt rávilágítsunk a múlt századi ponyvakiadók módszereire, másrészt felhívjuk a figyelmet a Széchényi Könyvtár aprónyomtatványtárában lappangó, kibányászatlan kuriózumokra.

Ezzel szemben bármilyen sokra tartjuk S. LENGYEL Márta kitűnő tanulmányát a negyvennyolcas osztrák forradalom eszmei előtörténetéről, mégis keveseljük kiadásának ama egyetlen indokát, hogy a szerző a Széchényi Könyvtár munkatársa. Pedig egyébként őszinte hívei vagyunk annak, hogy történetíróink — a régi hungarocentrikus szemléletből kiemelkedve — hozzáállásanak a HABSBURG-abszolutizmus ellen küzdő osztrák és magyar politikai irodalom összefüggéseinek tisztázásához.

Hasonlóképp vélekedünk Ákos Károlynak *Apologetika és filológia* címmel az Egyetemi Könyvtár évkönyvében megjelent cikkéről, amelynek nagy igényű címe alatt

rövid fogalomtörténeti vázlatot találunk az „ördög”-ről. Miután a nagyszombati jezsuiták egykori, elsőrendűen teológiai gyűjtőkörű könyvtára az ateista és antiklerikális irodalom legfőbb gyűjtőhelye lett hazánkban, évkönyvébe jól beleillett volna egy erről a témakörrel szóló dolgozat. De nem valláskritikai részletkérdések fejtetése, hanem olyan nagyobb méretű tanulmány a magyar antiklerikális és ateista irodalomról, amelyet MÁTRAI László írt néhány éve a *Társadalmi Szemlében*.

3. Hosszú időn át folyt nálunk a harc a könyvtári szakirodalom állítólag túlzott történeti beállítottsága miatt. Ezeknek a vitáknak késői visszhangjaként hadd jegyezzük meg: a történeti jellegű tanulmányok mennyisége ellen folytatott hadakozás helyett inkább a könyvtárügyi cikkek színvonaláért kellett volna egyet-mást tenni. Sok volt a rövid lélegzetű, szakirodalomra nem támaszkodó, csupán a „mein System” átadását szándékoló cikk. A kezünkben levő négy évkönyv azonban ebből a szempontból minőségileg megváltozott képet mutat: e kötetekben nagyrészt alapos, jól megírt könyvtártani cikkeket találunk.

Élen járnak az Egyetemi Könyvtár évkönyvének szerzői: DOMANOVSKY Ákos éles logikával boncol katalogizálási kérdéseket. TÓTH András az annyira időszerű hálózati témához nyúl erős problémaérzékkel. HUNYADY Piroksa a könyvtár 140 olvasóját vallatta ki, hogy bizonyos olvasáspszichológiai megállapításokat tehessen. PAJKOSSY Györgyné és ZELENKA István pedig korszerű címléírasi szabályzatot készített még 1957-ben a periodikák feldolgozásához. Csak a több éves késést sajnáljuk, amellyel ez a szabályzat napvilágot látott. Itt említjük meg DÉRY Miklósné mintaszerű bibliográfiáját, amelyben az Egyetemi Könyvtárral foglalkozó irodalmat gyűjtötte egybe.

Az Országos Műszaki Könyvtár évkönyve egyetlen történeti tárgyú cikket sem tartalmaz, viszont el kell ismernünk, hogy könyvtártani és dokumentációs cikkei jók, sok újat mondanak. Kiemelkedő jelentőségű POLZOVITS Ivánnak a dokumentáció szervezeti megoldásairól írt munkája. Tanulságosak az országos szintű szervezés nehézségei a tőkés államokban s lehetőségei a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban. Ugyanakkor

elszomorító a hazai fejlődés ziláltsága, a sok párhuzamosság és szervezési formáink ésszerűtlensége. FEJÉR István a szakirodalom elévülésének vizsgálatához járul hozzá új szempontokkal. HOVÁNYI Gábor RANGANATHAN kettőspont-osztályozását ismereti behatóan. OROSZ Gábornak egyszerre két dolgozata is megjelent (egyik az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvében), s ezekben beavatja olvasóit az egy-soros és a kétsoros peremlyukasztású kártyák jelkulcsrendszerének problémáiba.

Olvasószolgálati munkákkal kapcsolatban a kutatás egyik legtermékenyebb területének ígérkezik a könyvtárhasználat elemzése és az olvasóigények felmérése. Ez a kérdés azonban csak két évkönyvben szerepel — más-más hangsúllyal. A Széchényi Könyvtárban egyetlen ilyen tárgyú dolgozat készült; írója KÓKAY György. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban viszont a munkatársak egész sora (BARTA Andrásné, KEFES Ágnes, D. JÁMBOR Mária, MARÓT Miklós, DOBOS Piroska, G. BALLAGI Ágnes, BIKÁCSI Lászlóné és PATAKI Ferenc) foglalkozik ezzel a témakörrel. A szabadpolic-rendszerrel a gyermekkönyvtárak problémáin keresztül az ismeretterjesztő, valamint a szovjet szépirodalom forgalmának elemzéséig sokoldalúan vizsgálják a kérdéseket. Érdeklődést keltő TÖBIÁS Áron cikke is a *Tolsztoj-émlékkönyv* szerkesztésének műhelytitkairól. SZESTEY Gyuláné és DRECHSLER Ágnesnek a könyvtárosképzésről szóló beszámolóit azonban helyesebb lett volna beépíteni az évi jelentésbe.

A Széchényi Könyvtár évkönyvéből nem maradhat említetlenül V. WINDISCH Éva cikke; ebben a szerző igen világos érveléssel bírálja az ETO gyengéit a történeti irodalom szakozása szempontjából. A Széchényi Könyvtárban azonban legfőbb gond az intézmény felköltöztetése az egykori királyi várba, illetve a budavári palota YBL-HAUSZMANN szárnyának könyvtár céljára való átépítése. Ezzel áll összefüggésben NAGYDIÓSI Gézőnének a hírlaptár férőhely-igényéről szóló cikke. S ezt szolgálja TOMBOR Tibor *A nagykönyvtárak építésének új útjai* című kitűnő összefoglalása is. Ez a tanulmány könyvtári szakirodalmunk komoly nyeresége.

4. Történeti jellegű cikkeket nagyobb számban csak a Széchényi Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár évkönyveiben találunk. Ez magától értetődő, mivel e két

könyvtárunk rendelkezik hazai viszonylatban a leggazdagabb kéziratállal. Ösnyomtatvány-gyűjteménnyel, Régi Magyar Könyvtárral és ehhez megfelelő felkészültségű munkatársi gárdával.

Több kódexkutatással foglalkozó tanulmányt is olvashatunk évkönyveikben. MEZEY László mindkét helyen szerepel: egyik dolgozatában egy corvinának tartott tengerészeti térképről bebizonyítja, hogy sohasem tartozott MÁTYÁS király könyvtárába, a másikban pedig meghatározza egy XIV. századi breviárium másolásának idejét. KENYERESNÉ BOLGÁR Ágnes az Egyetemi Könyvtár papírkódexek vizsgálatára alapján a provenienciára és vízjelkutatás összefüggéseire mutat rá. BORZSÁK István a Corvina két TACITUS-kéziratáról ír, amelyek közül az egyik II. ABDUL HAMID szultán ajándékaént a budapesti Egyetemi Könyvtárba került, a másik pedig a marosvásárhelyi Teleki-tékából egy magyar származású, amerikai antikvárius, Gabriel WELLS közvetítésével a Yale-egyetem könyvtárába.

DONÁTH Regina a XVII. századi Kolozsvár életéhez nyújt érdekes adalékokat egy egyetemi könyvtári kézirat alapján. A napóleoni idők pesti egyetemi életére vonatkozólag DÜMMERTH Dezső tár felegész sereg jellemző részletet. A tanulmány központjában a fiatal HORVÁT István áll. A szerző kezében levő adattömeg az egyén és társadalom dialektikus kölcsönhatásának bemutatásával mélyebb távlatú kép megrajzolására is lehetőséget adott volna. LENGYEL Béla a marxista szemléletnek a magyar regényírásban való jelentkezéséről ír, TIMÁR Szaniszló munkásságát ismeretve. SZALATNAI Rezső JUHÁSZ Gyula egyetemi éveiből kutatott fel színes emlékeket, a költő ugyanis 1902—1906 között mindennapos látogatója volt az Egyetemi Könyvtárnak.

A jelek szerint tervszerűen folyik az Egyetemi Könyvtár történetének feltárása. Ez alkalommal a könyvtár régi vezetőiről, illetve munkatársairól szóló, értékes tanulmányokat olvastunk az évkönyvben: PÁLVÖLGYI Endre BRETSCHNEIDERRŐL, VÉRTESY Miklós pedig SZINYEI József és HORVÁT Árpád működéséről ír.

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvéből két cikket kell kiemelnünk. Az egyik BORSA Gedeonnak széles alapvetésű, tárgyát történeti összefüggéseibe is

jól beágyazó tanulmánya azokról a nyomtatványokról, amelyek a törökök ellen Magyarországon 1500-ban meghirdetett búcsú alkalmából láttak napvilágot. A másik MARKOVITS Györgyi *Üldözött költészet* című dolgozata. Ebben a szerző a HORTHY-címszakban kitiltott, elkobzott, perbe fogott versesköteteket veszi számba, a XX. század magyar cenzúratörténetéhez szolgáltatva nélkülözhetetlen adatokat. Ezenkívül ISZLAI Zoltán SÁNDOR István *Magyar könyvesházának* fogadtatását mutatja be az egykorú kritikák tükrében. SCHÜTZ Ödön a Széchényi Könyvtárban talált régi örmény nyomtatványokról számol be, FAZAKAS József pedig 18 eddig feltáratlan régi magyar könyv bibliográfiai leírását adja.

Az Országos Széchényi Könyvtár történetével foglalkozó cikket ez alkalommal nem találunk az évkönyvben, be kell érünk egy 1951-ben létesített tár, a fotolaboratórium és mikrofilmtár történetével (BABCZY Béla írta). A táruk történetét egyébként igen fontosnak tartjuk, előmunkálatok az intézmény-történet megírásához.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban dícséretes módon foglalkoznak a könyvtár múltjának kutatásával. Örülünk ilyen közleményeiknek, mert mind jó forrásai lesznek századunk magyar könyvtártörténetének. A könyvtár központjának előtörténetét és az alapítás körülményeit REMETE László tisztázza értékes tanulmányában. SIMON Lászlóné, KURUNCZY Lajosné és MARÓT Miklós pedig megírta a mátyásföldi fiókkönyvtár történetét. Munkájuk érzéletes képet ad kultúrforradalmunk kibontakozásáról Budapest egyik peremvárosában.

A történeti tárgyú dolgozatokról elmondhatjuk, hogy általában nagy felkészültséggel és elmélyedéssel íródtak. Ezen a téren nincs helye alkunak, a könyv- és könyvtártörténet végre is művelődéstörténeti stádiumok, s ennek a tudományágnak kialakult hazai színvonala követelményeket támaszt a szerzőkkel szemben. Ellenben zavaró az, hogy a tervszerűségnek csak itt-ott, kevés helyen látjuk a nyomát, nagyon spontán jellegű a kutatók témaválasztása. Ennek egyik oka feltétlenül az, hogy a kódexkutatástól a XX. századi könyvkiadókig rendkívül széles körű, kiterjedt a munkamező. A másik

azonban nyilván az, hogy e munkálatoknak nincs jól átgondolt, megvitatott országos terve.

5. Az ismertetett négy kötet közül három nyomdai úton állítottak elő, csupán az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ évkönyve készül még mindig házi sokszorosító üzemükben. Nyomdai kivitel szempontjából kétségtelesen az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve a legizlésebb. Érdemes volt az első kötet kiadásakor a tipografizálás egyik kitűnő mesterét, SZÁNTÓ Tibort bevonní a tervezésbe.

KÉKI BÉLA

Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing. With a foreword by Beatrice WARDE. 2. ed. London, 1961, Penguin books. 394 l., 24 t.

Ha csak a második világháború után született nyomdászattörténeti irodalom felett akarna valaki szemlét tartani, beszámolója vaskos köteté duzzadna. A mainzi *Gutenberg-Jahrbuch* kötetei, nyomdászmonográfiák, neves kiadók és könyvkereskedők bőven áradó emlékiratai, szakfolyóiratok évfolyamai könyvtárakká növekedve szolgáltatnak új adatokat a nyomdászattörténetről és a konszolidáció századairól. Nehéz feladatra vállalkozik, aki az új eredményeket összefoglalva, régi megállapításokat korrigálva vagy ezekkel vitatkozva, higgadtan és magabiztosan — mert ezt szereti az olvasó — mindenképpen mai szintézisét akarja adni a nyomdászattörténetnek. STEINBERG olvasmányos, a stílus eleganciájának apró ajándékaival kedveskedő, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti utalásokban bővelkedő összefoglalója beavatottak és érdeklődők számára egyformán becses írásmű. Szerzője nem is tűzött ki ilyen nagy feladatot maga elé. Nyomon követi a technika fejlődését, de kikerüli a technika részleteiben való elmerülés veszélyét. A nyomdászattörténet és későbbi századainak problémáit felveti, leszűri a szakirodalom tanulságait, önálló kutatásokra nem támaszkodik. Műfaja korlátait nem lépi át — ezt nem is akarja —, de nem egy sikeres fejezetben megmutatja, milyenek kellene lennie egy széles körű nemzetközi adattárra épülő szintézisnek.

A technikai részletek, hogy miként lett a rajnai bortermelők sajtójából nyomdagép,

egy hatalmas iparág alapja és a művelődés-történet új korszakának elindítója, nem rekonstruálhatók, — állapítja meg STEINBERG. KVELHOFF jelentése a könyvnyomtatás művészetéről az 1499-ből való kölni *Chronikában* a technika kevés ügyet vetett. DÜRER rajza GUTENBERG sajtójáról 1511-ből való és nem eléggé pontos, nyilván emlékezetből készült KOBERGERNÉL tett látogatása után. De mit is jelentene ennek a lassú, fárasztó, működtetéséhez nagy testi erőt igénylő gépnek a látványa, ha a kísérletező munkafolyamat apró részleteit nem ismerjük. A rajta nyomott könyvek egy része azonban megmaradt, és ezeknek betűiről, lapjairól a leglényegesebb tudnivalók kielemezhetők, és ezt elvégezte a nyomdászattörténet. Az a bonyolult vita, ami a nyomdászattörténeti irodalomban GUTENBERG, FUST és SCHÖFFER szerepének értékelése körül lezajlott, valóban nem üdítő táplálék a könyv története iránt érdeklődők számára. Hogy ki volt GUTENBERG valóban: erre felel a *42 soros Biblia* és a *Catholicon* kolofonjából kisugárzó lélek fénye. A be nem avatottnak elég lehet ennyi is, de STEINBERG leszűri a századokon át folyó vita leglényegesebb tanulságait: GUTENBERG fejlesztette ki a mozgatható betűkkel való nyomtatást a kísérletezés homályban maradt éveit után a *sokszorosítás* technikájává, és ez a technika — ha javított is rajta 1620 körül a holland Willem Janszoon BLAEU — radikális módosítás nélkül háromszáz éven át változatlan maradt. Nem az az érdeme, hogy könyveket nyomott, mert könyveket előtte is nyomtak; a korszakalkotó az volt GUTENBERG eljárásában, hogy egy eredeti szöveg több száz, később több ezer és több tízezer példányban kerülhetett ki követői gépe alól, és ezek a szövegek azonosak voltak az eredetivel; még az elkövetett sajtóhibákat regisztráló jegyzék is ezt az azonosságot bizonyította. Ő és FUST ősapja a nyomtatott szó modern „publicity”-jének, aminek előfeltétele volt egy azonos tömegű termék szabadon kombinálható betűegységekből, végtelen variációkban és kompozíciókban: ez a találmány igazi jellemzője. Így indul STEINBERG előadása, és így folytatja az írott szó elterjedésének történetét EDISON és MARCONI koráig: mindig a gazdaságtörténeti vonatkozások és intim művelődéstörténeti kapcsolatok feltárásával. Vitatkozó kedvét nem éli ki,

de nem is nyomja el. A periodizálás kérdésében károsnak tartja, hogy a szakirodalom az ősnymtatvány korszak végét 1500. december 31-ben állapítja meg: így kettészakítja a könyvnyomtatás első századát, ezt a termékeny korszakot. A kutatók figyelme erősen a XV. századra irányult, mintha 1500 választóvonal lett volna. Anton KOBERGER 1445 és 1513, Aldus MANUTIUS 1450 és 1515, Johannes FROBEN 1460 és 1527, Henri ESTIENNE 1460 és 1520, Geofroy TORY 1480 és 1533 között működött; a két félidő nem különíthető el, mert a betűtervezés, a betűöntés, a nyomás, a kiadás, a szerkesztés értékes funkciói ezekben a műhelyekben ebben az időben egygyé olvadnak. Ebből a meg gondolásból folyóan STEINBERG a könyvnyomtatás „kalandjának és művészetének”, majd a diadalmas könyv regényének történetét a következő — általa is bevallottan „durva” — felosztásban tárgyalja: 1. az alkotó század: 1450—1550; 2. a konszolidáció századai: 1550—1800 az első század eredményeinek továbbfejlesztése a konzervatív szellemében; 3. a könyvnyomtatás technikájának hatalmas fejlődése 1800-tól napjainkig

Ebbe a három korszakba sűríti bele STEINBERG a könyv regényének izgalmas fejezeteit. Az elsőbe az írott könyv utánzása alól való felszabadulás, a betűtervezés és öntés, az „antikvának” a „gót” vetélytárs feletti diadala, a nyomdászat csodával határos gyors elterjedésének történetét. A Mainzból 1460 körül vándorútra ment német nyomdászok — akik kiharcolják a nyomtatott könyv diadalát a kézzel írt könyv felett, amelynek gazdag főurak és gyűjtők voltak a patrónusai — nem a germán kultúrát vitték szét: tanult és művelt, olykor tudósnak számító mesteremberek voltak, s hogy megélhessenek, be kellett illeszkedniük a kereskedelem nemzetközi feltételei közé: piacot kellett teremteniük, — írja STEINBERG. Tipikus példaként említi a mainzi Johann NEUMEISTER pályáját. NEUMEISTERT Folignoba hívja egy tudós humanista, ennek a számára készíti el DANTE *Divina commedia*-jának első kiadását 1472-ben, majd visszatér Mainzba, de röviddel ezután Albiban, a Languedocban alapít nyomdát. Otthonos lesz az olasz művészetben, és elkészíti TURBECREMATÁ *Meditationes*ét (1479, 1481) a római S. Maria sopra Minerva falfest-

ményei után készült illusztrációkkal. Végül a Lyon melletti Amboise-ban székelő bíboros hívja meg NEUMEISTERT, és itt nyomja a csodálatos *Missale secundum usum Lugdunū* 1487-ben.

STEINBERG könyvének a nyomdászatnak Németországban, Itáliában, Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában és Angliában való elterjedéséről szóló fejezete tudománytörténeti, művelődéstörténeti utalásaival ugyancsak vonzó olvasmány. A nemzeti nyelveken folyó könyvtermelés fejezetében az adatok gazdag felsorakoztatásával szemlélteti a nyomdászok szerepét a nemzeti nyelvek standardizálása körül. Az első szótárak, a kétnyelvű kiadások, a fordítások — mind egy növekvő laikus olvasó réteg igényeinek szolgálatában — szorítják háttérbe a latint, alakítják ki a szellemi aktivitás nemzeti frontjait. Döntő a szerepük a megközelítően egységes irodalmi nyelv kialakításában. A nyelvtörténet kutatója is rálapozhat itt jól használható könyvtörténeti adatokra, nem csak ismeretekre, mint az olasz példában. Annibale CARO: *Lettere familiari* (1572—75) című művében és az Accademia della Crusca *Vocabulario*-jában (1612) alkalmazza először a nyomdász a toszkán nyelvjárást, és ezt fogadta el minden olasz nyomdász: így kerekedik a toszkán nyelvjárást a római, nápolyi, lombard és más olasz nyelvjárást fölébe. Franciaországban Robert ESTIENNE vezeti be az „accent grave”-ot, az „accent aigu”-t és a hiányjelet: a francia nyelvészek máig sajnálják, hogy nem volt merészebb újításaiban. A nyelvújítók sokszor nem számoltak a nyelvfejlődés egy fontos tényezőjével: a nyomdászok konzervativizmusával, — állapítja meg szellemesen STEINBERG.

Az első rész további fejezetei az „alkotó század” kelendő könyveiről, a címlap és az illusztráció történetéről hasonló módon olvasmány-élményeket ébresztők. A konzolidáció két és fél évszázadáról szóló második rész az egykor hatalmas Hollandia és három nagy nyelvterület könyvtermeléséről, nyomdászai és pártfogóik kapcsolatáról, az olvasó közönségről, az időszak sajtóról és a cenzúráról ad körképet. STEINBERG könyvének ez a két — terjedelmesebb — része a kidolgozottabb, az igényes és magas szintű ismeretterjesztés példaképe. A magyar olvasó annál inkább sajnálja, hogy MISZTÓR-

FALUSI KIS Miklósról egy félmondatban, MÁTYÁS király könyvtáráról csak néhány mondatban, HESS Andrásról pedig egyáltalán nem esik szó.

A napjainkig terjedő utolsó másfél század nyomdász- és könyvtörténetével foglalkozik a terjedelmre kisebbik, harmadik része a könyvnek. A XIX. századi nyomdászatot végigkíséri a századforduló táján üzembe helyezett monotype-gép beiktatásáig, és jelzi a kitekintést, a kísérletezés állapotában levő új technikai fordulatot: az öntvény helyettesítését érzékeny filmmel, amelyre egy fényképe előtt elhaladó, áttetsző matrica vetíti a betűket. Ennek a harmadik résznek két olvasmányos fejezete a XIX. és XX. század olvasóközönségéről, a könyvpiar best-sellerjeiről és tartósan kelendő könyveiről már csak az angol-amerikai könyvtörténet adataival él; sajnálatos nélkülözőnk az első két részben jelentkező nemzetközi adatokat. Az angol nyelvű irodalom kutatója itt is rálapozhat érdekes példákra. A cenzúráról szóló rövid fejezet egynemely torzítása az író világnézeti korlátairól árulkodik. A könyvet jól válogatott bibliográfia, egy további, a megíráshoz felhasznált forrásművekre utaló, gazdag jegyzet és névmutató zárja le.

KÓHALMI BÉLA

Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek. Bd. 1. Die Bibliotheken der Mendikanten und Theatiner (1799—1802). Wiesbaden, 1962, Harrasowitz. 628 l.

A müncheni Bajor Állami Könyvtár tudós igazgatója hatalmas, alaposan dokumentált kötetében egy oly esemény sor bemutatását kezdte meg, amely komoly mértékben átalakította a délnémet könyvtárügy szerkezetét, befolyásolta állományának összetételét, s amely — a történeti analógia következtében — érdeklí mindazokat, akik a magyar szerzetesrendek felszólásával kapcsolatos könyvmozgás történetével foglalkoznak.

Bajorországban a szerzetesrendek felszólításának időuteme eltért a magyar fejlődéstől. A jezsuita rend 1773. évi felszólítását ott nem követte oly gyors ütemben a teljes aufklárista abolíció; amikor nálunk 1802-ben az oktatórendek restitúciója a reakciós művelődéspolitikai egyik látható jeleként bekövetkezett, ott — a fel-

világosultabb francia kormányzati elvek nyomában — éppen akkor léptek egy igen erőteljes szekularizációs akció útjára. Ennek során — túl a felvilágosult és maradi elvek ellentétén — bajor-osztrák-porosznacionalista és protestáns-katolikus felekezeti ellentétek is erősen éreztették hatásukat. A bajor szekularizáció igen éles szerzetesrend-ellenes hangulatban ment végbe, s éppen ezért elsőknek a koldulórendek kerültek sorra. E rendek széles köre (minorita és obszerváns ferencesek, sarús és sarútlan karmeliták, ágostonosok, domonkosok és kapucinusok) tekintélyes könyvtárhálózattal rendelkezett: csupán a felosztás első évében 93 kolostori könyvtár anyaga mozdult ki eredeti helyéről.

A mű először a megmaradt szerzetesi könyvanyag nagy részét magába fogadó (akkor kb. 100 000 kötetes) Bajor Állami Könyvtár helyzetét ismerteti, s jelzi, hogy a jezsuita rend 1773-i felosztásakor a müncheni rendház 23 000 kötetes könyvtára került be a könyvtárba; a többi jezsuita anyag csak később és lassú ütemben, mivel a rend vagyonát öröklő máltai lovagrend nehézségeket támasztott a könyvtárak átadása terén. Az 1802-ben megindított abolíció vezérmotívumaként (kissé mellőzve az ideológiai háttérrel) csupán a kamerális szempontot jelöli meg: véleménye szerint szinte egyedüli cél volt a rendi vagyon árverés útján történő likvidálása. A hivatalos tényezők (így a bajor állam könyvtára is) csak a könyvtári értékek védelmére törekedtek, s a túlnyomórészt aszkétikus jellegű tucatirodalmat megfontolás nélkül bocsátották bizonytalan útjára. Majd rátér a szekularizációt végrehajtó apparátus személyi kérdéseire, s különös figyelmet szentel J. Chr. **ARETIN** államtanácsos, későbbi könyvtári főigazgatónak, aki egy párizsi tanulmányút alkalmával ismerkedett meg a francia szekularizáció módszereivel, s alkalmazta azokat — **LUCIEN BONAPARTE** bajor belügyi kormányzata alatt — a gyakorlatban is.

A szekularizáció lebonyolításával foglalkozó fejezetek a magyar könyvtártörténet számára is tanulságosak. Az 1802. február 10-én kiadott rendelet megjelenése után az Állami Könyvtár állománya kiegészítése és az értékek védelme céljából azonnal helyszíni válogatást javasolt, amit a pénzügyileg érdekelt kormányzat csak nehezen engedélyezett. A begyűjtő körüt

során **ARETIN** legbensőbb munkatársa, **B. BERNHART** négy hónap alatt 54 kolostort keresett fel, válogatta végig könyvtáraikat, s szállíttatta közvetlenül Münchenbe az értékeesebb anyagot.

A begyűjtés során — melyet még további válogatások követtek — 8900 kötet került állami tulajdonba, elsősorban kódexek, kéziratok, ősnymtatványok és bibliofil értékek. A bajor szekularizáció során összesen 325 000 kötet került ki a szerzetesek könyvtáraiból, azonban végül is csupán 38 000 kötet került állami kezelésbe. A nagy különbséget azzal magyarázható, hogy a lelki gondozással foglalkozó rendek szinte minden egyes tagjának cellájában — a központi rendházi könyvtár mellett — azonos művekből álló kiskönyvtárak keletkeztek. Rengeteg többes példány került össze: így pl. **KEMPIS** Tamás híres műve csupán 14 rendházból 53 féle kiadás 380 példányában. A felesleges, túlnyomóan hitbuzgalmi jellegű kiadványok kalapács alá, s ha így sem keltek el, hálalók kezére kerültek. Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy a szekularizáció következtében — melynek egyik legfontosabb célja éppen az volt, hogy a szerzeteseknek a néptömegekre gyakorolt káros hatását megszüntesse — nagy tömegű hitbuzgalmi mű jutott el az egyszerű magánosok kezébe. A felvilágosult bajor kormányzat egy már elkésztett 1803-i rendelkezése ezen úgy próbált segíteni, hogy az árverésekből visszamaradt anyag bezúzását rendelte el.

A mű utolsó fejezete (500 lapos terjedelemben!) az egyes kolostori könyvtárak sorsát vizsgálja, s (mint a korabeli szervek) természetesen csak az értékeket veszi szemügyre. Az egyes könyvtárak sorsára vonatkozóan eltérő jellegű és mennyiségű adatokkal rendelkezik. Ha teljes adatanyag van birtokában, akkor 1. a felosztás előtti katalógusok alapján ismerteti az eredeti állomány fejlődését, jellegét, a rendházban történt elhelyezését; 2. szintén eredeti könyvjegyzékek alapján a válogatás alá került értékek jellegét, a szereplő auktorokat és a begyűjtő utazás helyi eredményét; 3. a ritkaságok jelenlegi lelőhelyét és könyvtári jelzetét; 4. az ott hagyott anyag árverésének módját s az árverezett könyvek jelenlegi lelőhelyét (több esetben pl. a British Museum könyvtára, a cambridgei egyetemi könyvtár stb.). Számszerű összefoglalásából kiderül, hogy

a felosztás összesen 6535 raritás-kötetet mozgatott meg, s hogy ezek közül ma 6333 kötet hollétét tudta jelzetszerűen megállapítani (kétharmadrészben a Bajor Állami Könyvtár ősnymotatvány- és kéziratárában). Függeléként a bajor ferences rendtartomány XVIII. századi könyvtári szabályzatait közli.

Az egyes kolostorok felosztásának in extenso ismertetése során gyakran bocsátkozik ismétlésbe, s ezzel a mű terjedelmét bizonyos mértékben feleslegesen felduzzasztja. E részletmegjegyzés azonban nem érinti azt a kétségtelen tényt, hogy RUF alapvető munkát végzett: adatgazdagságával a bajor, módszertani szempontból a többi érdekelt ország könyvtártörténete számára. Világosan mutatta be a bajor szekularizáció elsődlegesen kamerális szemléletmódját (de mellőzve az ideológiai vonatkozásokat); az értékek védelmével kapcsolatban az állami könyvtár aktív szerepét s jó szakmai felkészültségét; a tucatárúval kapcsolatban a józan (először szimplifikáló) szemléletmód alkalmazását. Kötetéből — melynek folytatásaként az 1803. évi akció történetét ígéri — nem csak a könyvtártörténet művelői tanulhatnak.

TÓTH ANDRÁS

Libri e stampatori in Padova. Padova, 1959, Tipografia Antoniana. XXXI, 466 l., 4 t.

1957-ben halt meg Giuseppe BELLINI, egy sereg nyomdatechnikával, könyvtörténettel, bibliofilával foglalkozó könyv szerzője, a páduai *Tipografia* 38 éven át volt igazgatója, papneveldei adminisztrátor. Két évvel később barátai és tanítványai Antonio BARZON szerkesztésében nyelvetük jeléül tiszteletére emlékkönyvet adtak ki.

A kötet a BELLINIRŐL szóló megemlékezésen kívül tizennyolc tanulmányt tartalmaz. Ezek terjedelmükben, jellegükben és színvonalukban egymástól igen különböznek, de tárgykörük — páduai vonatkozású könyvtörténet — azonos. A szakmabeliek részére készült írások között a legjelentősebb, legfontosabb, s egyben a legterjedelmesebb Antonio SARTORIÉ. Rövid bevezetéssel és magyarázatokkal a XV. századi páduai nyomtatóművészetre vonatkozóan az ottani állami levéltár anyagából száznál több, értékes adatokat tartalmazó,

egykorú dokumentumokat közöl, túlnyomórészt nyomdászokhoz vagy nyomdászok által írt leveleket. Igen érdekös Giorgio E. FERRARI tanulmánya. Melchiorre GIULANDINO működésével kapcsolatban a páduai tudományos könyvkiadás XVI. század középi viszonyairól, céljairól, nehézségeiről fest jellemző képet. A kötetéstörténet barátait a Biblioteca Capitolareban levő kódexek és ősnymotatványok kötéseinek leírása — BARZON szerkesztő írása — fogja érdekelni. Paolo SAMBIN a két ASTORELLI jogtudós 54 kötetes könyvtáráról 1421-ben készült leltárt közli.

Újkori témával az emlékkönyv írói közül igen kevesen foglalkoznak. Giuseppe BALASSO a *Giornale Euganeo* című folyóiratnak a nemzeti öntudat ébresztésében 1815—48 közt való szerepéről ír. Emilio CAVALLINI sorra veszi városának XIX—XX. századi nyomdait, de nagyon vázlatosan, az egyes műhelyekről alig mond valamit.

A cikkek legnagyobb része rövid lélegzetű, egyes nyomdákkal és páduai könyvtárakban őrzött régi könyvekkel, illetve ezek részproblémáival foglalkoznak (miniált kódex, kéziratós földrajzi atlasz szerzője, DIOSCORIDES herbáriumát tartalmazó XIV. századi kódex 467 illusztrációja, egy héber könyvet kiadó ősnymodász, Nicolò BETTONI nyomdájának története, a VOLPI—COMINIANA család tipográfiai műhelye stb.).

Az egész kötetben egyetlen nem páduai vonatkozású témát találunk, s ez Augusto MONTICELLIÉ, aki a grafikának a könyv-illusztrálásban elfoglalt szerepéről ír. Űgyes, laikusok részére szánt összefoglalásában 14 lapon a fametszettől kezdve a fotomechanikus sokszorosításig mindent kitér.

A szép kiállítású, számos fekete-fehér és néhány színes facsimilét tartalmazó kötetet érdemes kézbevenni a régi könyv barátainak, és el kell olvasni annak, aki az olasz könyvtörténet elmúlt századaival foglalkozik.

VÉRTESEY MIKLÓS

Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957. Bp. 1961, Gondolat. 717 l.

Kozocsa Sándor új kötete úgy simul az ember tenyerébe, mint temérdek ígélet és bizonyosság. Valóban: két év magyar

irodalmának, a magyar irodalmi könyvkiadásnak summája, s visszhangja ez. Az eredeti irodalmi művek mutatójáról van szó, ahogyan ma Budapesten hálónak fogható a magyar írók termelése. Írástudó számára érdekesítő olvasmány: a hőmérő megbízhatóságával mutatja egy nemzet irodalmának körforgását tizenkét hónap közvéleményében. A két esztendőt az összeállító természetesen külön-külön csoportosította, hisz műve egy-egy év beszámolója.

Lapozgatjuk, forgatjuk a vaskos könyvet, mennyi adat, mennyi jele az irodalmi életnek és erőnek, s mégis hamarosan csüggedten állunk meg olvasmányunkban. Ez a kötet sem mutatja, hol tart a magyar irodalom az európai irodalmi olimpián. Gyorsan kiderül, hogy hiányzik, vagy csupán töredékesen van jelen a szomszéd államok magyar irodalmi kiadványainak bibliográfiája, Kozocsa nem bírta az egyetlen hálónba beterelni a külföldi magyar anyagot is, öt világrész magyar irodalmát és visszhangját.

Ez tehát így nem az egész kép, csak a közepe. A magyar irodalomnak nincs egységes, minden magyar művet s minden magyar műről szóló ismertetést felfogó évi bibliográfiája. Ez a statisztikai összeállítás, melyet adatszerűségében nem tudunk ellenőrizni, mert meghaladja az ismertetés igényét, az irodalom közvetítésének dolgában messze elmarad a tényleges magyar könyv-valóság mögött. Nem vált ugyan gyűjtési elvvé és köteleességgé irodalmi produkcióink tervszerű kimutatási megnyirbálása, de óhatatlanul gyakorlattá alakult. Aki akár az elmúlt friss évtizedek magyar irodalmi bibliográfiáját szeretné meg szemlélni, akár évek múlva nyúlna ehhez az anyaghoz kutató kézzel, saját gyűjtőmunkájával szerezhethet csupán teljes és hiteles adatszerűségeket. Tudjuk, hogy MÓRICZ Zsigmond, ADY, GÁRDONYI és JÓZSEF Attila a két évben megjelent például Magyarországot határain kívül is magyar nyelven, de ez a bibliográfia mit sem tud erről. Persze nem elég elégedetlennek lenni mindezzel, időről időre, egy-egy Kozocsa-bibliográfia kritikája alkalmával. De hol mondjuk el mindezt, ha nem itt, ahol az adatok kísérletiesen szorítanak e fájdalom elmondására?

A két év anyaga önmagában véve is érdekes és elgondolkoztató. Kozocsa Sán-

dor évről évre újabb és újabb kombinációkba csoportosítja adatait. Interpretációja kétségtelenül érdekes és szellemes. Így például külön csoportosítás fogja össze az Országos Kiadói Konferencia hírlapi vizsgálatuközését, egy másik a könyvkiadók terveit sorakoztatja fel, külön része van a könyvsorozatoknak (vezető íróink is hozzászóltak ehhez a tárgyhoz), van rovata a könyvterjesztésnek, az ünnepi könyvhétnek, a könyvtárügynek, a levéltárügynek, a könyvtártörténetnek, az olvasómozgalomnak, a sajtónak általában s külön a sajtótörténetnek és külön a hírlapoknak és folyóiratoknak. Differenciálódtak az eddigi bevezetett kategóriák is, így például külön csoportosítása van az *Irodalmi Élet*-ben az irodalmi társaságoknak, az irodalmi vitáknak, az irodalmi pártosságnak, a fiatal írók ügyének, a vidéki irodalom problémáinak s az Írószövetségnek is. Örülünk neki; egy-egy fejezetnél fölfigyelünk a tudomány szempontjából is számba jövő írásművekre. Persze, a bibliográfia mindent számba vesz, nem mérlegel, csak csoportosít. Biztos, hogy a mozaik-csoportosítás jogos és érvényes, de némi önkényesség azért akad a pozitív kombinációban is. Mindenesetre a kollektív kép korszerű, és kombinálja az irodalomtörténet anyagát és módszert a szociológiával. Sajnos, az anyag tüzetes átolvasása arról győz meg, hogy a komoly címszók alatt sokszor jelentéktelen matéria lapul meg.

Az irodalom igazi áramát egyes írók évi produkciója s annak visszhangja alkotja. Ez a része a testes kötetnek a legterjedelmesebb és természetesen a legérdekesebb is. Könyvkiadásunk kétségtelenül szélesebb skálájú lett e két esztendőben, éppen régebbi és félmúltbeli nagy s jelentős íróink műveinek újrapiublikálásával. Ez a legszembetűnőbb adat. S nem kevésbé szembeötlő, hogy a könyveknek akadtak lelkiismeretes kritikussai és kommentátorai. Hány író t ejtett el évekkkel előbb a könyvkiadás és irodalompolitika, széttörte érvényüket, mint a nádszálat s vízre vetette, vigye el a sodra. Sem új olvasóink tábora, sem diákságunk nem tudta, hová tegye ADY társait, mitévő legyen egy és más régebbi névvel, hát még olyanokkal, akiknek neve jegyzeteikben fel sem merült soha?

Tűnődve a rengeteg adat felett, elsőben is az fogja meg észleleteinket, hogy irodalmi

kritikánk és könyvismertetésünk képtelen utolérni könyvkiadásunkat. Ez nem csupán a szóban forgó két évre vonatkozik, máig érvényes megállapítás, sőt egyre félelmetesebb méretekben jelentkezik. De hadd szóljak konkrét adatokkal. Számos olyan ismert irodalomtudósunktól származó könyvet tud a Kozocsa-bibliográfia, amelyről egyáltalában nem jelent meg ismertető szót, sehol, semmi. Van olyan mű, amelyről éppen csak az akadémiai, kis példányszámú *Közleményekben* látott napvilágot ismertetés. Szembetűnő például, hogy a máig egyetlen JUHÁSZ Gyula-monográfiáról egyáltalában nem írt senki. Megjelent STOLL Béla rendkívül értékes, irodalmi múltunkat átvilágító, sok ismeretlenül kallódó művet napvilágra hozó gyűjteménye a magyar színhistóriákról, s mindössze egyetlen ismertétést közölték róla, azt is olyan folyóiratban, mely csak a szakember-előfizetők kezébe jut el. Egy kiváló népballada-gyűjteményünkről is csak a szaklap, az *Ethnographia* vett tudomást. A kuruc költészetéről megjelent kis antológiát senki sem vette figyelembe, a magyar parasztesék kitűnő válogatását is csak egyetlen egy rövid méltatás kísérte. VAS István *Szerелеm* című 657 lapos, rendkívül érdekes, szép gyűjteményéről nem írt egyetlen egy lapunk vagy folyóiratunk sem. ADY Endre költészetének érvénye ma nálunk sem kétséges, de sértő jelenség, hogy összes prózai műveinek FÖLDÉSSY-féle kiadásáról csupán az Akadémia folyóirata vett tudomást, a széles közvéleményben egy fodor sem kísérte. Nem járt jobban APÁCZAI CSERE János sem, válogatott pedagógiai műveiről egy szót sem közöltek lapjaink. Hát ARANY János? A KERESZTÚRY-féle összes költemények kiadásáról csak egy kritikát írtak; s a többi ARANY-kiadványról, szám szerint ötről, mindössze egyetlen egy cikk jelent meg. Folytathatom, mert tanulságos: BATSÁNYI János válogatott műveinek kiadásáról nem írtak, BERZSENYI Dánielről s a 925 lapos összes művek kötetéről ugyancsak nem írtak egy szót sem, CZUCZOR Gergely kiadása egy cikket kapott, akárcsak VAJDA János összes versei vagy NAGY Lajos könyvei.

De vannak élő, fiatalabb írónk, költőink, akiket ugyanúgy mellőzött a kritika, mint a nagy holtakat. Persze, ez nem norma szerint megy. Van élő író, akit méltán ért a megtisztelés, hogy az egész sajtó foglalkozott kimagasló könyvével; ilyen

például ILLYÉS Gyula, akinek *Dózsa*-drámájáról 24 kritika jelent meg. Nagy visszhangja volt — s van állandóan — MÓRICZ Zsigmondnak. Jó értékelésben volt része BABITSnak, KOSZTOLÁNYinak, régi klasszikusaink közül ma is vonzó például VÖRÖSMARTY. Arcpirító az egyenetlenség. Egyik kiváló fiatal költőnkéről egy szót sem írtak, viszont tizenkét kritika jelent meg arról a szerény verskötetről, amelynek írója egyik könyvkiadónk lektora! LACZKÓ Géza hatalmas és művészi RÁKÓCZI-regényéről csak két fővárosi lap s egy vidéki hetilap emlékezett meg, VERES Péter egyik könyvről csak az egyik megyei néplap írt, de egy azóta méltán elfelejtett filmünkről huszonnégy cikket produkált szeszélyes és nem őszinte kritikai életünk.

Beszélhetnénk irodalmunk elámulásáról, elmondhatnánk, hogy nincs igazi kritikánk, nincs nagy kritikuskunk, nincs kritikai nevelésünk, s ennek megfelelően nincs fiatal kritikusai gárdánk sem. Bár ne felejtjük, irodalmunk legújabb fejleményei némi reményt nyújtanak arra nézve, hogy ez az észlelet inkább csak a közelmúltra vonatkozik így teljes mértékben. Kozocsa bibliográfiájában sok adat úgy született meg, hogy az összeállító az írói arcképeket, tanulmányokat, albumokat, antológiákat sorra fölbontotta s írók szerint szétosztotta. Egyes vonatkozásokban pontatlan és pongyola volt, nem ragaszkodott például az időrendi regisztráláshoz, az év végén megjelent írások megelőzik az év elejiekét stb. Akad keveredés is: a személyi részben van olyan, ami az irodalmi művekhez illik. Ugyanaz az adat előfordul két helyen is a könyvben, ami zavaróan hat s legott bizalmatlanságot kelt. Holott egyébként megbízható tájékoztató, komoly útbaigazító könyv ez. Találomra ellenőriztem néhány adatát: precízek voltak. Kozocsa Sándor fiaival együtt dicséretes munkát végzett adottságai között. Lehetővé kéne tenni számára, hogy anyagát bővítse.

SZALATNAI REZSŐ

Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958. Bp. 1962, Országos Pedagógiai Könyvtár. 91 l.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár hézagpótló feladatra vállalkozott; a magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiájának teljes feldolgozására. Az 1841—1936. évek

anyagát BARANYAI Mária — KELETI Adolf 1937-ben megjelent összeállítása tartalmazza, ennek mintegy folytatása JÁKI könyve, mely az 1937—1958. éveket dolgozza fel, míg 1959-től kezdve a könyvtár folyamatosan közzéteszi a hazai nevelési vonatkozású folyóirat-cikkek bibliográfiáját, amiről kumuláció kiadását is tervezi.

JÁKI László könyve V. WALDAPFEL Eszternek az egész munkáról világos áttekintést nyújtó előszava után 187 folyóirat bibliográfiai adatait közli. Névmutató, földrajzi és időrendi címjegyzék teszi teljesebbé a gondosan szerkesztett bibliográfiát, melyhez függelék gyanánt egy kis tanulmány csatlakozik *Adatok a pedagógiai folyóirat-irodalom történetéhez* címmel.

A bibliográfiai összeállítás a folyóirat-bibliográfiákban szokásos adatokat (cím, alcím, megjelenési hely, év, periodicitás, szerkesztő, kiadó, nyomda és ezek változásai) tünteti fel igen pontosan. Egyedül a folyóiratok mérete felőli tájékoztatás hiányzik, pedig ez sokszor hozzásegít ahhoz, hogy kellő képet alkothassunk magunknak a periodika felől. Ugyanígy nagyon hasznos lenne, ha ismernők az egyes folyóiratok átlagos terjedelmét. Erre vonatkozóan a folyóiratbibliográfiák általában nem szoktak adatokat közölni, holott a periodika terjedelme árulja el a leginkább, hogy mit valósít meg a folyóirat a címében és alcímében megadott programból. Az időrendi címjegyzékből nélkülözzük annak feltüntetését, hogy egy-egy évben milyen folyóiratok jelentek meg. A kutatók általában ezt keresik a leggyakrabban, mindenestre inkább, mint a folyóiratok indulási év szerinti összeállítását, amit az időrendi címjegyzék tartalmaz.

A kiadványnak külön értéket kölcsönöz a függelékben közölt kis tanulmány. Kitérő meglátással mutat rá arra, ami a számok mögött van. Meglepő például, hogy 1936-ban 72 pedagógiai folyóirat jelent meg, tehát ötször-hatszor több, mint az elmúlt években. JÁKI adatokkal mutatja ki, hogy ez a nagy szám korántsem jelenti azt, hogy a pedagógiai folyóiratirodalom súlya és hatékonysága 20—25 évvel ezelőtt ötször-hatszor nagyobb volt, mint ma. A sok folyóirat az erők szétforgácsolódásával és a színvonalcsökkenésével járt. De főleg az olvasóközönséggel volt nagy baj. A felszabadulás előtt a folyóiratok jó részénél a példányszám 100—500 között mozgott, amivel

szemben például a *Köznevelés* 1962-ben 28 000 példányban jelent meg. JÁKI rámutat a további fejlődés útjára is. A folyóiratkiadás centralizáltsága, mely az ötvenes években haladást jelentett a korábbi szétforgácsolódással szemben, ma már gátolón hathat. „A gyors ütemű fejlődés, az Irányelvek és az Oktatási törvény végrehajtása már nem a szocialista pedagógia alapjainak lerakását, hanem differenciált továbbfejlesztését igényli. Ezt a munkát azonban csak folyóirat-irodalmunk továbbfejlesztésével lehet elérni.”

JÁKI László sikerült könyvének tanulmányozása arról győz meg, hogy az Országos Pedagógiai Könyvtár nemcsak vállalkozott a magyar pedagógiai folyóiratok bibliográfiája kiadásának hézgapótló feladatára, hanem ezt a feladatot példás pontossággal és szép eredménnyel meg is oldja.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kahla, Martti: Bibliografinen luettelo Neuvostoliitossa vuosina 1918—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta. Laatinut Osa I. Tieteelliset tutkimukset ja artikkelit. Osa II. Sanakirjat — kielipit — oppikirjat — kielenhoito-ja ortografia-kysymykset.—Bibliograficeszkij ukazatel' finno-ugorskoj jazukovedesceskoj litareturü, izdanno v SzSzSzR sz 1918 po 1959 god. Csasz' I. Naucsnuie iszszedovanija i sztat/i. Csasz' II. Szlovári — grammatiki — usebniki — voproszi orfoöpii i orfografia. Helsinki, 1960—1962, Suomalais-ugrilainen Seura. 193(1); (2) 155 (3)l. (Különlenyomat a Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja—Jurnal da la Societé Finno-ougrienne 62., illettöleg 63. kötetébö.)

A finnugor és a szamojéd nyelvek kutatói igen nagy hálával és elismeréssel tartoznak a helsinki Egyetemi Könyvtár kiváló fiatal munkatársának, Martii KAHLÁ-nak, aki a finnugor nyelvtudomány problémáiban való alapos és széles körű tájékozottsággal, fáradságos munkával összegyűjtötte és mintaszerűen feldolgozta a Szovjetunióban 1918—1959 között kiadott, a finnugor és szamojéd nyelvekre vonatkozó szakirodalmát.

A szerző művének anyagát nagyrészt Helsinki tudományos könyvtáraiban szovjet bibliográfiai művekből gyűjtötte, de kiegészítette azokkal az értékes adatokkal.

amelyeket 1957—1962 között a Szovjetunióban tett tanulmányútjain ő maga kutatott fel Moszkva, Leningrád, továbbá az észti, a karjalai és a komi (zürjén) autonóm területek fővárosainak könyvtáraiban és tudományos kutató intézeteiben. A II. rész anyagát a szerző még nem tekinti lezártnak: a moszkvai Lenin Könyvtár gazdag gyűjteményében sem teljes az egyes autonóm területeken megjelent könyvanyag, a votjákok, a cseremiszek és a mordvinok területére tervezett útja pedig nem valósulhatott meg, s éppen ezért a votják (udmurt), cseremis (mari) és mordvin nyelvekre vonatkozó bibliográfia még pótlásokra szorul.

A tartalomjegyzéket mindkét részben az előző követi: a szerző finn és orosz, illetőleg a II. részben magyar nyelven is ismerteti anyaga csoportosításának és feldolgozásának szempontjait, valamint a technikai kérdésekben követett eljárását. A rövidítések és azok magyarázatát tartalmazó jegyzékek kiegészítésül a szerző a II. részben felsorolja azokat a finn és magyar tudományos könyvtárakat, amelyekben a II. részben közölt művek egy része megtalálható.

KAHLA művének I. része szerzők szerinti betűrendben magában foglalja a Szovjetunióban 1918—1959 közötti négy évtizedben, illetőleg az észti, lett és litván autonóm területeken az 1940 júliusa után megjelent, finnugor és szamojéd nyelvekre vonatkozó tudományos műveket, értekezéseket, cikkeket, a nyelvtörténeti módszerrel készült nyelvtanokat, továbbá a tudományos fokozatok elnyerésére szolgáló disszertációkat, illetőleg ezeknek a szerzőktől származó referátumát, az észti diplomamunkákat, a tudományos dolgozatokról szóló bírálókat, a tudományos kutatóintézetek munkáját ismertető beszámolókat és jelentéseket, valamint a finnugor nyelvek kutatóiról írt méltatásokat és nekrológokat, beleértve a kéziratban levő anyagot is. Ez a rész tartalmazza a megfelelő címszó alatt a fontosabb gyűjteményes művek, sorozatok, emlékkönyvek tartalomjegyzékét is teljes egészében vagy az ide tartozó cikkek címének közlésével. Az I. rész anyaga két fejezetre tagolódik: 1. az észti és más nyelvű latin betűs művek és cikkek bibliográfiája (9—54. l.); 2. az orosz nyelvű és más nyelvű cirillbetűs művek és cikkek bibliográfiája (55—175. l.). Az I. rész használhatóságát és tudományos értékét nagymértékben

emeli a részletes tárgymutató: a finnugor és az általános nyelvtudomány kapcsolatai; a finnugor nyelvtudomány története és mai feladatai; az egyes finnugor nyelvek (számos alcsoporttal); a szamojéd nyelvek; bibliográfiák; tanulmányutak; nyelvtudományi társaságok és kutatóintézetek; személyi hírek (176—193. l.). A tárgymutatóban szereplő számok a sorszámmal ellátott művekre illetőleg cikkekre utalnak.

A II. rész anyagát nyelvek szerint csoportosította a szerző egységes szempontok alapján: szótárak és szójegyzékek; leíró nyelvtanok; gyakorlati célokat szolgáló nyelvkönyvek; nyelvhelyességi és helyesírási kérdésekkel foglalkozó művek és cikkek. A bibliográfiában nem szerepelnek és ábécék és az iskolai olvasókönyvek, sem pedig — a vogul-osztják és a szamojéd nyelvek kivételével — a nyelvtanítás módszerét tárgyaló művek és cikkek. (Elvétve a finn, illetőleg az észti nyelv csoportjában mégis találunk metodikai műveket, pl. a 18., 21. és 57. lapon.) Ebben a részben különösen érdekel bennünket az Ukrán SzSzK területén megjelent magyar nyelvű szótárak és szójegyzékek, iskolai nyelvtanok és nyelvkönyvek, helyesírási szabályok bibliográfiája (132—135. l.).

A II. rész végén helyesbítéseket és kiegészítő adatokat közöl a szerző az I. részhez, és felsorolja azokat a teljesen vagy részben finnugor tárgyú folyóiratokat és sorozatokat, amelyek megtalálhatók Finnország tudományos könyvtáraiban.

KAHLA tanulmányútjait és becses művének megjelenését a finnországi humán tudományok állami bizottsága, a finn-magyar kulturális bizottság és a nagymúltú helsinki Finnugor Társaság áldozatkészsége tette lehetővé. Vajon nem lehetne remélni a Szovjetunió területén megjelent finnugor vonatkozású etnológiai és őstörténeti művek és cikkek szakbibliográfiájának feldolgozását és kiadását is?

N. SEBESTYÉN IRÉN

Schiller Bibliographie 1893—1958. Bearbeitet von Wolfgang VULPIUS. Weimar, 1959, Arion Verlag. 569 l.

A klasszikus német irodalom kutatásával és kiadásával megbízott weimari Nationale Forschungs- und Gedenkstätten kiadásában megjelent új *Schiller-bibliográfia* méltó koronája a Magyarországon is nagy

szeretettel megünnepeelt SCHILLER-évfordulóknak (1955, 1959). A bibliográfiát azonban nemcsak az évfordulók alkalmából felbuzdult kegyelet hívta életre, hanem az igény is, mely a germanisztika régi adóságának törlesztését várta. Max KOCHnak a GOEDEKÉben közölt bibliográfiája 1893-ban jelent meg (KARL GOEDEKE: *Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung*, V. köt. 97—237. l.), és a modern SCHILLER-kutatónak KÖRNER vagy KOSCH erősen, bár jól szelektált anyagával kellett megelégednie. (J. KÖRNER: *Bibliographisches Handbuch des deutschen Schrifttums*, Bern, 1949. — W. KOSCH: *Deutsches Literatur-Lexikon*, Bern, 1949—1958.) De VULPIUS új bibliográfiája a GOEDEKE-sorozat bibliográfiájánál is nagyobb feladatot vállalt magára: nemcsak a költővel foglalkozó irodalomtörténészek, tanárok, dramaturgok számára akar a lehető legnagyobb részletességgel feltárt anyagot szolgáltatni, hanem illusztrálni kívánja SCHILLERnek más népek irodalmára gyakorolt hatását és ezen át a világirodalomban elfoglalt helyét. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez Buenos Airestől Tokióig széles körű nemzetközi segítséget kapott a szerző. Az Országos Széchényi Könyvtár is rendelkezésére bocsátotta az akkor még kéziratban levő *Schiller Magyarországon* c. összeállítását. A kötet magyar anyaga így csaknem teljesnek mondható, míg M. KOCH 1893-ig terjedő bibliográfiája csak egy-két, nagyrészt WÜRZBACHTÓL átvett magyar adatot közöl. Pedig SCHILLER költészetének a magyar és más nemzeti irodalmakban való fellépésére éppen az 1893-ig eltelt idő szolgáltatja a legfrissebb és legizgalmasabb adatokat.

Természetesen VULPIUS bibliográfiája sem törekszik teljességre, főleg a hazai (német) anyag tekintetében. Nem is volna célszerű pl. az ötödrangú műkedvelő és iskolai kiadások regisztrálása, csak feleslegesen duzzasztaná az amúgy is hatalmas, 7202 tételt számláló anyagot. A válogatás szempontjairól az előszó kimerítő tájékoztatást nyújt. Itt-ott lehetne ellenvetéseket tenni (talán az általános irodalomtörténeti kézikönyvek felsorolását egészen el lehetett volna hagyni?), de ezek a munka érdemét nem csökkentik.

Az anyag elrendezése rendkívül sokrétű és talán éppen ezért nem minden esetben egyértelmű. Előszó pl. nem vilá-

gos, hogy mi a különbség „Schiller szellemi egyéniségének méltatása” és „politikai ideológiai világgépe” között, és miért kell a kettőt egymástól teljesen elválasztva tárgyalni. Csak az anyag fellapozása után tudjuk meg, hogy e címek alatt az összefoglaló életrajzokat és értékeléseket, illetve SCHILLERnek a különböző tudományokhoz és korkérdésekhez való viszonyát kell értenünk. Az ilyen egymásba kapcsolódó csoportoknál sokat segítenek a bőkezűen elhelyezett utalók. A levelezést nagyszerűen feltárja a levélírók és címzettek szerinti kettős mutató. A könyvnek legérdekesebb és hasonló vállalkozásoknál példamutatónak vehető fejezetei a képzőművészeti (SCHILLER-emlékművek, -plakettek, -festmények) és a kultúrpolitikai (kiállítások, egyesületek, SCHILLER-paródiák) részek.

VIZKELETY ANDRÁS

Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék.

SCHMIDT, Hans Joachim: *Index der zahnärztlichen Zeitschriften der Welt*. Stuttgart, 1962, Deutsche Dokumentationsstelle für zahnärztliches Schrifttum. 125 l. — *Periodica medica Upsaliensia*. Sammanställad av Åke DINTLER. 3. uppl. Uppsala, 1962, Universitetsbiblioteket. V, 218 l.

A folyóiratoknak a tudományos kutatásban egyre növekvő jelentőségét bizonyítják a különböző jellegű jegyzékek, amelyek egymás után jelennek meg. Az orvostudomány ilyen segédkönyvei közül legújabbban egy szakma (a fogorvostudomány), illetve egy város (Uppsala) folyóiratjegyzéke jelent meg.

Az első kiadvány a fogorvostudomány és a fogorvosi gyakorlat kérdéseivel foglalkozó 1255 folyóirat adatait tartalmazza. Az adatgyűjtésbe a szerkesztő számos országból vont be munkatársakat, így 58 ország folyóiratait sikerült összegyűjtenie. Nemcsak a most is megjelenő periodikákra terjedt ki figyelme, hanem a tudományág valamennyi már megszűnt orgánumát is igyekezett felkutatni. (A legrégebbiek: *Der Zahnarzt*, Berlin, 1846—1872 és *Transactions of the Odontological Society of Great Britain*, London, 1856—1907.)

Minden folyóiratról a következő adatokat közli: cím, alcím, éven belüli füzetek száma, nyelve, indulási és megszűnési éve, előzménye, folytatása, megjelenési hely,

a kiadó pontos címe, az ISO-ajánlás szerinti címrövidítés. Az adatok közül egyeseket, különösen az indulási és megszűnési évre vonatkozózt több folyóirat esetében nem tudta a szerkesztő felkutatni, ilyeneknél is jelzi azonban, ha a lap már megszűnt. A címrövidítés terén a korábbi német gyakorlattól eltér, hogy a nemzetközi egyezés rövidítés terjedését segítse elő.

A feldolgozott folyóiratok közül a legtöbb az Egyesült Államokban jelent meg (397), utána Németország (142) és Franciaország (100) következik. A gyűjtés teljességét legkönnyebben a magyar periodikák ellenőrzése útján tudjuk megállapítani. A kiadvány 13 magyar folyóirat adatait tartalmazza, többet azonban hiányosan vagy tévesen. (Pedig magyar munkatárs is támogatta a szerkesztőt az adatgyűjtésben!) A jelentősebb stomatológiai szakfolyóiratok szerepelnek is, de több rövidéletű lap hiányzik, különösen a gyűjtésbe bevont fogtechnika köréből.

A jegyzék első jelentősebb próbálkozás ezen a tudományterületen, ezért hiányosságait az úttörés nehézségeinek tudhatjuk be. A könnyebb használhatóságot azonban rendkívül növelte volna, ha betűrendes címmutatót is csatoltak volna a kötethez, mert az országok szerinti felsorolás nem a leggyakrabban felmerülő szempontnak felel meg.

Az uppsalai egyetemi könyvtár izléses sokszorításban megjelent kiadványa közvetlen gyakorlati célokat szolgál: a város különböző könyvtáraiban, elsősorban az egyetem központi, valamint intézeti és klinikai könyvtáraiban található folyóiratok lelőhelyjegyzékét kívánja az olvasók kezébe adni. Ezért a bevezetőben útmutatást nyújt a folyóirat-kérőlapok helyes kitöltésére is.

A jegyzéknek ez a harmadik kiadása már, s most mintegy 3000 periodika címét és lelőhelyét tartalmazza. Ezek között sok a határterületi folyóirat (kémia, állattan stb.) is, de így is igen gazdag választékkal rendelkezik ez a svéd egyetemi város. A folyóiratok túlnyomó része ugyanis ma is rendszeresen jár, a régebbiek közül csak a kutatásban ma is használatos legfontosabbakat szerepeltetik.

Az egyes folyóiratokról igen kevés adat közölnek: a címen kívül csak az összefüggések (előzmény, folytatás, föllep) szerepelnek az első hasámban. A többi hasáb

a lelőhelyekre utal. Az egyetemi könyvtár esetében a raktári jelzetként használt szakcsoport jele található. Minden esetben pontosan közlik, hogy a folyóiratsorozatból mi van meg a feltüntetett könyvtárban. Feltűntetik még az évfolyamon belüli hiányosságot is a „defekt” jelzéssel.

A kiadványnak elsősorban a lelőhelyként szereplő könyvtárak olvasói számára van jelentősége, de mi is felhasználhatjuk mind a könyvtárközi kölcsönzésben, mind a tájékozódásban egyes külföldi folyóiratok esetében, mert a legtöbb orvosi folyóiratjegyzékkel szemben ez évfolyam(kötet)-számot és évszámot közöl.

DÖRNYEI SÁNDOR

Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme. A könyvhigiénia alapjai. Bp. 1961. 200 l. (Az Országos Könyvtárügyi Tanács kiadványai 10.)

Szakirodalmunkban bőven találunk könyveket, hosszabb-rövidebb tanulmányokat a könyvtárak történetére, a könyvek feldolgozására, az olvasószolgálatra, bibliográfiák szerkesztésére, dokumentációs problémákra, de sajnálatosan keveset — összesen néhány cikket — az állományvédelemre, a penész, a férgek, a por, a nedvesség elleni harcra. Pedig aki a Széchenyi Könyvtárban forgatott már 50—100 év előtti, sárguló, töredező hírlapévfolyamatokat, aki egy évtizeddel ezelőtt látta a Pécsi Egyetemi Könyvtár aranytermében pusztító rovarlégőket, aki járt már könyvritkaságokat rejtő penészszagú raktárakban, az tudja, hogy ezen a téren sok a tennivaló, sőt sok a halaszthatatlan tennivaló. Ennek a célnak a szolgálatában írta meg TOMBOR Tibor könyvét. Ha semmi mást nem tett volna, mint azt, hogy felhívta erre a figyelmet, már akkor is dicséretet érdemel.

A mű két részből áll. Az első lényegesen hosszabb, és a megelőző könyvvédelmet tárgyalja. Beszél a papírról és megöregedéséről, a napfény és a tűz elleni védelemről, a tűzrendészeti előírásokról, a levegőben levő por, nedvesség és kéndioxid okozta károkról. Ismerteti a baktériumok, penészgombák, rovarok és emlősök pusztításait, valamint a kiirtásukat célzó eljárásokat. Külön fejezetek foglalkoznak a háborús károkkal és a rendszer használatból származó rongálódásokkal. A második, elég

rövidre szabott rész a restauráló és konzerváló eljárásokat veszi sorra, a velük kapcsolatos és szükséges kémiai vizsgálatokat, a papír és pergamen tartósítását, megerősítését, kiegészítését, a kifakult részek láthatóvá tételét és a régi bőrkötések megóvását.

A szerző lelkiismeretesen áttanulmányozta a vonatkozó szakirodalmat. Külön bibliográfiát nem csatolt művéhez, de ezt bőven pótolja a jegyzetanyag. Aki a könyvhigiénia problémáiról további tájékoztatást akar, itt megtalálhatja a szükséges anyagot. Utal arra is, hogy sok restaurálási és konzerválási kérdésben még ma sem alakult ki egységes álláspont. Több eljárásról a külföldi könyvhigiéniai intézetek szakemberei sem tudják megállapítani, hogy valóban ajánlhatók-e, és nem vezetnek-e a kezelésbe vett papír vagy pergamen későbbi, még súlyosabb károsodására.

A könyv nálunk úttörő jellegű, s ebből fakad egy-két hiányossága. Kicsit egyenetlen. Néhol túl rövid, például *A könyvtári állomány védelme a használat során* című fejezet csupa általánosságot, köztudomású dolgot mond. Viszont nagyon hiányolok egy részletes beszámolót a magyar könyvtárak könyvhigiéniai helyzetéről: hol, mikor, milyen károk keletkeztek? hogyan és milyen sikerrel próbálkoztak védekezni ellenük? jelenleg mi a legsürgősebb tenni-való? a felületes megállapítás szerint nem veszélyeztetett állományban a hazai viszonyok közt megelőzés céljából milyen vizsgálatokat célszerű végezni? Tudom, hogy ezekre a kérdésekre a megfelelő irodalom hiányában csak további fáradságos utánjárással lehet felelni, de ezek a feleletek igen-igen fontosak lennének!

Szívesen olvastam volna részletesebb elemzést arról, hogy a második világháborúban valóban súlyosabb károk érték-e azokat a könyvtárakat, amelyek állományukat nem telepítették ki, mint azokat, amelyeket vidékre szállítottak.

A könyv 25 állati pusztítót képen is bemutat. A sokszorosítás — sajnos — elég gyatra. A természetes nagyság nincs mind-egyiknél jelezve, márpedig ez a körülmény az ábra alapján való felismerést nagyon megnehezíti. Valamennyi kártevőt nem lehet lerajzolni, de a kiválasztás nem mindig szerencsés. Például a ritkán előforduló gyepi hangya helyett jobb lett volna a közönséges tolvajbogár képét reprodukálni, mert ez **TOMBOR** szerint „a könyveknek különösen veszélyes kártevője”.

A mi viszonyaink közt a kötet által említett sok követelmény (légkondicionálás, övezeti porvédelem, szűrt fény a raktárakban stb.) jó ideig *jánbor óhaj* marad. Mégis arra kell törekednünk, hogy amit lehet, azt már most megtegyük könyveink védelmében. Törekedjünk arra, hogy minden nagyobb könyvtárban legyen egy-egy könyvhigiéniai felelős! Használjuk ki a képesítési rendelettel kapcsolatban rendezett és rendezendő szaktanfolyamokat, és iktassuk be anyagukba a legfontosabb állományvédelmi ismereteket!

Az Országos Könyvtárügyi Tanács **TOMBOR** könyvét ötszáz példányban, házi sokszorosításban adta ki. Fontossága miatt jóval nagyobb példányszámot és nyomdai kivitt érdemelt volna, kezelhetőségét pedig tárgymutatónak kellene megkönnyíteni.

VÉRTESY MIKLÓS

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára. A hazai humanizmus történetéhez I. — Die Bibliothek des ungarländischen Humanisten J. Dernschwam	301
<i>M. Pásztor József</i> : Szabad Írás. Irodalmi lap 1934-ben — Szabad Írás. Eine literarische Zeitschrift aus dem Jahre 1934	317

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Scheiber Sándor</i> : Újabb lapok Májmúni Misne Tórájának egy ősnymotatványából	326
<i>Szigeti Kilián</i> : A Mátyás-Graduale eredetének kérdése	327
<i>Csapodi Csaba</i> : Sajtóhibából lett „hiteles korvina”	332
<i>Valkó Arisztid</i> : Mátyás király könyvtárának maradványai és Arany János	333
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Nagy István élete és gyűjtőmunkája	334
<i>Scher Tibor</i> : Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés	340

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben	344
<i>Nagy Barna</i> : Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása	347
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi szegedi nyomda kérdése	357
<i>Bohus Jenő</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362

FIGYELŐ

<i>Kozocsa Sándor</i> : Gulyás Pál (1881—1963)	363
<i>Máté Károly</i> : Fitz József 75 éves	364
<i>Tombor Tibor</i> : Tízéves a „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás”	365
<i>Déri Miklósné</i> : A műszaki dokumentáció iránti igény vizsgálata	368
HÍREK: Benyovszky Móric és a magyar könyvnyomtatás a XVIII. században — Jacques Kayser (<i>D. B.</i>) — Kalauz nemzetközi tudományos szervezetek dokumentációs tevékenységéhez (<i>k.b.</i>) — Újabb mutató a Zentralblatt für Bibliothekswesenhez — Új dokumentációs módszer (<i>Dr.</i>) — A Coronelli-Szövetség bécsi kongresszusa (<i>F.</i>) — Berlini könyvtári kalauz (<i>Gombocz István</i>) — Adatok a Szovjetunió könyvkiadásáról — Szovjet Byron kiadás (<i>Barlay László</i>)	371

SZEMLE

Négy könyvtári évkönyv (Ism. <i>Kéki Béla</i>)	374
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	377
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (Ism. <i>Tóth András</i>)	379
Libri e stampatori in Padova (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	381
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	381
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958 (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	383
Kahla, Martti: Bibliografinen luettelo Neuvostoliitossa vuosina 1918—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (Ism. <i>N. Sebestyén Irén</i>)	384
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (Ism. <i>Vízkelety András</i>)	385
Két új külföldi orvosi folyóiratjegyzék (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	386
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (Ism. <i>Vértesy Miklós</i>)	387

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Berlász</i> : La bibliothèque de János Dernschwam. Contribution à l'histoire de l'humanisme en Hongrie I.	301
<i>J. M. Pásztor</i> : Une revue littéraire hongroise en 1934: Szabad Írás (Avec résumé en allemand) ..	317

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>S. Scheiber</i> : Feuilles nouvellement découvertes d'un incunable de „Misne Thora” de Maimonide	326
<i>K. Szigeti</i> : Sur la provenance du Graduel du roi Mathias	327
<i>Cs. Csapodi</i> : Un manuscrit présumé corvinien authentique à cause d'une erreur typographique	332
<i>A. Valkó</i> : Les restes de la bibliothèque du roi Mathias et le poète János Arany	333
<i>A. Kelecsényi</i> : Un bibliophile hongrois, István Nagy	334
<i>T. Scher</i> : Ignác Goldziher et les commencements du prêt international entre bibliothèques ..	340

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Anciens imprimés de Hongrie dans les bibliothèques de la Bohême et de la Moravie	344
<i>B. Nagy</i> : La seconde édition peu connue du chansonnier de István Gálszécsi	347
<i>S. Dörnyei</i> : L'imprimerie à Szeged au XVII ^e siècle	357
<i>J. Bohus</i> : Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus	362

CHRONIQUE

<i>S. Kozocsa</i> : Pál Gulyás (1881—1963)	363
<i>K. Máté</i> : Le 75 ^e anniversaire de József Fitz	364
<i>T. Tombor</i> : Le dixième anniversaire de la revue „Tudományos és Műszaki Tájékoztatás” ..	365
<i>M. Déri</i> : Enquête sur les besoins en matière de documentation technique	368
NOUVELLES	371

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Quatre annuels de bibliothèque (<i>B. Kéki</i>)	374
Steinberg, S. H.: Five hundred years of printing (<i>B. Kőhalmi</i>)	377
Ruf, Paul: Säkularisation und Bayerische Staatsbibliothek (<i>A. Tóth</i>)	379
Libri e stampatori in Padova (<i>M. Vértesy</i>)	381
Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1956—1957 (<i>R. Szalatnai</i>)	381
Jáki László: A magyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1937—1958 (<i>M. Takács</i>) ..	383
Kahla, Martti: Bibliografinen luettelle Neuvostoliitossa voutsina 1915—1959 julkaistusta suomalais-ugrilaisesta kirjallisuudesta (<i>I. N. Sebestyén</i>)	384
Schiller-Bibliographie 1893—1958 (<i>A. Vizkelety</i>)	385
Deux nouvelles listes des périodiques médicales (<i>S. Dörnyei</i>)	386
Tombor Tibor: A könyvtári állomány védelme (<i>M. Vértesy</i>)	387